

regio
zwolle
congres
2020

top

Economische
toplocatie van
Nederland

VERBINDING DOOR DE GENERATIES HEEN

Blijf in business

REGIO ZWOLLE MONITOR 2020

REGIO
ZWOLLE

Dit is een uitgave van Stichting Metropool Regio Zwolle

Onderzoek

Kenniscentrum Technologie van Hogeschool Windesheim,
onder leiding van dr. Friso de Vor

Vormgeving

STUNNED communicatie & vorm

Interviews en Fotografie

Theo Smits

Drukwerk

Veldhuis Media

Disclaimer

Alles uit deze uitgave mag worden overgenomen,
echter uitsluitend met bronvermelding.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

REGIO ZWOLLE MONITOR 2020

VERBINDING DOOR DE GENERATIES HEEN

Blijf in business

Bestuursleden v.l.n.r.:

Jasper Vrieling, Ronald Knoll, Paula Buit,
Kornelis Wetsema en Marnix van Daal
(niet op foto: Marriël van der Most).

VOORWOORD

Hoe is het om te wonen, werken en leven in Regio Zwolle?

Stichting Metropool Regio Zwolle geeft met de uitgifte van de jaarlijkse Regio Zwolle Monitor inzicht in de economische situatie van onze regio. Voor u ligt alweer de 9de editie, die inzichten geeft in het jaar 2019. Vanuit een breed perspectief kijken we naar economische, ecologische en sociaal-maatschappelijke aspecten. Door middel van onderzoek en een set aan indicatoren proberen we in deze monitor vanuit verschillende invalshoeken een beeld te schetsen van de economische ontwikkelingen en de welvaart in Regio Zwolle.

Aan de hand van de thema's economie, menselijk kapitaal, leefomgeving, bereikbaarheid en verduurzaming hebben we de stand van zaken onderzocht. Daarbij hebben we de verbinding gezocht tussen de verschillende generaties in onze regio. We kijken niet alleen naar het hier en nu, maar ook naar later. De jeugd heeft immers de toekomst! Wat de uitkomsten van dit onderzoek betekenen voor de volgende generaties leest u ook terug in deze monitor. Zo geven we invulling aan het thema van dit jaar: Verbinding door de generaties door de heen. Blijf in business.

Sinds maart 2020 heeft de coronapandemie ook Nederland in zijn greep. Het zet onze samenleving en economie op zijn kop. Hoe kunnen we desondanks samen “in business” blijven? In de Regio Zwolle monitor hebben we op basis van de gegevens uit 2019 gekeken naar ontwikkelingen op de lange termijn. Dat is in deze editie niet anders dan andere jaren. Waar het kan en relevant is hebben we dit jaar ook aandacht besteed aan de impact van COVID-19 op onze regio. Veel cijfers die we gebruikt hebben lopen echter tot en met januari

2020. Dat maakt dat we voorzichtig zijn met het geven van inzichten over de gevolgen op de korte termijn.

Laten we er samen voor zorgen dat Regio Zwolle krachtig blijft voor iedereen. Dat we blijven werken aan een regio waarin elke generatie tot zijn recht komt. En waarin het voor de volgende generaties ook fijn wonen, werken en leven is.

Veel leesplezier.

Het bestuur Stichting Metropool Regio Zwolle,

Marnix van Daal

Paula Buit

Ronald Knoll

Marriël van der Most

Jasper Vrieling

Kornelis Wetsema

INHOUD

Voorwoord	5
Inhoud	6
Samenvatting	10

PIJLER I - STAAT VAN HET BEDRIJFSLEVEN 20

1.1 Vooraf	21
1.2 Economische prestaties	21
1.3 Bedrijvigheid en werkgelegenheid	26
1.4 Sectorstructuur	36
1.5 Internationalisering	44
1.6 Aandachtspunten voor beleid	48

PIJLER 2 - REGIONALE KENMERKEN 56

2.1 Vooraf	57
2.2 Brede welvaart	57
2.3 Menselijk kapitaal	60
2.4 Leefomgeving	68
2.5 Bereikbaarheid	86
2.6 Verduurzaming	91
2.7 Aandachtspunten voor beleid	100

PIJLER 3 - VERBINDING DOOR DE GENERATIES HEEN 106

3.1 Vooraf	107
3.2 Demografische dynamiek	107
3.3 Nieuwe generaties in vergrijzende organisaties	110
3.4 Generaties in het familiebedrijf	119
3.5 Aandachtspunten voor beleid	120

Gemeentelijke kerngegevens	122
Bijlagen	126

PRAKTIJKVERHALEN UIT REGIO ZWOLLE

‘Harmonie binnen de familie is het állerbelangrijkste’	
Anne-Sophie Kat, eigenaresse van Camping de Kleine Wolf in Stegeren	16

‘Ik heb een broertje dood aan de automatische piloot’	
Johan van Marle, directeur bij Uitgekookt in IJsselmuiden	52

‘Ik gun ieder familiebedrijf in het MKB een Raad van Advies’	
Martin Hemmink, CEO bij Hanzestrohm in Zwolle	82

‘Als er niet wordt gelachen, wordt er ook niet verkocht’	
Joost en Henri Hoogeveen, eigenaren van Hoogeveen Mode in Dedemsvaart	102

VERANTWOORDING

De Regio Zwolle Monitor, een initiatief van Stichting Metropool Regio Zwolle, brengt de sociaal- en ruimtelijk-economische ontwikkeling in beeld van Regio Zwolle. Statistieken worden zoveel als mogelijk gepresenteerd voor het gebied van de samenwerkende gemeenten die bij elkaar Regio Zwolle vormen. Er zijn beperkingen in de beschikbaarheid van data. Niet zelden zijn alleen data beschikbaar op het niveau van COROP-gebieden, arbeidsmarktregio's en provincies. Voor een aantal indicatoren heeft het onderzoeksteam zelf data verzameld. In de figuren staat zo goed als mogelijk vermeld op welk ruimtelijk schaalniveau de cijfers betrekking hebben. De monitor besteedt waar relevant aandacht aan de overeenkomsten en verschillen tussen de gemeenten. De regio telt inmiddels tweeëntwintig gemeenten sinds op 1 januari 2020 de gemeente Nunspeet is toegevoegd aan Regio Zwolle. Met terugwerkende kracht is deze uitbreiding van de regio doorgevoerd in de cijfers over de voorgaande jaren om consistente tijdreeksen te kunnen presenteren. Een groot deel van in de vorige edities gepubliceerde cijfers, die betrekking hebben op de totale regio, wijken daarom af van de cijfers gepubliceerd in deze editie van de monitor. De indicatoren in deze monitor zijn weloverwogen geselecteerd, maar vormen noodzakelijkerwijs een selectie en een momentopname die geen antwoorden geven op alle denkbare vragen. Het geeft wel een rijk palet aan inzichten, waarmee de discussie over de ontwikkeling van Regio Zwolle met cijfermatig onderbouwde kennis wordt gevoed.

CORONACRISIS

Sinds maart 2020 heeft de coronapandemie ook Nederland in zijn greep. Er heerst veel onduidelijkheid en onzekerheid over de impactgevolgen van deze virusuitbraak op onze gezondheid en de doorwerking in sociaal-economische ontwikkeling. De Regio Zwolle Monitor kijkt vooral naar ontwikkelingen op lange termijn. In deze editie zal dit niet anders zijn. In het licht van de coronacrisis zijn we daarom voorzichtig met de beschrijving van de korte termijn gevolgen. Waar het kan en relevant is zullen we aandacht besteden aan de impact van corona op de regio. Aangezien actuele cijfers op het niveau van de regio veelal beperkt beschikbaar zijn, zal met name in de duiding op de cijfers de mogelijke impact van corona benoemd worden. Daarbij zal in sommige gevallen, indien beschikbaar, op basis van recentere landelijke cijfers geschat worden wat de gevolgen voor Regio Zwolle kunnen zijn.

ONDERZOEK

Het onderzoeksteam bestaat voornamelijk uit onderzoekers uit Regio Zwolle en wordt gecoördineerd door het Kenniscentrum Technologie van Hogeschool Windesheim. Het onderzoek staat onder leiding van dr. Friso de Vor, senior-onderzoeker regionale economie bij het Kenniscentrum Technologie. Eventuele inhoudelijke opmerkingen en/of suggesties kunnen naar hem ge-e-maild worden via: f.de.vor@windesheim.nl.

Het onderzoek is tot stand gekomen door bijdragen van: drs. Rogier Aalders (Rabobank Research), dr. Aart Bontekoning (Aart Bontekoning & Generaties), dr. Bart Hoogeboom (Hogeschool Windesheim, Landelijk Expertisecentrum Familiebedrijven), drs. Sander Klaver (BPD Ontwikkeling), Michiel Nusselder, MSc (Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie), Alwin Rijpstra (CBRE) en Ing. Sjako Ruster (Programma Bereikbaarheid Regio Zwolle).

Prof. dr. Henri de Groot (hoogleraar Regionaal Economische Dynamiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam) en dr. Erik Veldhuizen (associate lector bij het Landelijk Expertisecentrum Familiebedrijven) hebben eerdere versies van tekstueel en inhoudelijk commentaar voorzien.

De klankborggroep met vertegenwoordigers uit bedrijfsleven, overheid en wetenschap wordt gevormd door: Willianne van Boven, BSc (Expeditie Regio Zwolle/Rabobank IJsseldelta), drs. Hedwig Duteweerd (Marketing Oost), prof. dr. Henri de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam), drs. Willianne van der Heijden (Zwolle8), Klaas Kortering (Provincie Overijssel), drs. Janko Lolkema (Economic Board Regio Zwolle), drs. Auke Oosterhoff (VNO NCW), Kees Praamstra (Regio Zwolle Bureau), drs. Leven Rademaker (Deltion), Eilt Staal, MA (Kennispoort), Mathijs Triou, MSc (Regio Zwolle Bureau), Maarten Veeger (Gemeente Zwolle) en Jasper Vrieling (Stichting Metropool Regio Zwolle).

**“EEN CULTUUR WORDT
VOORTDUREND DOORONTWIKKELD
DANKZIJ EEN NIEUWE GENERATIE”**

Karl Mannheim

Hongaars-Duits socioloog

REGIO ZWOLLE

Regio Zwolle Gemeentegrens Provinciegrens

Bron: Provincie Overijssel

Regio Zwolle Monitor 2020

De Regio Zwolle Monitor brengt jaarlijks de sociaal- en ruimtelijk-economische ontwikkeling in beeld aan de hand van cijfers die een goede indicator zijn voor de ontwikkelkracht van de regio. Daarbij worden ieder jaar nieuwe accenten gelegd, zodat het niet beperkt blijft tot een standaard 'fotomoment' van de regio, maar er jaar op jaar diepgaander inzicht wordt verkregen in het bijzondere en kenmerkende van Regio Zwolle.

De Regio Zwolle Monitor 2020 omvat drie pijlers: (1) 'Staat van het bedrijfsleven', (2) 'Regionale kenmerken' en (3) 'Verbinding door de generaties heen'. Een pijler omvat een aantal indicatoren waarmee inzicht wordt gegeven in de ontwikkeling van verschillende facetten van de regionale economie. Elk jaar wordt in de derde pijler stilgestaan bij een specifiek thema. Onder de titel 'Verbinding door de generaties heen' wordt dit jaar aandacht besteed aan generatiewisseling binnen bedrijven en organisaties. We kijken naar de rol van opvolgende generaties in het proces van continue aanpassing van organisaties om up-to-date en vernieuwend te blijven. Het gaat om oog hebben voor de diversiteit en het potentieel van generaties, dat uiteindelijk essentieel is voor de toekomstbestendigheid van organisaties – en uiteindelijk van de regio. Aan de hand van verschillende onderzoeken en verhalen uit de praktijk, al dan niet ondersteund door statistieken, schetsen we voor Regio Zwolle een beeld van de dynamiek van en tussen generaties.

SAMENVATTING

De uitbraak van de coronapandemie heeft grote impact op economie en samenleving. Eerste voorlopige cijfers laten zien dat Regio Zwolle in 2020 moet uitgaan van een economische krimp van minimaal 5 procent. De voortdurende onzekerheid over hoe lang de pandemie nog duurt en waar we na afloop zullen staan, maken de economische vooruitzichten en de kansen op herstel binnen redelijke termijn er niet beter op. Consumptieve bestedingen, en dus ook omzetten, staan onder druk. En dat de toekomst op het moment hoogst onzeker is, maakt dat het perspectief om te investeren in veel gevallen zal ontbreken. Hoewel bedrijven hard geraakt worden door de coronacrisis, zijn er vooralsnog weinig bedrijven failliet gegaan en is de toename van het aantal werklozen nog relatief beperkt – en dat geldt in Regio Zwolle in nog sterkere mate dan in de rest van Nederland. Door het steunpakket van de Rijksoverheid houden bedrijven het langer vol en blijven vooralsnog betrekkelijk veel mensen aan het werk.

Het is nog te vroeg de balans op te maken over de mate waarin de regio uiteindelijk geraakt is door de coronacrisis en hoe de economie zich op langere termijn ontwikkelt. Wat wel duidelijk is, is dat Regio Zwolle de afgelopen jaren heeft laten zien dat het zich heeft ontwikkeld tot een krachtige regio. Niet in de laatste plaats heeft de hechte onderlinge samenwerking tussen ondernemers, overheden, onderwijs- en kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties hieraan bijgedragen. Juist ten tijde van crisis is regionale samenwerking een belangrijke sleutel om versterking van economie en samenleving en opdoemende bedreigingen succesvol aan te pakken. De in allerijl opgerichte Regio Zwolle Brigade om ondernemers in de regio door de coronacrisis te helpen is een treffend voorbeeld van de slagvaardigheid en solidariteit van het regionale samenwerkingsverband. En ondanks de onzekere en ontwrichtende tijden, blijft de urgentie bestaan om ook te blijven

investeren in de doorontwikkeling van de regio op lange termijn. De gezamenlijke inzet en de wijze waarop de regio zich heeft ontwikkeld bewijst dat Regio Zwolle op de goede weg is. Bovendien trekt het Rijk 22,5 miljoen euro uit om te investeren in Regio Zwolle, in de vorm van een zogeheten Regio Deal. De investering in de regio is een erkenning en onderstreping van de waarde van Regio Zwolle voor heel Nederland. Onder het mom van 'Groeien in balans' krijgt de regio een extra impuls, erop gericht dat Regio Zwolle ook in de toekomst een economische krachtige regio en een aantrekkelijk leefgebied blijft.

I. STAAT VAN HET BEDRIJFSLEVEN

Ongekende terugval in 2020

Tot en met 2019 liet de economie van Regio Zwolle groei zien. Wel zagen we dat de groei afvlakte. In 2019 groeide het bruto regionaal product (brp) met 1,8 procent, een jaar eerder was dit nog 2,9 procent. Met een brp van € 29,8 miljard bedroeg het aandeel van Regio Zwolle in de totale Nederlandse economie zo'n 3,8 procent. Met een stijging van 1,7 procent was de landelijke groei een fractie lager dan die van Regio Zwolle. De tragere groeiontwikkeling is volledig in overeenstemming met de economische wetmatigheid dat een periode van hoogconjunctuur wordt opgevolgd door een periode van laagconjunctuur. Totdat in het voorjaar van 2020 de coronapandemie de wereld op zijn kop zette. De klap die de coronapandemie op mondiale en nationale schaal teweeg heeft gebracht, dreunt ook hard door in de ontwikkeling van de economie van Regio Zwolle. In Regio Zwolle wordt over het hele jaar 2020, uitgaande van het CPB-basisscenario zonder hevige tweede golf, een gemiddelde krimp van 5,0 procent verwacht – dezelfde mate van terugval als op landelijk niveau. Hiermee staat Regio Zwolle, in vergelijking met andere regio's in Nederland, in de middenmoot.

Steunbeleid lijkt klap enigszins te verzachten

Voor bedrijven en werknemers is de klap van de economische terugval in eerste instantie enigszins verzacht door het gevoerde landelijke steunbeleid. Zo konden veel bedrijven door de NOW-regeling voorlopig mensen in dienst houden. Gedurende de looptijd van de eerste NOW-regeling (maart–mei 2020) zijn in Regio Zwolle bijna 5.500 aanvragen toegekend (3,9 procent van het totaal aantal toekenningen in Nederland). Het blijkt dat gemiddeld

genomen 7,5 procent van de bedrijven in de regio NOW-steun hebben gekregen. Op landelijk niveau was dit 8,0 procent. Zowel in Regio Zwolle als landelijk zijn de meeste NOW-toekenningen gegaan naar bedrijven in de sectoren Detailhandel, Horeca en catering en Overige commerciële dienstverlening.

Vooraf bestaande bedrijven groeien

We zien een trend (tot en met 2019) waarbij de groei van het aantal vestigingen van bedrijven in Regio Zwolle achterblijft bij de landelijke ontwikkeling. In de periode 2011–2019 bedroeg de gemiddelde jaarlijkse groei van het aantal vestigingen in Regio Zwolle 2 procent; landelijk was dit in dezelfde periode 3 procent. Tegelijkertijd zien we dat het aantal banen bovengemiddeld gegroeid is. In één jaar zijn er 10.500 banen bijgekomen in Regio Zwolle. Verhoudingsgewijs stijgt de vraag naar arbeid in Regio Zwolle sneller dan in Nederland als geheel. Deze ontwikkelingen maken duidelijk dat de banengroei in Regio Zwolle met name bij reeds bestaande bedrijven plaatsvindt (zittende bedrijven worden groter). Bijna 70 procent van de werkgelegenheid zit bij bedrijven met 10 of meer werknemers en 46 procent van de werkgelegenheid bij bedrijven met 50 of meer werknemers. Bij dit type bedrijven zitten de banen en ook het grootste deel van de groei in de regio. Ook zien we dat het aantal eenmansbedrijven/zzp'ers fors is gegroeid, terwijl de relatieve bijdrage aan de regionale werkgelegenheid de afgelopen jaren vrijwel onveranderd is gebleven. De groeidynamiek van bedrijven en banen lijkt erop te wijzen dat de regio achterblijft waar het gaat om de opkomst van nieuwe bedrijven, een belangrijke drijfkracht voor innovatie en vernieuwing van de economie.

Krimp verwacht in vrijwel alle sectoren

Het economisch profiel van Regio Zwolle is te typeren als: een regionale economie met een brede basis aan activiteiten waarop het gemiddeld genomen goed presteert, zonder te excelleren op één of enkele terreinen. De mate waarin dit profiel van de regio of sectorstructuur gevoelig is voor de schok die de uitbraak van het coronavirus teweeg heeft gebracht, hangt af van waar en in welke mate krimp van economische activiteit plaatsvindt. Projectie van de landelijke sectorprognoses op de economische structuur van Regio Zwolle, laat zien dat vrijwel alle sectoren krimpen – met grote variatie in de mate van krimp tussen de sectoren. Alleen de agrarische sector, een voor Regio Zwolle belangrijke sector, zal over het jaar 2020 groeien noch krimpen. Hiermee blijft deze belangrijke pijler onder de regionale economie relatief gezond. Horeca en Verhuur/overige zakelijke diensten, de sector waar onder andere de

reis- en uitzendbureaus toe behoren, krijgen in 2020 de grootste klap. Voor de horeca wordt een krimp van 32 procent geraamd. En mede door de malaise in de horeca valt ook de sector Verhuur/overige zakelijke dienstverlening fors terug, wat resulteert in een krimp van 12 procent ten opzichte van een jaar eerder. Ondanks de groei die beide sectoren in Regio Zwolle hebben doorgemaakt, zijn het relatief kleine sectoren in termen van werkgelegenheid. Andere relatief minder grote sectoren als Bouwnijverheid, Informatie en communicatie, Cultuur, sport en recreatie en Onderwijs verwachten een relatief kleine krimp. Anders wordt het als we kijken naar de stuwende sectoren Groot- en detailhandel en Industrie. Deze omvangrijke sectoren verwachten voor het jaar 2020 een krimp van respectievelijk 5 en 6 procent. De transportsector (Vervoer en opslag), veelal direct gerelateerd aan deze sectoren, krimpt naar verwachting met 9 procent in 2020. Met name de fors afnemende activiteit in de transport en de krimp in de industriector, die bovengemiddeld vertegenwoordigd is in de regio, zal zijn weerslag hebben op de economische ontwikkeling.

Internationale handel gedaald

Al voor de uitbraak van het coronavirus, stonden de export vanuit en import naar Regio Zwolle onder druk. De cijfers tot en met 2019 laten onder meer zien dat de export vanuit Regio Zwolle voor het eerst sinds 2014 is gedaald. In 2019 bedroeg de waarde van de totale export van goederen, inclusief wederuitvoer, € 17,4 miljard; een daling van 8,5 procent ten opzichte van een jaar eerder. Een daling die voor een belangrijk deel is toe te schrijven aan de afgenomen uitvoer naar Duitsland (gedaald van € 5,0 miljard naar € 3,5 miljard). Met een (afvlakkende) groei van 3,7 procent in 2019 laten de exportcijfers op landelijk niveau een tegenovergesteld beeld zien. Dit is opvallend aangezien voorgaande jaren de exportgroei in Regio Zwolle de landelijke ontwikkeling overtrof. Wanneer we kijken naar het aandeel van Regio Zwolle in de totale nationale export, dan zien we dat dit 4,8 procent bedraagt. Dit is niettemin fors als het wordt afgezet tegen de circa 3,8 procent die de totale economie van Regio Zwolle bijdraagt aan de nationale economie. Het geeft aan dat de mate van openheid van de economie van Regio Zwolle hoger is dan op grond van het aandeel van de regio in de totale nationale economie verwacht zou kunnen worden.

Verder is er sprake van een hoog aandeel wederuitvoer. In 2019 bestond meer dan de helft (54 procent) van de totale export uit Regio Zwolle uit wederuitvoer. Landelijk was het aandeel wederuitvoer in de totale

exportwaarde aanzienlijk lager, namelijk 37 procent. Het geeft aan dat de export van Regio Zwolle sterk afhankelijk is van doorvoer en in minder mate van binnenlands gefabriceerde goederenuitvoer. Deze positie als doorvoerregio, waarmee Regio Zwolle fungeert als schakel in grotere netwerken, zorgt voor extra potentiële risico's ten gevolge van de corona-uitbraak. De toegevoegde waarde die met wederuitvoer wordt gecreëerd is beperkt, en gaat veelal gepaard met negatieve effecten voor de directe omgeving. Bovendien is de wederuitvoer op zichzelf sterk afhankelijk van het volume van internationale handelsstromen, die juist vanwege het coronavirus sterk onder druk zijn komen te staan.

2. REGIONALE KENMERKEN

Brede welvaart in Regio Zwolle onder druk

De brede welvaart in Regio Zwolle is hoger dan gemiddeld in Nederland. Maar met het uitbreken van de coronacrisis lijken de gevolgen hiervan voor Regio Zwolle nadeliger door te werken in de brede welvaart dan op landelijk niveau. Eerste (tussentijdse) cijfers suggereren een brede welvaart in Regio Zwolle die 3,5 procentpunt lager is dan vorig jaar. Gedurende de coronacrisis lijken tot dusver bepaalde onderdelen van brede welvaart meer onder druk zijn komen te staan dan andere. Voor subjectief welzijn, huisvesting, baan zekerheid en werk-privébalans is de daling conform de landelijke ontwikkeling en verklaarbaar vanuit de crisis. Corona heeft ook duidelijk een negatief effect op de indicator gezondheid. Opvallend is echter dat ook de dimensies veiligheid, milieu en maatschappelijke betrokkenheid zijn verslechterd, dimensies waarvoor minder gemakkelijk een link is te leggen met de coronacrisis.

Werkloosheid heeft laagste punt bereikt, WW-uitkeringen lopen op

Eind 2019 hadden 407.000 personen woonachtig in Regio Zwolle een betaalde baan, wat overeenkomt met 97,2 procent van de beroepsbevolking. Slecht 2,8 procent van de beroepsbevolking was werkloos. Op landelijk niveau was de werkloosheid 3,8 procent. Deze werkloosheidspercentages, de laagste sinds 2003, zijn historisch uniek te noemen. Het is te verwachten dat de werkloosheid in de loop van 2020 zal toenemen door de impact van het coronavirus. Hoe de werkloosheid zich op het niveau van de regio zal ontwikkelen is nog ongewis. De landelijke ramingen geven enige indicatie. Het CPB heeft geraamd dat de

werkloosheid de komende jaren zal stijgen. Het jaargemiddelde bedraagt, volgens de basisraming, 4,3 procent in 2020 en 5,9 procent in 2021. Bij een hevige tweede golf kan er vanuit gegaan worden dat de werkloosheid aanzienlijk sterker oploopt: naar 4,4 procent in 2020 en 8,5 procent in 2021. Als we kijken naar de ontwikkeling van het aantal lopende WW-uitkeringen, dan zien we in de periode van februari tot en met juli 2020 een toename van 25 procent op landelijk niveau. In dezelfde periode steeg in Regio Zwolle het aantal lopende uitkeringen met 16 procent. Het UWV registreerde eind juli ruim 11.500 lopende WW-uitkeringen, eind februari waren het er nog iets minder dan 10.000. Zonder steunmaatregelen van de rijksoverheid zou de werkloosheid en het aantal WW-uitkeringen hoogstwaarschijnlijk sterker zijn toegenomen.

Aandeel hoogopgeleiden blijft stijgen, maar in mindere mate dan landelijk

Als we naar de ontwikkeling van het opleidingsniveau van de beroepsbevolking in Regio Zwolle kijken, dan zien we dat het de afgelopen jaren is toegenomen. In 2019 was ruim 30 procent van de beroepsbevolking hoogopgeleid. Acht jaar eerder was dit nog krap 26 procent. Maar zetten we dit af tegen de landelijke ontwikkelingen, dan blijft de ontwikkeling van het aandeel hoogopgeleiden achter. In 2019 bedroeg het aandeel hoogopgeleiden in Nederland 38 procent; in 2011 was dit nog ruim 31 procent. Zowel in absolute zin als in vergelijking met Nederland is de beroepsbevolking in Regio Zwolle overwegend middelbaar opgeleid. In 2019 was 46 procent middelbaar opgeleid (tegenover 41 procent landelijk), een percentage dat de afgelopen jaren nauwelijks is veranderd. Dat de beroepsbevolking van Regio Zwolle uit relatief veel middelbaar opgeleiden bestaat, maakt de regio kwetsbaarder dan gemiddeld. Een deel van de beroepen die deze groep uitoefent dan wel kan uitoefenen staat onder druk: onder invloed van technologische ontwikkelingen dreigen in de (nabije) toekomst juist dit soort beroepen drastisch te veranderen of zelfs te verdwijnen. Daarnaast heeft de coronacrisis de kwetsbaarheid van de regionale beroepsbevolking uitvergroot. Opleiding speelt een sleutelrol als het gaat om thuis kunnen werken. Hoogopgeleide werknemers blijken meer tijd thuis te werken, terwijl laagopgeleiden over het algemeen minder uren werken of zelfs hun baan verliezen. Middelbaar en laagopgeleiden kunnen vaker alleen op locatie werken.

Woningmarkt onverminderd verhit

De woningmarkt blijft onverminderd verhit. Zo nam landelijk in de eerste helft van 2020, ten opzichte van dezelfde periode in 2019, het aantal transacties met 6.500 toe naar bijna 106.500 woningen. In Regio Zwolle wisselden in de eerste twee kwartalen van 2020 638 meer koopwoningen van eigenaar; 4.525 woningen in de eerste zes maanden van 2019 tegenover 5.163 woningen in dezelfde periode van 2020, een groei van 14 procent. De grote druk op de woningmarkt uit zich al jaren in stevige prijsstijgingen. Net als in de rest van Nederland is de gemiddelde koopsom in Regio Zwolle in de eerste helft van 2020 opnieuw fors gestegen. In de eerste zes maanden van 2020 lag de gemiddelde transactieprijs in Regio Zwolle op € 286.300, waarmee de prijs € 20.000 boven het jaargemiddelde van 2019 uitkwam. Er lijkt op de woningmarkt vooralsnog geen sprake te zijn van een corona-effect. Overigens is het gemiddelde prijsniveau in Regio Zwolle lager dan het landelijk gemiddelde. In de eerste helft van 2020 lag de gemiddelde transactieprijs € 40.600 onder de gemiddelde prijs in Nederland (€ 326.900).

Meer nieuwe woningen nodig

Schattingen geven aan dat in Regio Zwolle in de komende tien jaar sprake is van een uitbreidingsbehoefte met ruim 24.000 woningen en appartementen. Zwolle kent de grootste uitbreidingsopgave. Modelschattingen wijzen op een verschil tussen de toekomstige behoefte (tot aan 2030) en de huidige woningvoorraad van zo'n 9.900 woningen. Ook de gemeenten Dronten (2.950 woningen), Kampen (1.950 woningen) en Urk (1.400 woningen) kennen tot 2030 nog een relatief grote uitbreidingsbehoefte.

Daling regionale CO₂-uitstoot blijft achter bij landelijke trend

In 2018 blijkt de uitstoot van CO₂ in Regio Zwolle in totaal ruim 5,6 miljoen ton te bedragen. Ten opzichte van de voorgaande jaren is een daling waarneembaar, maar in 2018 ligt het niveau van de CO₂-uitstoot nog aanzienlijk boven dat van 2011. Anders is de ontwikkeling van de CO₂-uitstoot op landelijk niveau. In de periode 2011–2018 is het niveau van de CO₂-uitstoot in Nederland per saldo nauwelijks veranderd. Het valt op dat Regio Zwolle verhoudingsgewijs achterblijft bij de reductie van CO₂-uitstoot. De bijdrage van Regio Zwolle aan de jaarlijkse CO₂-uitstoot over de periode 2011–2018 is dan ook gegroeid van 3,9 procent naar 4,1 procent..

Wind belangrijkste bron van hernieuwbare energie

Regio Zwolle streeft naar meer opwekking en gebruik van duurzame energie. De ontwikkeling van het aandeel opgewekte hernieuwbare energie in het totale energiegebruik, in Regio Zwolle en in Nederland, kent een stijgend verloop. Opvallend daarbij is dat het aandeel opgewekte energie uit hernieuwbare bronnen in Regio Zwolle sinds 2014, in vergelijking met de landelijke ontwikkeling, een vlucht heeft genomen. Het heeft ertoe geleid dat in 2018 in Regio Zwolle het percentage hernieuwbaar opgewekte energie is gestegen tot 12,5 procent. Landelijk is dit blijven steken op 7,6 procent. Voor Regio Zwolle geldt dat wind op land met een aandeel van 77 procent de belangrijkste hernieuwbare bron van in de regio opgewekte hernieuwbare energie is. Op ruime afstand volgen zonnestroom en biogas met aandelen van respectievelijk 18 en 5 procent in de totale mix van regionaal opgewekte hernieuwbare energie.

3. VERBINDING DOOR DE GENERATIES HEEN

Bevolking vergrijst in hoog tempo

Het aantal inwoners van Regio Zwolle blijft vooralsnog groeien, zij het dat de groei steeds verder afvlakt. De verwachting is dat in 2040 de maximale bevolkingsomvang wordt bereikt (met 798.300 inwoners), waarna het aantal inwoners stabiliseert dan wel voorzichtig afneemt. Naast dat de bevolking toeneemt komt duidelijk naar voren dat de bevolking van Regio Zwolle ontgroent en vergrijst. De ontgroenings- en vergrijzingstendens van de bevolking is niet iets van de laatste jaren. Het is al enkele decennia aan de gang en zet de komende decennia onverminderd door. Zo behoorde in 1990 nog bijna 30 procent tot de jongste generaties (0–19 jaar). In 2020 is het aandeel 0–19-jarigen nog maar 22 procent en zal in 2050 naar verwachting slechts 19 procent zijn. Tegenovergesteld hieraan ontwikkelde zich de groep 65-plussers. In 1990 was 12 procent van de inwoners 65 jaar of ouder. Dertig jaar later is dit aandeel verdubbeld (naar 24 procent) en het zal in 2050 zijn opgelopen tot 27 procent. Vanuit generatieperspectief betekent dit dat een steeds kleiner deel van de bevolking behoort tot een jongere generatie en een steeds groter deel behoort tot een oudere generatie. Bovendien voltrekt de vergrijzing van de bevolking zich in een hoger tempo dan de ontgroening. Achter de toenemende vergrijzing blijken aanzienlijke ruimtelijke verschillen binnen de regio schuil te gaan – verschillen die tussen

2020 en 2040 alleen maar lijken toe te nemen. De verschillen laten zien dat vergrijzing in toenemende mate optreedt in de perifere landelijke gemeenten en minder bij de centraal gelegen, verstedelijkte gemeenten, zoals Zwolle en Kampen. Ook de gemeente Urk vergrijst in een lager tempo dan gemiddeld.

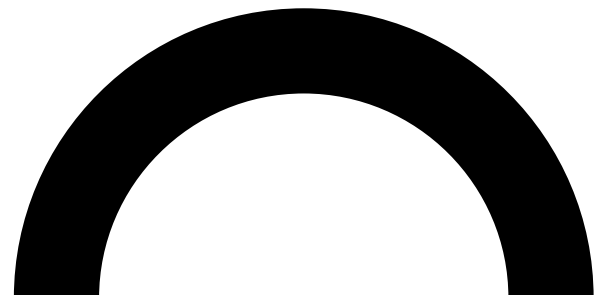
Het belang van benutten van generatiediversiteit

De veranderende demografie heeft gevolgen voor bedrijven en organisaties in Regio Zwolle, in de zin dat oudere generaties in toenemende mate getalsmatig de overhand krijgen. Voor de toekomstbestendigheid van bedrijven en organisaties is het van belang dat processen up-to-date blijven. Het is de kunst de kwaliteiten van verschillende generaties, die in de meeste organisaties intensief met elkaar samenwerken, zo te benutten dat cultuur en processen bij de tijd gehouden worden. Dergelijke updateprocessen voltrekken zich niet vanzelf. Het zijn geleidelijke veranderingen, waarbij zich spanningen kunnen voordoen tussen behoudende krachten en vernieuwende krachten. Als verandering te snel gaat veroorzaakt dat chaos en als het te langzaam gaat veroudering en verslechtering van concurrentiekracht. De mate waarin de benodigde veranderingen daadwerkelijk zijn gerealiseerd varieert per organisatie en regio. Dat hangt vooral af van de interactie tussen generaties. Een open interactie tussen generaties versnelt het tempo van het updaten. Het updaten hangt vaak samen met een sociale trendbreuk. Het updaten van diepgewortelde gedateerde gedragingen kan meerdere levensfasen of inspanningen van meerdere opvolgende generaties vergen. We hebben gezien dat de jongere generaties (millennials) in Regio Zwolle graag zelf, samen met ervaren collega's, vorm willen geven aan eigentijds (21e-eeuws) samenwerken en organiseren – in het belang van iedereen. Organisaties met ervaren collega's die hiervoor open staan zijn aantrekkelijke werkgevers voor deze generatie. Het benutten van generatiediversiteit stimuleert uiteindelijk een proces met drie effecten, die tegelijkertijd spelen: i) het bevordert de vitaliteit en een gezonde ontwikkeling van mensen, ii) het draagt bij aan de toekomstbestendigheid van de eigen organisatie, en iii) het vergroot de kans dat er nieuwe wegen worden gevonden om eigentijdse diensten en producten te maken.

Familiebedrijf: delicaat samenspel tussen generaties

In Regio Zwolle zijn familiebedrijven bovengemiddeld vertegenwoordigd ten opzichte van Nederland als geheel. De dynamiek tussen generaties speelt bij uitstek in dit type bedrijven. Families hebben de wens om de onderneming over te dragen aan de volgende generatie. Een bedrijfsoverdracht is een uitdagend en ingrijpend proces. Tijdens de bedrijfsoverdracht is er sprake van

samenwerking tussen generaties met als doel het doorgeven van leiding en eigendom. In deze periode kan waardevolle kennis worden overdragen, maar wordt ook bloot gelegd waar verschillend over gedacht wordt. Een verschil in zienswijze kan aanleiding zijn voor conflicten. En conflicten in familiebedrijven zijn veelal riskanter dan in niet-familiebedrijven, aangezien de personen niet alleen economisch met elkaar verbonden zijn, maar ook sociaal en emotioneel. Conflicten kunnen uiteindelijk de continuïteit bedreigen. Toch hebben veel eigenaren een diep gekoesterde wens om het bedrijf over te dragen binnen de familie. Doordat opvolging niet vanzelfsprekend is wordt het steeds belangrijker om kinderen op een positieve manier te binden aan het familiebedrijf en aan het leven als ondernemer. Wanneer potentiële opvolgers een positief en realistisch beeld over het familiebedrijf meekrijgen zullen ze vanuit eigen overtuiging en met de juiste motivatie kiezen voor opvolging. Daarbij speelt dat informele mechanismen op verschillende manieren kunnen worden ingezet om de betrokkenheid van de volgende generatie te vergroten, bijvoorbeeld door de rijke geschiedenis van het familiebedrijf zichtbaar uit te dragen.

‘HARMONIE BINNEN DE FAMILIE IS HET ÁLLERBELANGRIJKSTE’

Anne-Sophie Kat is 25 jaar als ze in november 2019, als jongste van drie kinderen, Camping de Kleine Wolf overneemt van vader Luuk en moeder Geralda. Nou ja, het woord “camping” doet eigenlijk geen recht aan het miljoenenbedrijf dat haar ouders in de afgelopen tientallen jaren door keihard werken hebben opgebouwd. Wat weer zou kúnnen leiden tot extra hoge prestatiedruk bij Anne-Sophie. En extra angst om het bedrijf los te laten bij haar ouders. Maar is dat ook zo? Hoog tijd voor een open gesprek met moeder en dochter over het overnametraject, verschil in visies, voorop blijven lopen, de waarde van vrijheid én (hoe kan het ook anders) de impact van het corona-virus.

‘Waarom Anne-Sophie uiteindelijk het bedrijf heeft overgenomen en niet onze oudere dochters Carolijn of Lucinda? Laat ik vooropstellen dat je als ouders niet tussen je kinderen kunt en wilt kiezen. Vroeger was het vanzelfsprekend dat het oudste kind het bedrijf overnam, maar dat is tegenwoordig niet meer zo. Nu gaat het er terecht om welk kind écht wil. Vandaar dat mijn man en ik zo’n drie jaar geleden hebben besloten om het overnameproces compleet open en transparant in te gaan.’ Geralda Kat (57 jaar) zit aan een knusse tafel in het horecadeel van Camping de Kleine Wolf in Stegeren, vlakbij Ommen. Naast haar zit dochter Anne-Sophie, die zich net een jaar de nieuwe eigenaar van het familiebedrijf mag noemen. ‘Eigenlijk verliep dat overnameproces heel natuurlijk. We kregen bezoek van een vertrouwenspersoon die gespecialiseerd was in bedrijfsovernames en ons wel wilde adviseren en begeleiden. Hij is met mij en mijn twee zussen in gesprek gegaan.’

Weet waar je aan begint

Anne-Sophie: ‘Allereerst werd natuurlijk de vraag gesteld wie überhaupt interesse had om het bedrijf over te nemen. Persoonlijk leek me dat echt fantastisch. Niet voor niets ben ik hier al op jonge leeftijd in de horeca gaan werken en wat later kon ik niet wachten om bij de receptie aan de slag te gaan, want het contact met mensen vind ik heel leuk. Het bedrijf en het

werk passen bij mij dus ja, ik wilde heel graag de nieuwe eigenaar worden samen met mijn partner Peter. Ook mijn middelste zus Carolijn had interesse.' GERALDA: 'Voor mijn man en mijzelf was het vooral belangrijk dat Anne-Sophie en Carolijn goed wisten waar ze aan zouden beginnen. Vandaar dat we niet alleen de taxatiewaarde van het bedrijf met hen hebben besproken, maar ook alle financiële cijfers op tafel hebben gelegd om op die manier hun ogen te openen. Beseften ze bijvoorbeeld wel dat alleen de personeelskosten jaarlijks al ruim een miljoen euro bedragen? Daarnaast moet je als eigenaar 24/7 beschikbaar zijn voor de campinggasten. Naar aanleiding van deze informatie besloot Carolijn om toch van een overname af te zien en net als haar oudste zus Lucinda buiten het bedrijf een baan te zoeken. En zo bleef Anne-Sophie over.'

De druk van de bedrijfswaarde

Anne-Sophie: 'Hoewel de naam anders doet vermoeden, is Camping de Kleine Wolf met onder meer 28 hectare aan kampeerterrein, 600 kampeerplekken, 46 verhuuraccommodaties, een verwarmd binnen- en buitenzwembad, een visvijver, een tennisbaan, een pannakooi, een midgetgolf- en fietscrossbaan, een indoor speelparadijs, een dierenweide en nog eens 72 hectare aan bos verre van klein te noemen. Met als gevolg dat uit de taxatie van de camping een aanzienlijk bedrag tevoorschijn kwam. Natuurlijk hebben mijn partner en ik even goed moeten nadenken of we daar wel aan wilden beginnen. Het feit dat onze bank heel veel vertrouwen had in de potentie van het bedrijf heeft ons over de streep getrokken.'

ANNE-SOPHIE KAT

**EIGENARESSE
VAN CAMPING
DE KLEINE WOLF
IN STEGEREN**

GERALDA:
**'MIJN MAN EN IK HEBBEN
BESLOTEN OM HET
OVERNAMEPROCES
COMPLEET OPEN EN
TRANSPARANT IN TE GAAN'**

Ruimte om te investeren

Anne-Sophie: 'In eerste instantie was het de bedoeling dat mijn ouders nog vijf jaar eigenaar zouden blijven, zodat Peter en ik de tijd kregen om ons in te werken. In die vijf jaar wilden we bovendien een steeds groter deel van hun aandelen overnemen. Het probleem was echter dat de camping jaarlijks snel in waarde steeg. Dus hoe langer we met de overname wachtten, hoe duurder het voor ons werd. Vandaar dat we hebben besloten om bij de bank aan te kloppen voor een lening, waarbij we ook ruimte wilden houden om te kunnen blijven investeren. En dat is gelukt.'

Eerlijke financiële afhandeling

Geralda: 'Mijn man en ik hebben nog een stukje achtergestelde lening in het bedrijf en we hebben Anne-Sophie en Peter alvast met de warme hand een deel van de erfenis gegeven. Deze bijdrage wordt met onze andere twee dochters verrekend als wij komen te overlijden. Sowieso willen we voorkomen dat de financiële kant van de overname binnen onze familie voor scheve gezichten zorgt. Daarom hebben we met z'n allen een hele avond bij de

ANNE-SOPHIE:

'NATUURLIJK HEBBEN MIJN PARTNER EN IK EVEN GOED MOETEN NADENKEN OF WE WEL AAN EEN MILJOENENBEDRIJF WILDEN BEGINNEN'

notaris gezeten, zodat hij precies kon uitleggen wat er is vastgelegd en wat de consequenties van de overname zijn voor onze drie dochters.'

Anne-Sophie: 'Daar ben ik heel blij mee, want harmonie in de familie vind ik het állerbelangrijkste.'

Doemscenario

Anne-Sophie: 'Kortom, de overname was geregeld. Peter en ik gingen ons vol enthousiasme voorbereiden op het nieuwe vakantie seizoen in 2020. Het werd 27 maart, de camping ging voor het eerst open en... op diezelfde dag werden we gedwongen om weer te sluiten in verband met de uitbraak van het corona-virus. Zelfs in ons zwarte doemscenario hadden we dit niet kunnen bedenken. Natuurlijk is het super vervelend dat we als gloednieuwe eigenaren direct te maken krijgen met een aanzienlijke inkomstenderving, aangezien we over het hele jaar gemeten minder gasten ontvangen. Maar wat ik persoonlijk nog vervelender vind, is dat we veel minder in het bedrijf kunnen investeren.'

Voorop blijven lopen

Geralda: 'Die constante hang naar uitbreidingen en investeringen heeft Anne-Sophie van haar ouders geërfd. Mijn schoonvader startte deze camping in 1963 met een gemaaid weiland en een boerderij met enkele toiletten en daar was hij tevreden mee. Maar toen mijn man en ik ook in het bedrijf kwamen, wilden we er echt iets moois en luxe van maken. Met als gevolg dat we in 2004 voor het eerst werden uitgeroepen tot "Camping van het Jaar" door de ANWB en tot "Superplatz" door de Duitse tegenhanger. We gingen van 3, naar 4, naar 5 sterren. Kregen meer gasten. Verdienden meer geld en zo konden we opnieuw investeren en wonen we weer prijzen, enzovoorts. Investeren maakt dus een belangrijk onderdeel uit van deze vicieuze cirkel die het bedrijf succes bracht. Ik vind het daarom fijn om te zien dat Anne-Sophie en Peter ook voorop willen blijven lopen als het gaat om de nieuwste trends en wensen van onze gasten.'

Verschil in visie

Anne-Sophie: 'Sowieso lijken mijn moeder en ik qua ondernemerstype op elkaar. We houden allebei van hard werken. We zien alles wat er binnen het bedrijf gebeurt. We kunnen goed met elkaar overleggen. Maar natuurlijk zijn er ook verschillen in onze bedrijfsvisie. Mijn partner en ik kiezen er bijvoorbeeld bewust voor om naast ons bedrijf ook tijd vrij te maken voor

GERALDA:

**‘IK VIND HET FIJN OM TE ZIEN DAT
ANNE-SOPHIE EN PETER OOK VOOROP
WILLEN BLIJVEN INVESTEREN IN
DE NIEUWSTE TRENDS EN WENSEN
VAN ONZE GASTEN’**

ons sociale leven.’ GERALDA: ‘Toen mijn man en ik dat hoorden, dachten we eerlijk gezegd wel van “oei, oei, oei”. Wij zijn niet anders gewend dan dat we het hele vakantie seizoen, 24 uur per dag, aanwezig waren in het bedrijf. Even naar een voetbalwedstrijd gaan was ondenkbaar. Toch snap ik deze keuze ook wel hoor. Ik vind het goed dat Anne-Sophie en Peter een stukje vrijheid voor zichzelf creëren. Mijn man en ik hadden totaal geen sociaal leven en achteraf vind ik dat jammer.’

Beginnen aan een nieuw hoofdstuk

Anne-Sophie: ‘Zoals gezegd zijn we sinds de overname alweer een jaar verder en hebben Peter en ik, mede dankzij het corona-virus, enorm veel geleerd over het ondernemersleven. We zijn wijzer geworden. Bewuster ook. En we hebben super veel ervaring opgedaan. Desondanks is het een fijne gedachte dat mijn ouders ons ook de komende twee jaar nog blijven ondersteunen met raad en daad.’ GERALDA: ‘Na die periode kunnen mijn man en ik aan een nieuw hoofdstuk beginnen en gaan we genieten van de vrijheid in onze camper. Hoewel ik alle vertrouwen heb ik Anne-Sophie en Peter, verwacht ik niet dat we ooit helemaal los zullen komen van Camping de Kleine Wolf. Ongetwijfeld doen we ergens in Europa inspiratie en ideeën op waar Anne-Sophie en Peter weer wat aan hebben in hun bedrijf.’

PIJLER I

405.000

banen telt de
werkgelegenheid

72.500

bedrijfsvestigingen
in de regio

STAAT VAN HET BEDRIJFSLEVEN

5%

economische
krimp verwacht
in 2020

54%

van de export
bestaat uit
wederuitvoer

29,8 mld

bedraagt het bruto
regionaal product in 2019

11%

daling van
het aantal
faillissementen
in 2019

1.1 Vooraf

In 2018 is de Agenda voor Regio Zwolle gelanceerd, met vijf richtinggevende hoofdthema's voor de koers die Regio Zwolle de komende jaren wil varen: Economie, Menselijke kapitaal, Leefomgeving, Bereikbaarheid en Energie.¹ Het centrale thema Economie benadrukt de productiekant van de regionale economie: waar zit het verdienvermogen van de regio en hoe kan het regionale bedrijfsleven voldoende in staat worden gesteld zich aan te passen aan relevante trends en ontwikkelingen – en zo (blijven) floreren?² De overige vier thema's, Menselijk kapitaal, Leefomgeving, Bereikbaarheid en Energie gaan over de opgaven die betrekking hebben op de randvoorwaarden voor een florerende regionale economie. Net als in de 2019-editie hebben we ervoor gekozen om bij de opzet zoveel als mogelijk aan te sluiten bij de vijf hoofdthema's. In deze eerste pijler staat het thema Economie centraal; we bespreken het presteren van de economie van Regio Zwolle aan de hand van verschillende indicatoren. Zo staan we eerst stil bij de recente regionaal-economische ontwikkeling door te kijken naar de groei van het bruto regionaal product (brp). Vervolgens kijken we naar de ontwikkeling van de bedrijvigheid en werkgelegenheid in de regio; hoeveel en wat voor type

bedrijven zijn actief in de regio en hoe ontwikkelt zich het aantal arbeidsplaatsen en vacatures? Wat Regio Zwolle als economie kenmerkt, wordt in belangrijke mate bepaald door de sectorale samenstelling. We hebben in kaart gebracht in welke mate de verschillende sectoren gegroeid dan wel gekrompen zijn. Daarnaast hebben we per sector de positie in de economie van Regio Zwolle vergeleken met die van sectoren in de rest van het land. Hoe het regionale bedrijfsleven ervoor staat qua internationale oriëntatie brengen we in beeld aan de hand van verschillende export- en importcijfers. Waar mogelijk plaatsen we de geschetste economische ontwikkelingen in Regio Zwolle in perspectief door vergelijkbare relevante ontwikkelingen op nationaal niveau te tonen en door in een enkel geval vergelijkingen met andere regio's te maken. We sluiten de pijler af met enkele aanknopingspunten voor beleid. De overige hoofdthema's komen aan bod in pijler 2. Voor de cijfers die we gebruiken is 2019 doorgaans het meest recent beschikbare jaar. Om de impact van de coronacrisis nader te duiden hebben we ter aanvulling enkele recentere cijfers kunnen gebruiken – met een verschijnings-frequentie per kwartaal of per maand. De betreffende cijferreeksen lopen tot en met het tweede kwartaal dan wel de maand juli van 2020.

1.2 Economische prestaties

Ongekende terugval in 2020

Tot en met 2019 liet de economie van Regio Zwolle wederom groei zien. Wel zagen we dat de groei verder afvlakte. In 2019 groeide het bruto regionaal product (brp) met 1,8 procent (zie figuur 1.2a), een jaar eerder was dit nog 2,9 procent.³ Met een brp van € 29,8 miljard bedroeg het aandeel van Regio Zwolle in de totale Nederlandse economie zo'n 3,8 procent. De groei van het brp in 2019 was iets hoger dan landelijk, hoewel de groeicijfers dichterbij elkaar toe waren gekropen. Voor Nederland in zijn geheel was de groei

in 2019 1,7 procent, een fractie lager dan de groei in Regio Zwolle. Daarbij vlakke de landelijk groei minder hard af dan in Regio Zwolle; -0,7 procentpunt tegenover -1,1 procentpunt. De tragere groeiontwikkeling was volledig in overeenstemming met de economisch wetmatigheid dat een periode van hoogconjunctuur wordt opgevolgd door een periode van laagconjunctuur.

Totdat in het voorjaar 2020 de coronapandemie de wereld op zijn kop zette. De mondiale uitbraak van het coronavirus heeft grote gevolgen voor de samenleving. De volksgezondheid is zwaar op de proef gesteld. Veel mensen zijn geïnfecteerd door het virus met ziekte en zelfs vroegtijdig overlijden tot

gevolg. Om het virus in te dammen zijn landen in lockdown gegaan. In Nederland zorgde de intelligente lockdown ervoor dat grote delen van de economie stil kwamen te liggen. De anderhalvemetersamenleving deed haar intrede en de daar uit voortvloeiende contactbeperkende maatregelen zorgden ervoor dat sectoren in moeilijkheden kwamen, in het bijzonder sectoren waarin het lastig is anderhalve meter in acht te nemen ten opzichte van anderen en het moeilijk is vanuit huis te werken. In september van dit jaar verscheen de Macro Economische Verkenning 2021 waarin het Centraal Planbureau (CPB) becijfert dat het wereld-bbp (bruto binnenlands product) daalt in 2020 met ongeveer 5 procent door de verschillende maatregelen die na het uitbreken van de coronapandemie wereldwijd zijn genomen. In 2021 wordt verwacht dat de wereldeconomie zich herstelt met 5 procent. Hiermee ligt de omvang van de wereldeconomie nog onder het niveau van 2019. Voorwaarde is dat de gevolgen van een tweede golf binnen de perken blijven, anders zal de mondiale groei opnieuw hard worden geraakt. Aanvullende risico's die spelen zijn het verloop van de afwikkeling van de Brexit en de Amerikaanse verkiezingen, alsmede de impact van de Europese steunpakketten.⁴

De economische schok die het coronavirus teweeg heeft gebracht is mondiaal, maar het verloop van de epidemie en de beleidsreactie van een land bepalen de mate van nationale economische krimp en het tempo van herstel. Zo blijkt in Nederland de bbp-daling nog relatief beperkt geweest. Het CPB geeft aan dat de val van het Nederlandse bbp van ongeveer 10 procent in het eerste en tweede kwartaal van 2020 met recht historisch is te noemen – het is met afstand de grootste daling sinds de Tweede Wereldoorlog, duidelijk groter dan die in de vorige crisis. Niettemin is de klap in de meeste andere landen nog groter. Mogelijke verklaringen kunnen worden gezocht in de niet al te strenge lockdown, de Nederlandse sectorstructuur (niet sterk afhankelijk van toerisme of duurzame consumptiegoederen, zoals auto's), de omvang en snelle uitvoering van het beleidspakket, en de relatief vergevorderde digitalisering die thuiswerken en online retail relatief goed mogelijk maakte. Vanaf juni vertaalt de versoepeling van de contactbeperkende maatregelen zich in een stevige groei van het bbp in de rest van het jaar en in 2021. Maar het herstel is verre van volledig, per saldo wordt een krimp van het bbp in 2020 verwacht van 5,0 procent, gevolgd door herstelgroei van 3,5 procent in 2021 (zie figuur 1.2a). De Nederlandse economie doet het desondanks een stuk beter dan het Europese gemiddelde. Voor 2020 bedraagt de geraamde krimp van de eurozone 8,3 procent. Niettemin ligt het Nederlandse bbp-niveau (volume) aan het eind van de

FIGUUR 1.2a

ECONOMISCHE GROEI IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Volumemutaties t.o.v. voorgaande jaar van het brp en bbp in %; 2011–2021

■ Regio Zwolle ■ Nederland

* De cijfers van 2018 en 2019 hebben een voorlopig karakter.

** Prognose 2020 (basisraming; zie tekstbox 'Berekening geregionaliseerde economische groei').

*** Prognose voor 2021 (basisraming; alleen voor Nederland).

Bron: CBS, Rabobank (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

gehanteerde ramingshorizon nog altijd onder het niveau van 2019, en ruim 4 procent onder het pad dat het CPB vóór de coronacrisis raamde. Tevens wordt rekening gehouden met een vertraagd oplopende werkloosheid; in de basisraming van het CPB bedraagt het jaargemiddelde 4,3 procent in 2020 en 5,9 procent in 2021 (in 2019 was de landelijke werkloosheid 3,4 procent). Voorgenoemde groei- en krimpcijfers zijn echter met grote onzekerheid omgeven en het is geen uitgemaakte zaak dat het geraamde herstel optreedt.

BEREKENING GEREGIONALISEERDE ECONOMISCHE GROEI

De economische groeicijfers van Regio Zwolle zijn berekend op basis van de groeicijfers van de vijf afzonderlijke COROP-regio's (Noord-Overijssel, Zuidwest-Overijssel, Zuidwest-Drenthe, Flevoland en Veluwe), die de regio gedeeltelijk of in zijn geheel overlappen. Hiermee is de groei toegewezen aan Regio Zwolle. Gewogen voor het deel van de bevolking van elk van de COROP-regio's dat tot Regio Zwolle behoort, is de gemiddelde economische groei van Regio Zwolle bepaald. Aanvullend zijn ramingscijfers van de Rabobank gebruikt, die op COROP-niveau een inschatting van de verwachte groei geven voor het jaar 2020. Op basis van deze cijfers is een prognose gemaakt van de economische groei in Regio Zwolle in 2020 (zie figuur 1.2a).

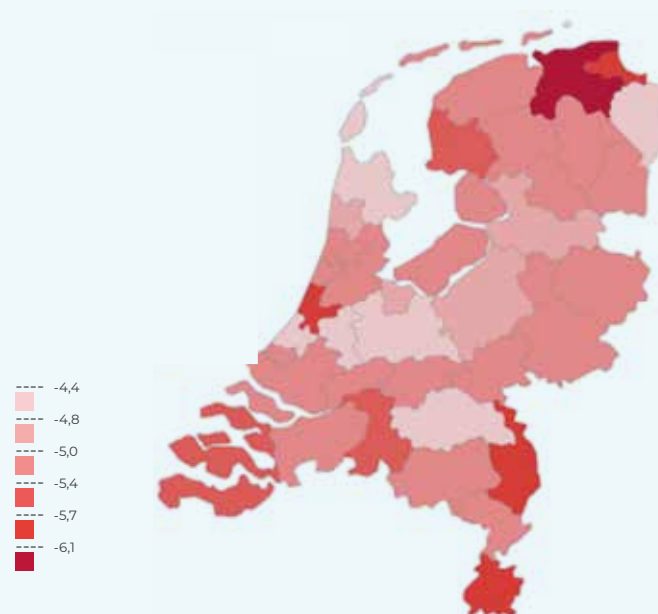
Zo is het afwachten wat de tweede golf in petto heeft. Sinds eind september zijn verschillende contactbeperkende maatregelen weer aangescherpt en is er sinds oktober een gedeeltelijke lockdown in werking getreden. Aan de andere kant, als er snel een werkzaam vaccin breed beschikbaar komt kan het herstel juist bespoedigd worden.

De klap die de coronapandemie op mondiale en nationale schaal teweeg heeft gebracht, dreunt evenzo hard door in de ontwikkeling van de economie van Regio Zwolle. In figuur 1.2a is te zien dat in Regio Zwolle in 2020, uitgaande van het CPB-basisscenario zonder hevige tweede golf, een gemiddelde krimp van 5,0 procent wordt verwacht – dezelfde mate van terugval als op landelijk niveau. Dit cijfer is berekend op basis van de afzonderlijke groeiprognoses per COROP-gebied (zie tekstbox 'Berekening geregionaliseerde economische groei'). Figuur 1.2b geeft weer dat er binnen Regio Zwolle en Nederland aanzienlijke verschillen zijn. De krimp in de

FIGUUR 1.2b

VERWACHTE ECONOMISCHE KRIMP PER REGIO

Volumemutaties t.o.v. voorgaande jaar van het brp per COROP-gebied in %; 2020*

* De cijfers hebben een voorlopig karakter.

Bron: Rabobank.

COROP-gebieden die Regio Zwolle overlappen varieert tussen de 4,8 en 5,4 procent. Met een (gewogen) gemiddelde krimp van 5,0 procent bevindt Regio Zwolle zich in de middenmoot. Gekeken naar de rest van Nederland, zien we dat de krimp in het centrum van het land relatief meevalt. Verschillende regio's in de perifere delen van het land kunnen in 2020 de grootste krimp verwachten. Dit zijn grotendeels gebieden met veel industrie, vaak aangevuld met een grote transportsector: Delfzijl en omgeving, Zeeuws-Vlaanderen, Zuidwest-Friesland en Noord- en Zuid-Limburg. Maar ook hier geldt dat de geraamde economische vooruitzichten meer dan gebruikelijk door onzekerheden omgeven zijn. Deze onzekerheid draagt ook bij aan de beperkte beschikbaarheid van groeiramingen op regionaal niveau, waardoor het niet mogelijk is een verantwoorde prognose voor 2021 te maken (zie tekstbox 'Berekening geregionaliseerde economische groei').

Steunbeleid verzacht de klap

Voor bedrijven en werknemers is de klap van de economische terugval in eerste instantie enigszins verzacht door het gevoerde landelijke steunbeleid. Zo konden veel bedrijven door de NOW-regeling voorlopig mensen in dienst houden. In de eerste periode (NOW 1.0, maart – mei) werden 2,7 miljoen werknemers ondersteund via de NOW. In de tweede periode (NOW 2.0, juni – september) was het gebruik lager omdat er minder contactbeperkingen van kracht waren, maar nog altijd gaat het om naar schatting een miljoen mensen. Het CPB geeft aan dat de geleidelijke aanscherping van de eisen van het steunpakket en het herstel van de economie het beroep op de regeling in de derde periode (NOW 3.0, oktober 2020 – juni 2021) nog wat

verder zal teruglopen. De mate waarin in Regio Zwolle gebruik is gemaakt van de NOW-regeling (NOW 1.0) is beschreven in de tekstbox 'NOW-toekenning in Regio Zwolle'. Het steunbeleid heeft vooral mensen met een vast contract beschermd, en in mindere mate flexwerkers en zzp'ers. De verwachting is dat de verlenging van het steunbeleid tot de zomer van 2021 de werkloosheidsstijging drukt, daarnaast ondersteunen extra uitgaven de economie. Het steunbeleid is verlengd tot juli 2021, waarbij de steunverstrekking geleidelijk wordt afgebouwd en tegelijk wordt uitgebreid met maatregelen gericht op bevordering van het aanpassingsvermogen van de arbeidsmarkt, in de vorm van omscholing en begeleiding van werk naar werk.⁵

NOW-TOEKENNINGEN IN REGIO ZWOLLE

De mate waarin werkgevers een beroep doen op de zogeheten NOW-regeling geeft een indicatie van de impact van de coronacrisis op de (regionale) economie. De tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging voor Werkgelegenheid (NOW) is bedoeld voor werkgevers die vanwege het coronavirus een omzetverlies van minimaal 20 procent verwachten.

Met deze regeling kunnen werkgevers hun personeel zoveel mogelijk doorbetalen; het voorziet in een tegemoetkoming in de loonkosten van maximaal 90 procent. Hoeveel aan steun de werkgevers kunnen ontvangen, is afhankelijk van hoeveel omzetverlies ze verwachten en welk bedrag ze aan loonkosten hebben. In eerste instantie gold de regeling, met terugwerkende kracht, voor de periode van 1 maart tot en met 31 mei (NOW 1.0), maar is vanaf 1 juni met vier maanden verlengd tot en met 30 september 2020 (NOW 2.0). En vanaf 1 oktober is NOW 3.0 (looptijd tot 1 juli 2021) van kracht geworden, als onderdeel van een derde pakket aan steunmaatregelen. De NOW-regeling geldt niet voor zelfstandig ondernemers. Voor deze groep ondernemers, waaronder zzp'ers, is de Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo) van kracht om ondersteuning te bieden tijdens de

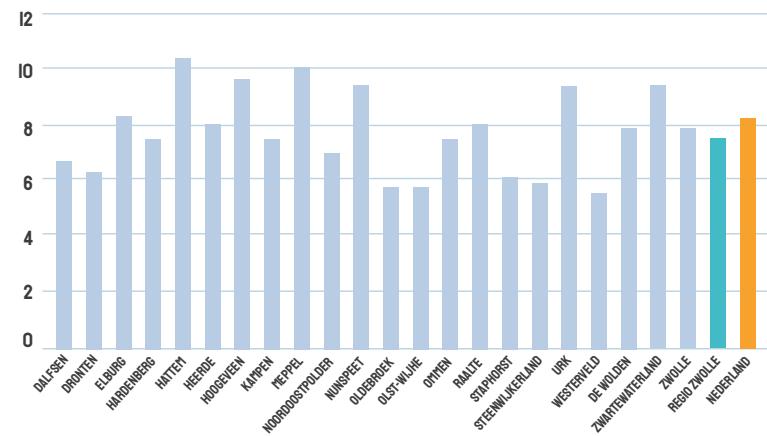
coronacrisis. De regeling voorziet in een aanvullende uitkering voor levensonderhoud als het inkomen vanwege het coronavirus tot onder het sociaal minimum daalt.

Uit cijfers van het UWV blijkt dat gedurende de looptijd van de eerste NOW-regeling in totaal 148.335 werkgevers in Nederland een NOW-aanvraag hebben ingediend.⁶ Daarvan zijn er 139.399 toegekend, wat gelijkstaat aan 8 toekenningen per 100 bedrijfsvestigingen (zie figuur 1.2c). In totaal gaat het daarbij om een bedrag van zo'n 8 miljard euro. Het verwachte omzetverlies is gemiddeld 65 procent.⁷ Inzoomend op Regio Zwolle zien we dat in dezelfde periode in totaal 5.457 aanvragen zijn toegekend, wat overeenkomt met 3,9 procent van het totale aantal toekenningen in Nederland. Verder blijkt dat

FIGUUR 1.2c

TOEGEKENDE AANVRAGEN EERSTE NOW-REGELING IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Aantal toekenningen per 100 vestigingen in de betreffende gemeente; maart–mei 2020

Bron: UWV (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

gemiddeld genomen 7,5 aanvragen per 100 vestigingen in de regio zijn toegekend. Binnen Regio Zwolle blijkt dat verhoudingsgewijs in Hattem het grootste beroep is gedaan op de NOW; iets meer dan 10 toekenningen per 100 bedrijfsvestigingen. Andere gemeenten waar relatief veel aanvragen zijn gehonoreerd zijn Meppel (9,9 per 100 vestigingen), Hoogeveen (9,6), Nunspeet (9,4), Zwartewaterland (9,4) en Urk (9,3). Aan de andere kant wordt in De Wolden en Westerveld relatief weinig gebruik gemaakt van de NOW, met respectievelijk 5,5 en 5 toekenningen per 100 vestigingen zitten deze gemeenten ruim onder het regionale gemiddelde.

FIGUUR 1.2d

TOP-3 AANTAL NOW-TOEKENNINGEN ARBEIDSMARKTREGIO REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Hoeveelheid NOW-toekenningen en gemiddeld opgegeven omzetverlies in %; maart–mei 2020

ARBEIDSMARKTREGIO REGIO ZWOLLE		
SECTOR	AANTAL TOEKENNINGEN	GEMIDDELD OPGEGEVEN OMZETVERLIES
1. DETAILHANDEL	672	68%
2. HORECA EN CATERING	650	80%
3. OVERIGE COMMERCIELE DIENSTVERLENING	488	56%

NEDERLAND		
SECTOR	AANTAL TOEKENNINGEN	GEMIDDELD OPGEGEVEN OMZETVERLIES
1. DETAILHANDEL	25.141	71%
2. HORECA EN CATERING	25.071	80%
3. OVERIGE COMMERCIELE DIENSTVERLENING	24.825	59%

Kijken we naar het aantal NOW-toekenningen per sector, dan blijkt uit de UWV-cijfers dat in de arbeidsmarktregio Regio Zwolle ⁸ de meeste toekenningen zijn gegaan naar de Detailhandel (672), gevolgd door de Horeca en catering (650) en daarna Overige commerciële dienstverlening (488). De samenstelling van deze top-3 komt overeen met de top-3 op landelijk niveau (zie figuur 1.2d). Enig verschil zit er in het verwachte omzetverlies dat de aanvragers hebben opgegeven. In Regio Zwolle ligt het verwachte omzetverlies in de Detailhandel en Overige commerciële dienstverlening een fractie lager dan het landelijk gemiddelde.

1.3 Bedrijvigheid en werkgelegenheid

Tot en met 2019 groei van aantal bedrijven en banen

Op 1 januari 2019 telde het bedrijvenbestand in Regio Zwolle ruim 72.500 vestigingen. Dat is 3,2 procent meer dan in 2018, waarmee het aantal bedrijfsvestigingen sterker gestegen is dan in de voorgaande jaren.

De jaarlijkse groei schommelde toen rond de 2 procent. Deze regionale ontwikkeling wijkt echter af van die op landelijk niveau. Tot aan 2013 hield Regio Zwolle qua groei van het aantal vestigingen nog gelijke tred met Nederland. Maar vanaf 2014 blijft de jaarlijkse groei in Regio Zwolle achter bij de Nederlandse groei. Zo ook in 2019. De groei van het aantal vestigingen in Nederland, ten opzichte van 2018, bedroeg 4,6 procent (zie figuur 1.3a).

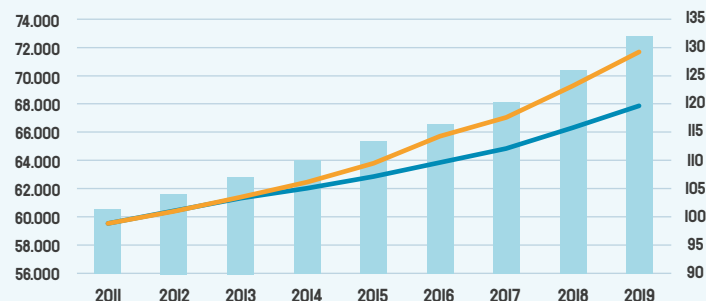

De groei van het aantal vestigingen lijkt zich onder meer te vertalen in een toename van het aantal arbeidsplaatsen (zie figuur 1.3b). Begin 2019 is de vraag naar arbeid gegroeid naar een niveau van bijna 405.000 arbeidsplaatsen. In één jaar zijn er 10.500 banen bijgekomen in Regio Zwolle. De opgaande lijn die een jaar eerder is ingezet wordt onverminderd doorgetrokken. Verhoudingsgewijs stijgt de vraag naar arbeid in Regio Zwolle sneller dan in Nederland als geheel. In figuur 1.3a zagen we bij de ontwikkeling van het aantal bedrijven het tegenovergestelde beeld. Het geeft de indruk dat de banengroei in Regio Zwolle met name bij reeds bestaande bedrijven zit – bedrijven worden groter – en in mindere mate het gevolg is van nieuwgevestigde bedrijven.

FIGUUR 1.3a

ONTWIKKELING BEDRIJFSVESTIGINGEN IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In absolute aantallen (balken en linker as) en Index 2011=100 (lijnen en rechter as); 2011–2019 (peildatum 1 januari)

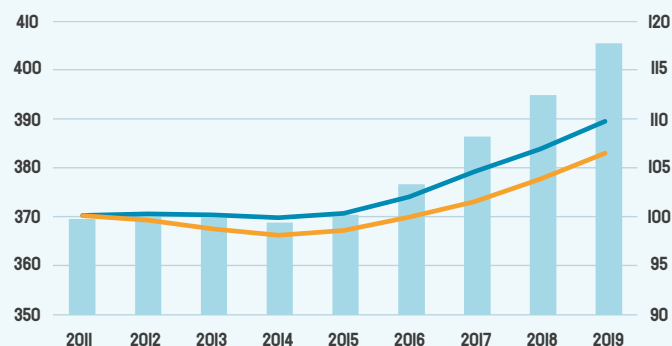
Regio Zwolle Index Regio Zwolle Index Nederland

Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 1.3b

ONTWIKKELING ARBEIDSPLAATSEN IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND⁹

In absolute aantallen (x 1.000; balken en linker as) en Index 2011=100 (lijnen en rechter as); 2011–2019 (peildatum 1 januari)

Regio Zwolle Index Regio Zwolle Index Nederland

Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 1.3c

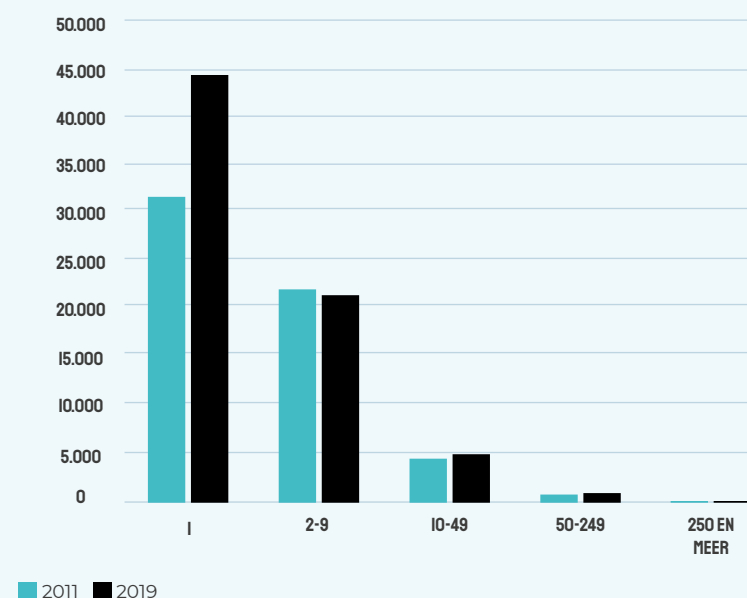
Aantal eenmanszaken hard gegroeid

Wanneer we inzoomen op de ontwikkeling van het aantal vestigingen naar grootteklasse, dan zien we dat de groei hoofdzakelijk is toe te schrijven aan de eenmanszaken (zie figuur 1.3c). Met een toename van ruim 12.500 vestigingen is de categorie eenmanszaken in de periode 2011–2019 flink gegroeid, terwijl de omvang van de andere grootteklassen in dezelfde periode nagenoeg onveranderd is gebleven of in een enkel geval zelfs gedaald (grootteklasse 2–9 werknemers). Na de eenmanszaken heeft het grootste deel (30 procent) van de bedrijven 2 tot 9 werknemers. Samen vormen deze zogeheten microbedrijven een substantieel deel van het vestigingenbestand in de regio. De overige mkb-bedrijven, de grootteklassen 10 tot 49 en 50 tot 250 werknemers, vormen respectievelijk 7,0 procent en 1,3 procent van de bedrijven in de regio. Grote bedrijven (250 werknemers of meer) vormen met 151 vestigingen 0,2 procent van het totaal aantal bedrijven.

De eenmanszaken vormen 62 procent van het bedrijvenbestand. De toename van het aantal eenmansbedrijven weerspiegelt de tendens van een toenemende flexibilisering van de economie; een ontwikkeling die in belangrijke mate wordt gedreven door veranderingen in de sectorstructuur, productiewijze en technologische ontwikkelingen.¹⁰ Tot de categorie eenmanszaken behoren ook de zelfstandigen zonder personeel (zzp). Deze groep ondernemers wordt hard geraakt door de coronacrisis. Opdrachten vallen weg en er is noodhulp van de overheid nodig om te overleven. Uit een enquête uitgezet door de klankbordgroep Tozo (met daarin verschillende zelfstandigenorganisaties vertegenwoordigd) onder 6.300 zzp'ers komt naar voren dat twee-derde van de zelfstandigen minder inkomsten had vanwege de coronamaatregelen.¹¹ Ruim de helft, 55 procent, van de zzp'ers denkt zonder aanpassingen verder te kunnen, 27 procent zoekt wel naar manieren om de onderneming aan te passen, 12 procent wil als ondernemer op zoek naar andere activiteiten in een ander beroep en 6 procent wil zijn bedrijf beëindigen en gaan solliciteren naar een vaste baan. Verder blijkt dat 56

SAMENSTELLING VESTIGINGENBESTAND NAAR GROOTTEKLASSE IN REGIO ZWOLLE

In absolute aantallen; 2011 en 2019

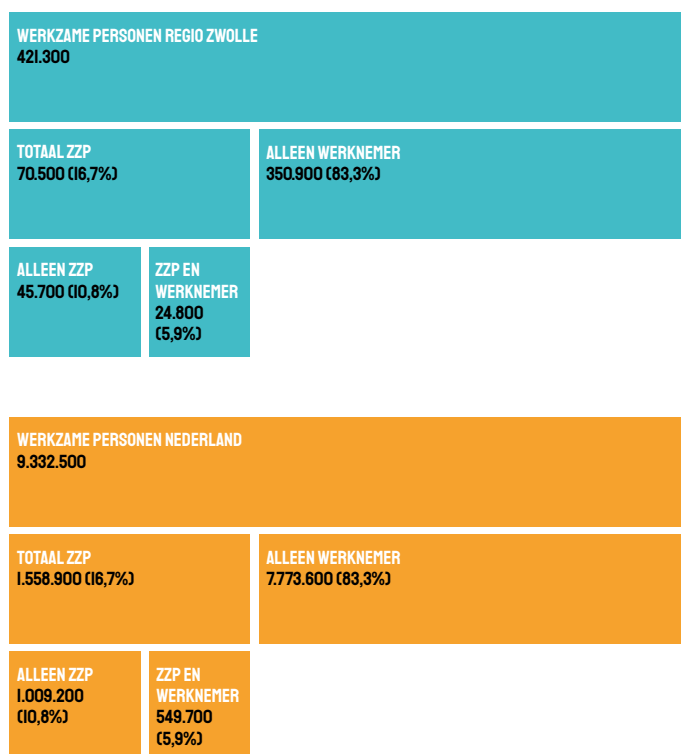
Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

procent van de zzp'ers een beroep deed op de eerste Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo), die liep van maart tot en met mei 2020. De regeling voorziet in een aanvullende uitkering voor levensonderhoud als het inkomen vanwege het coronavirus tot onder het sociaal minimum daalt. Meer aanvullende informatie over wat de groep zzp'ers woonachtig in Regio Zwolle kenmerkt, is te vinden in de tekstbox 'ZZP in Regio Zwolle; wie zijn ze, wat doen ze en wat levert het op'.

FIGUUR 1.3d

OPBOUW POPULATIE WERKZAME PERSONEN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Aantallen werkzame personen***; 2018 (peilmoment 1 januari)

* De cijfers zijn afgerond op 100-tallen.

** Tussen haakjes het aandeel van de betreffende groep van het totaal van werkzame personen.

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

ZZP IN REGIO ZWOLLE: WIE ZIJN ZE, WAT DOEN ZE EN WAT LEVERT HET OP¹²

De toenemende flexibilisering van werk is één van de bepalende trends voor de toekomst van de arbeidsmarkt. In de discussies over de flexibilisering van de arbeidsmarkt richt de aandacht zich vaak op (de positie van) een specifieke groep werkenden zonder vaste arbeidsovereenkomst: de zelfstandige zonder personeel (zzp). Dit is een groep die de laatste jaren steeds groter is geworden.

Steeds vaker is een werkende werkzaam als zzp'er, waarin de alsmaar toenemende vraag naar flexibel inzetbare arbeid zich openbaart – ook in Regio Zwolle. Gebaseerd op CBS-cijfers van 2018 is een profielschets gemaakt van de groep zzp'ers woonachtig in Regio Zwolle – oftewel; wie zijn ze, wat doen ze en wat levert het op.

Eén op de zes werkenden in Regio Zwolle zzp'er

Als wordt uitgegaan van de algemene CBS-definitie voor zzp'ers, dan is één op de zes werkenden in Regio Zwolle zzp'er. In figuur 1.3d is te zien dat Regio Zwolle in 2018 in totaal 70.500 personen telt, die actief waren als zzp'er. Van deze groep waren er 45.700 uitsluitend werkzaam als zzp'er, de overige 24.800 personen werkten deels als zzp'er en deels als werknemer in loondienst. De opbouw van de populatie werkenden uit Regio Zwolle en die van Nederland als geheel, blijken identiek te zijn aan elkaar. Voor zowel Regio Zwolle als Nederland blijkt dat in 2018 ruim 83 procent van de werkenden werknemer in loondienst was en 17 procent werkte als zzp'er, al dan niet in combinatie met een betrekking als werknemer. Van deze totale groep zzp'ers was bijna twee-derde uitsluitend actief als zzp'er, wat overeenkomt met bijna 11 procent van de totale populatie.

Wie zijn ze, wat doen ze en wat levert het op

Aan de hand van een reeks kenmerken is een profielschets gemaakt van wie de zzp'ers uit Regio Zwolle zijn, wat zij doen en wat het zzp-schap hen oplevert.

1. De zzp'er uit Regio Zwolle is...

- ... vaker man;
- ... gemiddeld 48 jaar (en daarmee aanzienlijk ouder dan de gemiddelde werknemer);
- ... doorgaans van Nederlandse afkomst;
- ... minder vaak hoog opgeleid dan zzp'ers in de rest van het land.

2. De zzp'er uit Regio Zwolle werkt...

- ... vooral in de overheids- en zorgsector en zakelijke dienstverlening;
- ... in vergelijking met Nederland vaker in de agrarische sector en minder vaak in de ICT en zakelijke dienstverlening;
- ... indien hij of zij zzp'er is naast zijn of haar baan in loondienst, in 55 procent van de gevallen voor een middelgroot- of grootbedrijf (> 100 werknemers).

3. De zzp'er uit Regio Zwolle heeft...

- ... vaker dan werknemers uit de regio een werkweek van meer dan 35 uur;
- ... vaker dan werknemers uit de regio de positie van hoofdkostwinner;
- ... in ruim de helft van de gevallen een besteedbaar huishoudensinkomen van meer dan 50.000 euro (dit is vergelijkbaar met de inkomensverdeling onder werknemers uit de regio);
- ... indien hij of zij eveneens werkzaam is als werknemer, in bijna 60 procent van de gevallen een besteedbaar huishoudensinkomen van meer dan 50.000 euro.

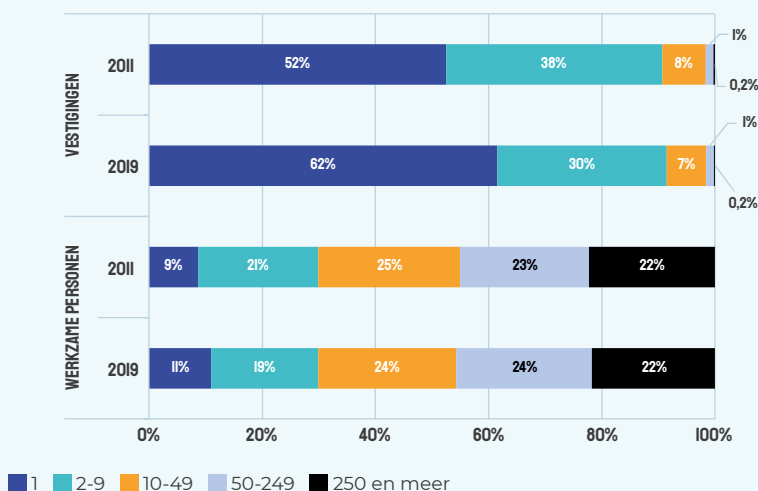
Er blijkt niet of nauwelijks verschil te zijn tussen de karakteristieken van zzp'ers uit Regio Zwolle en uit de rest van Nederland, afgezien van de sectorverdeling. Naast dat de zzp'ers in omvang een substantiële groep vormen, dient tenslotte benadrukt te worden dat het een heterogene groep is. Bovendien kan een zzp'er een zelfstandig ondernemer zijn met een eenmanszaak, een directeur-grotaandeelhouder (dga) met een eigen bv, maar ook iemand die voor zichzelf werkt als bijvoorbeeld hoogopgeleide kenniswerker of freelancer. Maar wat zzp'ers in ieder geval met elkaar gemeen hebben, is de afwezigheid van personeel.

FIGUUR 1.3e

VERDELING VESTIGINGEN EN WERKZAME PERSONEN NAAR GROOTTEKLASSE IN REGIO ZWOLLE

Aandelen grootteklassen in totale populatie bedrijven en werkzame personen in %; 2011 en 2019

Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

In figuur 1.3e is te zien dat het belang van eenmanszaken in termen van aantal banen relatief bescheiden is. Wel vindt de meeste werkgelegenheidsgroei juist binnen deze grootteklasse plaats, en gegeven de flexibiliseringstendens van de arbeidsmarkt zal deze categorie ondernemers in de toekomst alleen maar in betekenis toenemen. Maar verder blijkt de economie van Regio Zwolle vooral te leunen op het mkb. Het mkb (in dit geval bedrijven met een omvang tussen 2 en 249 werknemers), vertegenwoordigt bij elkaar ruim 30 procent van het totaal aantal bedrijven en is goed voor ruim twee-derde van het aantal banen in Regio Zwolle. Daarnaast zorgen de 151 bedrijven en instellingen met 250 en meer werknemers voor 22 procent van de totale werkgelegenheid.

Steeds meer bedrijven lukt het te groeien

We zagen dat het aantal banen relatief hard is gestegen, harder dan het aantal vestigingen (zie figuren 1.3a en b). Een deel van deze dynamiek komt voort uit de ontwikkeling van het aantal zogeheten snelgroeiende bedrijven, ook wel scale-ups genoemd. Het aantal snelgroeiende bedrijven is namelijk een belangrijke graadmeter voor de dynamiek en het aanpassingsvermogen van een economie. Deze relatief kleinere bedrijven innoveren vaak sneller in nieuwe en bestaande bedrijfstakken dan grote bedrijven; ze weten nieuwe groeimarkten aan te boren en sneller te groeien. Snelgroeiende bedrijven zijn een belangrijke schakel in het creëren van werkgelegenheid en vernieuwing. Gebaseerd op de in 2019 verschenen 'Scale-up Monitor Gemeente en Regio Zwolle', zoomen we nader in op dit type bedrijf.¹³ De meest recente cijfers uit deze monitor hebben betrekking op het jaar 2018. Verder is voor de afbakening van Regio Zwolle uitgegaan van de situatie toen Regio Zwolle uit eenentwintig gemeenten bestond en Nunspeet zodoende nog geen onderdeel van het regionale samenwerkingsverband was.

Regio Zwolle telde in 2018 een totaal van 2.320 bedrijven met een minimale personeelssterkte van 10 FTE (zie figuur 1.3f). Van deze bedrijven was 5,2 procent aan te duiden als snelgroeiend, iets lager dan het aandeel op landelijk niveau (5,6 procent). Verder blijkt 57,8 procent van de bedrijven (≥ 10 FTE) in Regio Zwolle een mate van groei te ondervinden. Dit is ruim een procentpunt hoger dan het aandeel van de groeiende bedrijven in Nederland als geheel (56,6 procent).

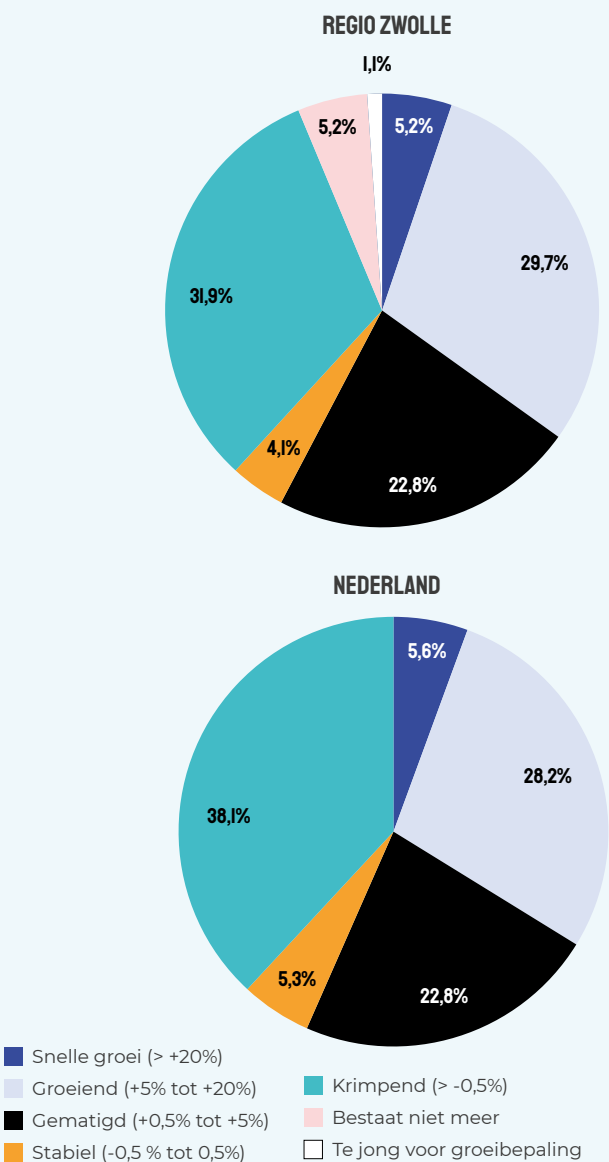
SNELGROEIEND BEDRIJF (SCALE-UP)

Snelgroeiende bedrijven zijn bedrijven die gedurende een periode van drie jaar jaarlijks een gemiddelde groei realiseren van minstens 20 procent in het aantal werknemers (in FTE) en/of omzet. Aan het begin van de meetperiode moet een bedrijf minimaal beschikken over tien werknemers (in FTE) en/of een jaarlijkse omzet van minstens 5 miljoen euro.

FIGUUR 1.3f

GROEI ONDER BEDRIJVEN (≥10 FTE) IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Verdeling bedrijven met minimaal 10 FTE naar mate van groei in %, 2018

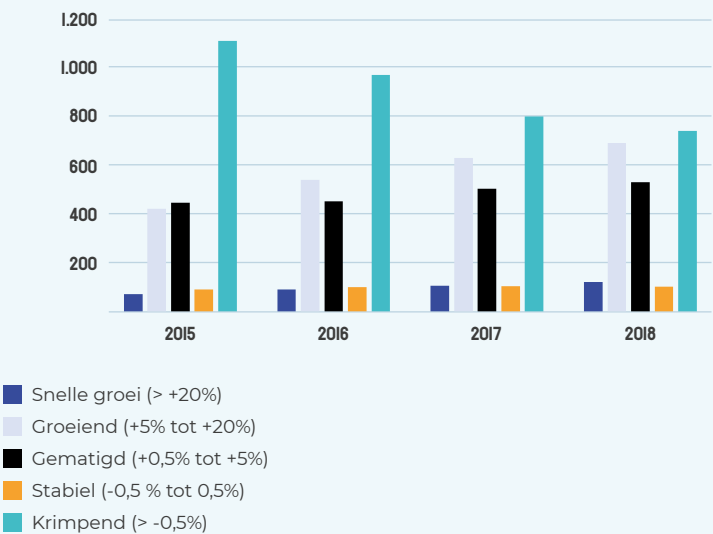

Bron: Scale-up Monitor Gemeente en Regio Zwolle (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 1.3g

GROEIONTWIKKELING VAN BEDRIJVEN (≥10 FTE) IN REGIO ZWOLLE

Aantal bedrijven met minimaal 10 FTE verdeeld naar relatieve groei; 2015–2018

Bron: Scale-up Monitor Gemeente en Regio Zwolle (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Uit figuur 1.3g komt naar voren dat het steeds meer bedrijven in Regio Zwolle lukt om te groeien. Regio Zwolle ervaart in de periode 2015–2018 een opvallende trend waarbij het aantal bedrijven, met minimaal 10 voltijdsbanen, dat krimpt aanzienlijk is afgenomen. De hoeveelheid krimpende bedrijven nam af van 1.110 in 2015 naar 740 krimpende bedrijven in 2018. Daartegenover staat een sterke toename van het aantal snelgroeiende en groeiende bedrijven. Het aantal snelgroeiende bedrijven nam toe van 70 in 2015 naar 120 in 2018, het aantal groeiende bedrijven (groei tussen 5 en 20 procent) steeg van 420 in 2015 naar 690 in 2018. Daarnaast ondervond de hoeveelheid bedrijven met een gematigde groei een lichte toename: van 445 in 2015 naar 530 in 2018.

Openstaande vacatures drastisch teruggelopen, dieptepunt lijkt vooralsnog bereikt

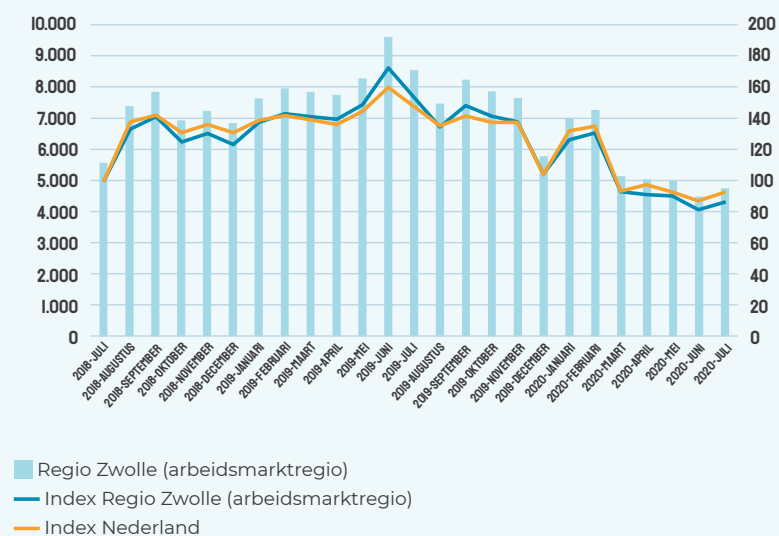
Wat de gevolgen zijn van het coronavirus op de vraag naar arbeid in de regio is terug te zien in de ontwikkeling van het aantal openstaande vacatures. In tegenstelling tot de indicator werkgelegenheid, zijn over openstaande vacatures wel recente cijfers op regionaal niveau beschikbaar (in dit geval tot en met juli 2020, geaggregeerd op het niveau van de arbeidsmarktregio).

Figuur 1.3h geeft een indruk van de ontwikkeling van het aantal openstaande vacatures vanaf juli 2018 voor de arbeidsmarktregio Regio Zwolle (zie tekstbox 'Regio Zwolle: bestuursregio en arbeidsmarktregio'). Het gaat hierbij om de vacatures die het UWV op werk.nl voor werkzoekenden zichtbaar maakt. Zowel voor Nederland als voor de arbeidsmarktregio Regio Zwolle blijkt dat het aantal openstaande vacatures na februari 2020 drastisch is teruggelopen. In de arbeidsmarktregio Regio Zwolle stonden eind maart 2020 ruim 2.100 vacatures minder open dan een maand eerder; een daling van 29 procent. Voor Nederland als geheel daalde het aantal openstaande vacatures in maart 2020 nog iets steviger, met ruim 31 procent. Het (voorlopige) dieptepunt werd bereikt eind juni. Er waren 4.500 openstaande vacatures in de arbeidsmarktregio Regio Zwolle te noteren, 53 procent minder dan een jaar eerder. Afgaande op de ontwikkeling van het aantal openstaande vacatures, blijkt in juni 2019 het tekort aan personeel het meest nijpend te zijn geweest. Vanaf dat moment is in Regio Zwolle, nog ruim voordat er sprake was van een pandemie, het aantal openstaande vacatures langzaam gaan dalen – in lijn met de toen al afvlakkende economische ontwikkelingen.¹⁴ Hierbij past overigens de opmerking dat we komen van een volledig overspannen arbeidsmarkt waarbij het heel lastig was om geschikt personeel te vinden. Uit figuur 1.3h is dan ook af te leiden dat de markt eerst nog moet 'opdrogen' voordat het omslaat in een tekort aan banen.

FIGUUR 1.3h

OPENSTAANDE VACATURES IN DE ARBEIDSMARKTREGIO REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In absolute aantallen (balken en linker as) en Index 2018-juli=100 (lijnen en rechter as); 2018-juli–2020-juli (per maand)

Bron: UWV/ArbeidsmarktInzicht.nl (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

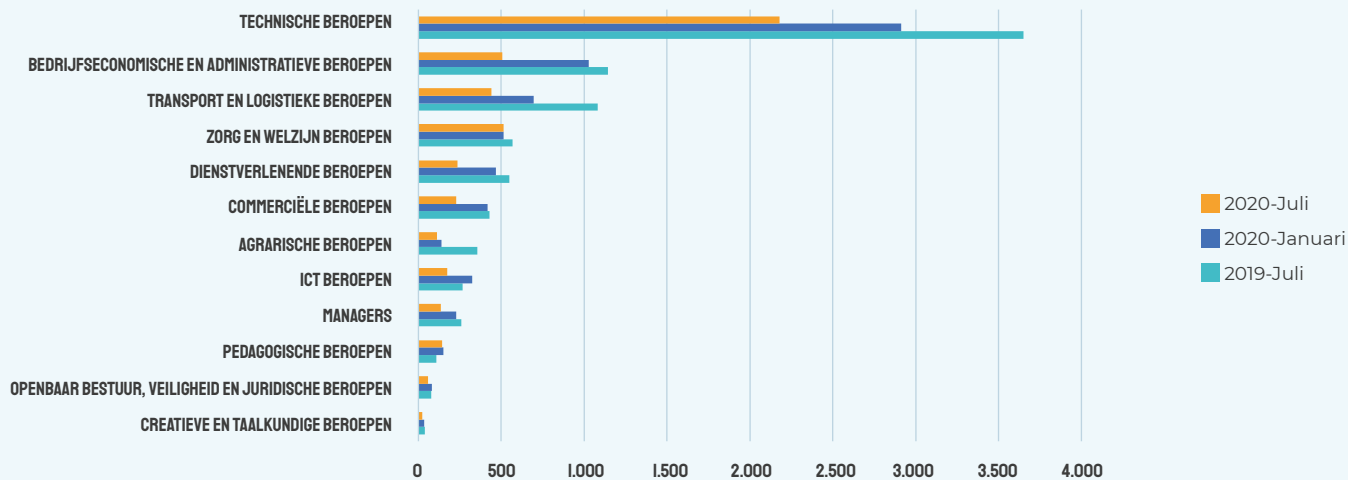
We zien dat voor vrijwel alle beroepsklassen in de arbeidsmarktregio Regio Zwolle geldt dat sinds de uitbraak van het coronavirus het aantal openstaande vacatures flink is gedaald (zie figuur 1.3i).¹⁵ Met bijna 1.500 minder openstaande vacatures eind juli 2020 dan een jaar eerder, is de daling het grootst voor technische beroepen (-40 procent). Relatief gezien staat deze beroepsklasse in de middenmoot als het om de mate van terugloop gaat. Niettemin blijft er een grote vraag naar technisch personeel bestaan; in juli 2020 bedroeg het aantal openstaande vacatures ruim 2.100. Voor een aanzienlijk deel van de beroepsklassen is het aantal openstaande vacatures gehalveerd: agrarische beroepen (-68 procent), bedrijfseconomische en administratieve beroepen (-56 procent), transport en logistieke beroepen (-59 procent) en dienstverlenende beroepen (-57 procent).

FIGUUR 1.3i

OPENSTAANDE VACATURES NAAR BEROEPSKLASSE IN DE ARBEIDSMARKTREGIO REGIO ZWOLLE*

In absolute aantallen; 2019-juli-2020-juli

* De beroepsklassen zijn ingedeeld conform de Beroepenindeling ROA CBS 2014 (BRC 2014).

Bron: UWV/ArbeidsmarktInzicht.nl (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Dalende trend faillissementen houdt vooralsnog aan

Figuur 1.3j schetst het beeld van een economie, zowel nationaal als regionaal, waarin het aantal bedrijven en instellingen (inclusief eenmanszaken) dat failliet is gegaan fors is gedaald de afgelopen jaren – in ieder geval tot en met 2019. Na het begin van de wereldwijde recessie in 2008 (de wereldwijde economische neergang en financiële crisis in de periode 2008–2012) steeg het aantal uitgesproken faillissementen sterk, met als negatief hoogtepunt het jaar 2013. Daarna trok de economie aan en dat is terug te zien in de afname van het aantal faillissementen, zowel op landelijk niveau als in Regio Zwolle. Met in totaal 125 faillissementen in 2019 was in Regio Zwolle het aantal faillissementen 69 procent lager dan in 2013. Daarbij valt op dat in Regio Zwolle ten opzichte van 2018 het aantal faillissementen gedaald is met 11 procent, terwijl het landelijke beeld een lichte stijging liet zien (+4 procent).

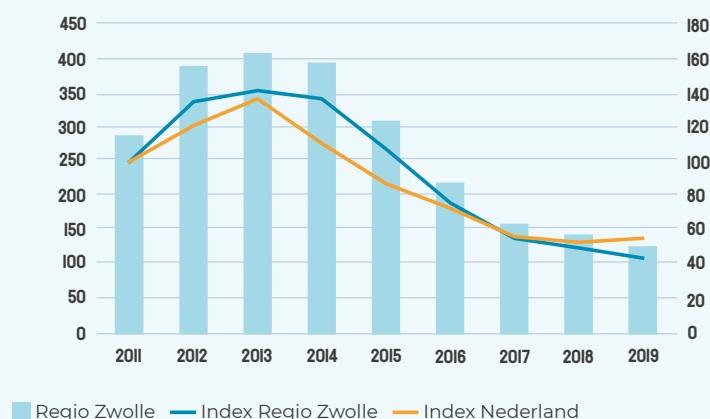
Op het ruimtelijk schaalniveau van Regio Zwolle hebben we niet de beschikking over meer recente faillissementscijfers dan die van 2019. Dit bemoeilijkt het maken van een indicatie van wat de impact van het coronavirus is op het aantal faillissementen in de regio. Niettemin laten landelijke cijfers een beeld zien waaruit blijkt dat de coronacrisis vooralsnog niet heeft geleid tot een opvallende piek in het aantal uitgesproken faillissementen. Volgens het CBS lag het aantal zaken dat in de eerste helft van dit jaar failliet is verklaard met 1.633 nagenoeg gelijk aan de 1.628 bedrijven die in de eerste helft van 2019 bankroet gingen.¹⁶

De steunmaatregelen voor ondernemers, zoals de NOW en Tozo, lijken effect te hebben (zie ook tekstbox 'NOW-toekenningen Regio Zwolle' in hoofdstuk 1.2). Gezien het gelijke verloop van het aantal faillissementen per jaar in Nederland en Regio Zwolle van de afgelopen jaren, is het aannemelijk dat ook in Regio Zwolle vooralsnog geen extra faillissementen uitgesproken gaan worden. De kwartaalcijfers voor de COROP-gebieden die Regio Zwolle gedeeltelijk of geheel overlappen lijken deze aanname te ondersteunen. Figuur 1.3k laat de ontwikkeling van het aantal faillissementen per COROP-gebied zien, te weten de COROP-gebieden Noord-Overijssel, Zuidwest-Overijssel, Zuidwest-Drenthe, Flevoland en Veluwe. Dat is een groter gebied dan enkel de tweeëntwintig gemeenten die samen Regio Zwolle vormen. In bijna elk van de COROP-gebieden daalt in het laatste kwartaal het aantal faillissementen. Alleen het aantal faillissementen in het COROP-gebied Veluwe is noemenswaardig gestegen in het tweede kwartaal van 2020. Hierbij moet in ogenschouw genomen worden dat de Veluwe een relatief

FIGUUR 1.3j

FAILLISSEMENTEN IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In absolute aantallen (balken en linker as) en Index 2011=100 (lijnen en rechter as); 2011–2019

Bron: CBS/waarstaatjegemeente.nl (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

groot COROP-gebied is met gemeenten als Apeldoorn, Ede en Wageningen. Een relatief klein gedeelte van dit COROP-gebied behoort tot Regio Zwolle, namelijk Elburg, Hattem, Heerde, Nunspeet en Oldebroek.

REGIO ZWOLLE: BESTUURSREGIO EN ARBEIDSMARKTREGIO

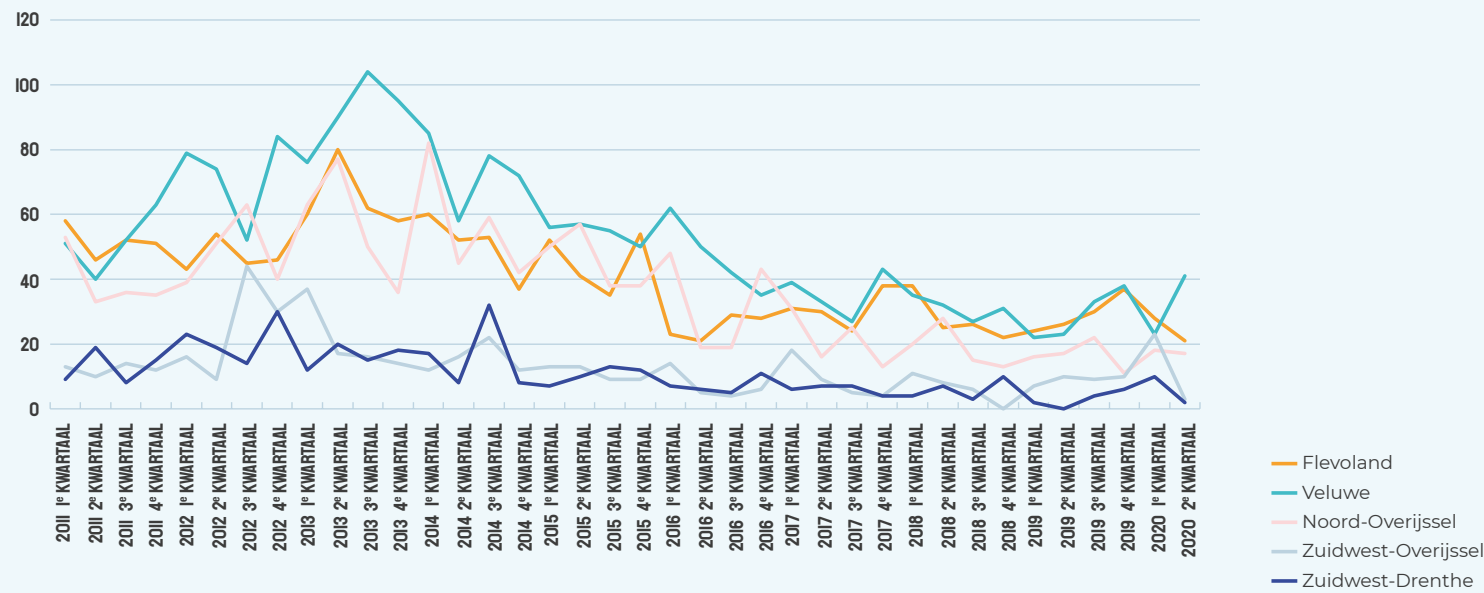
De Regio Zwolle Monitor brengt de economische ontwikkeling in beeld van Regio Zwolle. Cijfers zijn zoveel als mogelijk gepresenteerd voor het gebied van de tweeëntwintig samenwerkende gemeenten, verenigd in de bestuursregio Regio Zwolle. Op het gebied van arbeidsmarktinformatie zijn data, veelal ontsloten via het UWV, niet zelden alleen beschikbaar op het ruimtelijk schaalniveau van arbeidsmarktregio's. In het geval van Regio Zwolle overlapt de gelijknamige arbeidsmarktregio gedeeltelijk de bestuursregio van de

tweeëntwintig gemeenten. Tot de arbeidsmarktregio Regio Zwolle behoren de volgende veertien gemeenten: Dalfsen, Hardenberg, Hattem, Heerde, Kampen, Meppel, Oldebroek, Ommen, Raalte, Staphorst, Steenwijkerland, Westerveld, Zwartewaterland en Zwolle. In deze editie van de Regio Zwolle Monitor is enkele keren cijfermateriaal geaggregeerd op arbeidsmarktregio gebruikt. Bij de presentatie en bespreking van de betreffende cijfers is zo duidelijk mogelijk vermeld op welk ruimtelijk schaalniveau de cijfers betrekking hebben.

FIGUUR 1.3k

FAILLISSEMENTEN PER COROP-GEBIED¹⁷

In absolute aantallen; 2011-1^e kwartaal–2020-2^e kwartaal (per kwartaal)

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

1.4 Sectorstructuur

Afgelopen jaren zijn vooral dienstverlenende sectoren gegroeid

Hoe de gevolgen van de corona-uitbraak doorwerken in de economie van Regio Zwolle is in sterke mate afhankelijk van de sectorstructuur en regionale specialisatie. Om een indruk te krijgen van waar de economie van Regio Zwolle geraakt wordt en wat de mogelijke impact op de totale regionale economie is, beschrijven we de sectorstructuur in combinatie met landelijke sectorprognoses. Het geeft een beeld van de schokgevoeligheid van de economie van Regio Zwolle. De sectorstructuur van Regio Zwolle beschrijven we aan de hand van het specialisatiepatroon, omvang en groei van de sectorale werkgelegenheid. Bij de specialisatiegraad gaat het erom in hoeverre sectoren in Regio Zwolle zijn oververtegenwoordigd in vergelijking met de structuur van de Nederlandse economie (zie tekstbox 'Specialisatiegraad'). Sectoren met een oververtegenwoordiging in Regio Zwolle zijn sectoren die de regio kenmerken en waar het in uitblinkt. De beschrijving van de structuur en specialisatie van de regio is gebaseerd op gegevens van 2019, nog van voor de uitbraak van het coronavirus. Meer recente gegevens zijn op het niveau van de regio niet beschikbaar op het moment van vervaardiging van deze editie van de monitor. Hoe dan ook geeft het de uitgangspositie van de regio weer, aan de vooravond van de corona-uitbraak. Daaraan voegen we toe, anders dan in voorgaande edities van de Regio Zwolle Monitor, de meest recent beschikbare landelijke sectorprognoses. Deze door RaboResearch

vervaardigde cijfers geven voor het jaar 2020 een raming van de verwachte ontwikkeling van de toegevoegde waarde per sector, op landelijk niveau.¹⁸

Figuur 1.4a beschrijft het economische specialisatiepatroon in 2019 en de werkgelegenheidsgroei, over de periode 2011–2019, in Regio Zwolle. Tevens bevat het informatie over de groeiprognoses van de (meeste) sectoren. De horizontale positie van de bollen drukt de mate van specialisatie op basis van het aantal arbeidsplaatsen uit van de betreffende sector. De verticale positie drukt de gemiddelde werkgelegenheidsgroei uit. Verder weerspiegelt de grootte van de bollen de absolute omvang van de betreffende sectoren in aantal banen; het geeft weer in welke sectoren de werkgelegenheid in Regio Zwolle zich concentreert. De figuur is op te delen in vier kwadranten die gevormd worden door (i) het aandeel van iedere sector in de werkgelegenheid in Regio Zwolle ten opzichte van overig Nederland, de specialisatiegraad (verticale stippellijn) en (ii) de groei van de werkgelegenheid in Regio Zwolle (horizontale stippellijn). Ten opzichte van Nederland als geheel is Regio Zwolle sterk gespecialiseerd in de sectoren aan de rechterzijde van de verticale stippellijn. Verder geeft de kleurstelling van de bollen uitdrukking aan de verwachte groeientwikkeling in 2020 van de betreffende sector, op landelijk niveau. Hoe donkerder de bol, des te groter is de geraamde krimp.

SPECIALISATIEGRAAD

De grootte van een sector, in dit geval uitgedrukt in werkgelegenheid, zegt op zichzelf nog weinig over de mate van specialisatie van de regio in de betreffende sector ten opzichte van de rest van Nederland. Om een indruk te krijgen van de mate van specialisatie van een sector, en dus de concurrentiekracht ten opzichte van de rest van Nederland, wordt de specialisatiegraad per sector berekend (ook wel het locatiequotiënt genoemd). De specialisatiegraad drukt de relatieve positie uit die elke sector

in Regio Zwolle inneemt ten opzichte van de Nederlandse economie. Het is de verhouding tussen het sectorale aandeel in de regionale economie in vergelijking met het nationale aandeel van die sector. In dit geval gaat het om het aandeel arbeidsplaatsen. De specialisatiegraad geeft zodoende de relatieve over- of ondervertegenwoordiging aan van een sector in de economie in Regio Zwolle (in termen van arbeidsplaatsen). Een specialisatiegraad hoger dan 1 zegt dat de betreffende sector relatief oververtegenwoordigd is, ofwel dat er sprake is van een sterke concurrentiepositie op dit terrein.

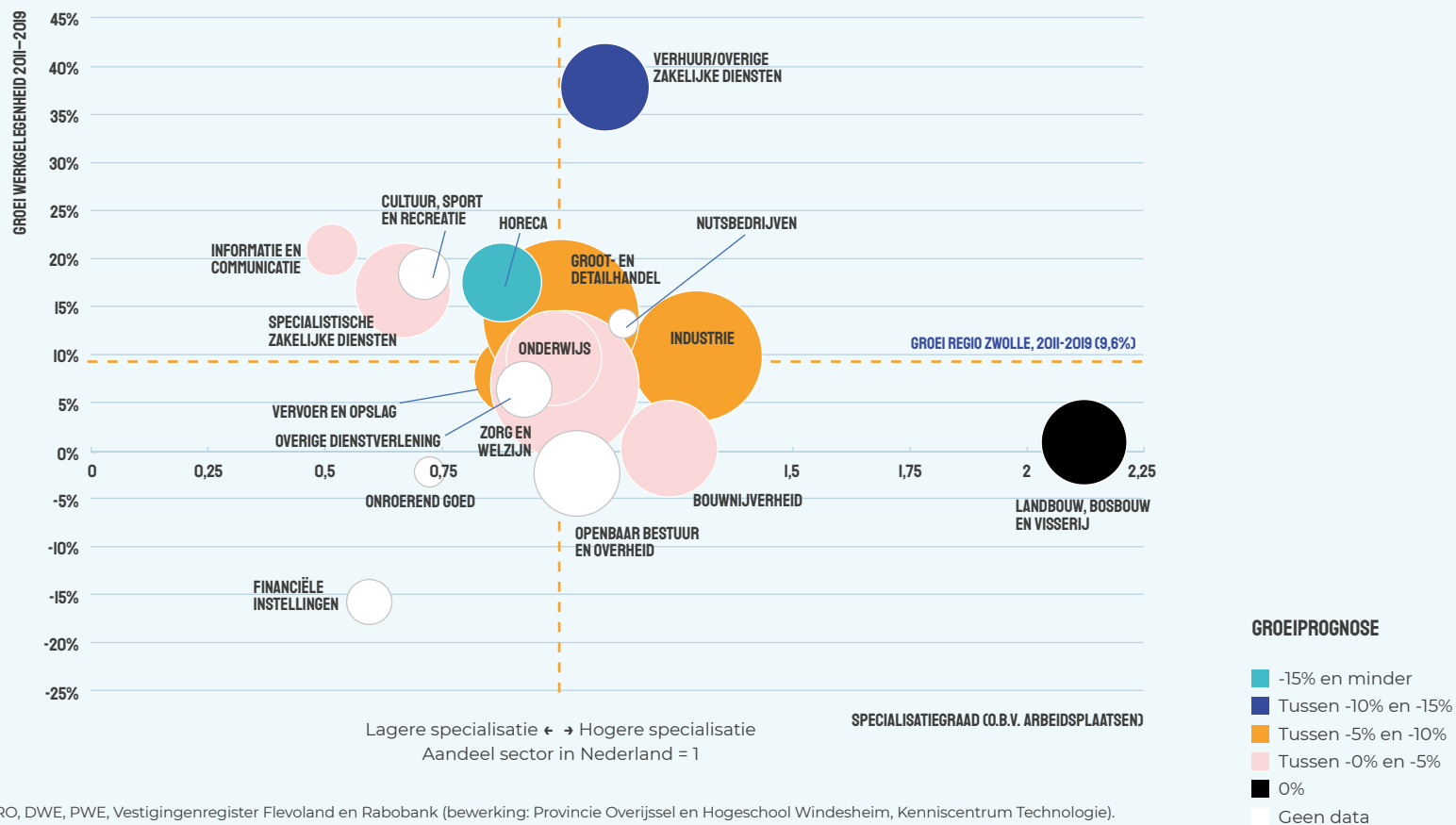
Het beeld dat naar voren komt uit figuur 1.4a, voor wat betreft de economische specialisatie van Regio Zwolle, is dat de economische structuur van Regio Zwolle divers is en dat deze vrij sterk lijkt op de structuur van Nederland als geheel; het merendeel van de sectoren ligt qua specialisatiegraad rond de 1. Weinig sectoren in Regio Zwolle zijn relatief sterk oververtegenwoordigd dan

wel sterk ondervertegenwoordigd. Uitzondering is de agrarische sector. In 2019 was ruim 5,5 procent van het totaal aantal arbeidsplaatsen in Regio Zwolle te vinden in de sector Landbouw, bosbouw en visserij. In de rest van Nederland lag dit aandeel op 2,5 procent. Dit resulteert in een hoge specialisatiegraad (2,2), weerspiegeld in de positie aan de rechterzijde van

FIGUUR 1.4a

SPECIALISATIEPATROON EN GROEI REGIO ZWOLLE (STANDAARD BEDRIJFSINDELING (SBI))¹⁹

Specialisatiegraad (op basis van arbeidsplaatsen), 2019 (horizontale as); cumulatieve werkgelegenheidsgroei in %, 2011–2019 (verticale as); aantal arbeidsplaatsen per sector (grootte bol), 2019; groeiprognose per sector (kleur), 2020

Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland en Rabobank (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

de figuur. De agrarische sector is daarentegen geen snelle groeier qua werkgelegenheid. In de periode 2011–2019 groeide het aantal banen met 0,9 procent, ruim onder het regionale gemiddelde van 9,6 procent. De afname van het aantal agrarische banen is een trend van meer structurele aard, als uitvloeisel van de toegenomen schaalvergroting. Voor de overige sectoren ter rechterzijde van de verticale stippellijn geldt eveneens dat ze qua aantal arbeidsplaatsen, hoewel in veel mindere mate dan landbouw, bovengemiddeld vertegenwoordigd zijn in Regio Zwolle. Dit zijn sectoren waarin de regio een (licht) concurrentievoordeel heeft. Afgaand op de grootte van de bollen wordt duidelijk dat de regionale werkgelegenheid zich met name concentreert in de sectoren Groot- en detailhandel, Zorg en welzijn en Industrie. Bij elkaar nemen deze drie sectoren ruim 46 procent van de werkgelegenheid in Regio Zwolle voor hun rekening. Daarnaast zijn de Groot- en detailhandel en Industrie bovengemiddeld dan wel gemiddeld gegroeid, en zijn hiermee belangrijke stuwende sectoren voor de regionale economie. De snelste groei vond tussen 2011 en 2019 plaats in de sector Verhuur/overige zakelijke dienstverlening. Deze sector omvat bedrijfsactiviteiten, zoals autoverhuur en leasemaatschappijen, reisorganisaties, schoonmaak en facilitaire dienstverlening, beveiliging en opsporing, callcenters, administratieve diensten en veilingen. Maar ook de uitzendbureaus vallen onder deze sector. De trend van toenemende flexibilisering op de arbeidsmarkt zien we mede daardoor onherroepelijk terug in de groei van deze sector. Gerelateerd aan deze trend speelt de voortgaande (arbeidsbesparende) technologische ontwikkeling. Een gevolg is dat de werkgelegenheid juist is gegroeid in de dienstverlenende sectoren waar technologische ontwikkeling, zoals toenemende digitalisering, minder grip op heeft. In combinatie met de toegenomen consumptieve bestedingen groeiden in het bijzonder sectoren als Cultuur, sport en recreatie, Specialistische zakelijke diensten, Horeca, Informatie en communicatie en Groot- en detailhandel.

Figuur 1.4b gaat nader in op de verschillen in werkgelegenheidsgroei tussen Regio Zwolle en de rest van Nederland. Het laat zien dat de grootste verschillen zitten bij de sectoren Verhuur/overige zakelijke diensten, Groot- en detailhandel, Industrie, Vervoer en opslag en Nutsbedrijven. Daarnaast zag ook een aanzienlijk deel van de overige sectoren het aantal banen sneller stijgen in Regio Zwolle dan in Nederland als geheel. Uit deze variatie in groei wordt het al eerder vastgestelde beeld van Regio Zwolle bevestigd: het heeft een brede basis aan activiteiten waarop het goed presteert, maar het

excelleert niet nadrukkelijk op één of enkele terreinen. Er zijn dan ook relatief weinig sectoren in Regio Zwolle die minder snel groeiden ten opzichte van Nederland.

Veel sectoren groeiden in Regio Zwolle sneller dan in de rest van Nederland. Niettemin is er in enkele van die sectoren sprake van een negatieve ontwikkeling tussen 2011 en 2019 (zie ook figuur 1.4a). Zo is de werkgelegenheid in de sector Openbaar bestuur en overheid in Regio Zwolle gedaald, maar minder snel dan in Nederland. De sectoren Onroerend goed en Financiële instellingen zijn ook gedaald, maar dan juist sneller dan landelijk.

Krimp verwacht in vrijwel alle sectoren

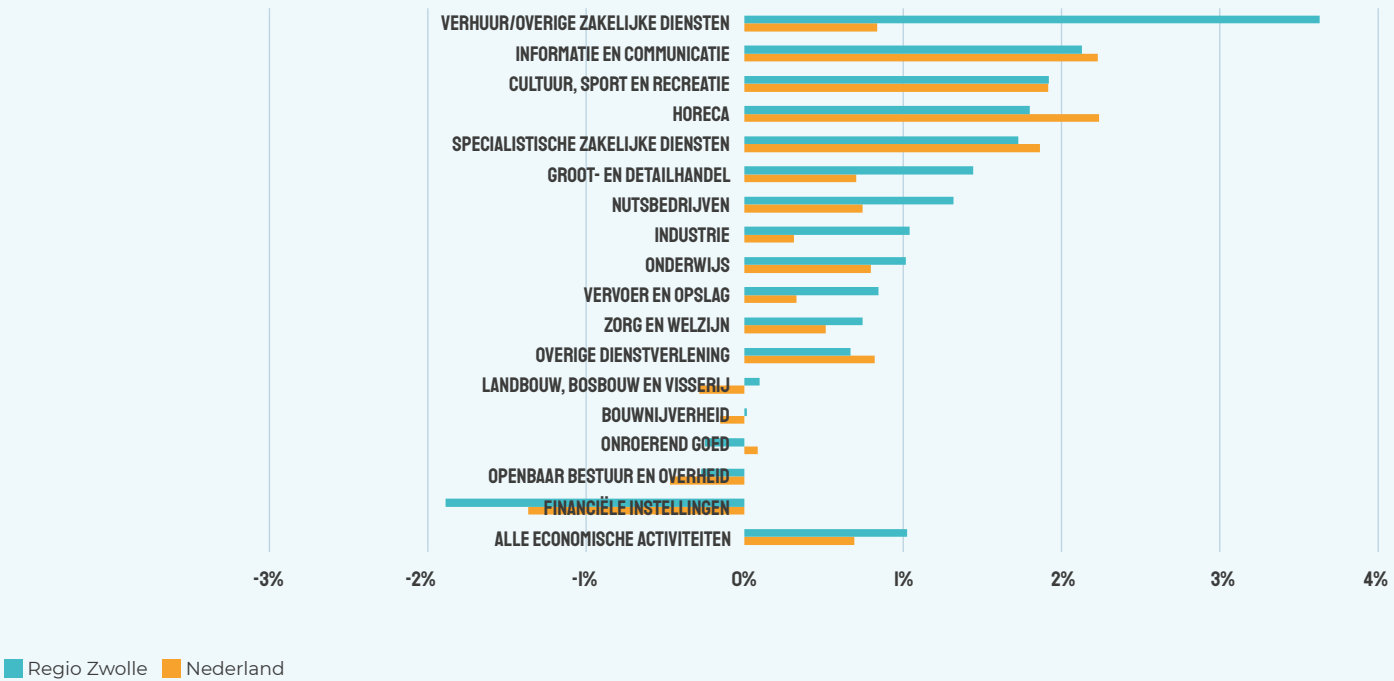
Het economisch profiel van Regio Zwolle is te typeren als: een regionale economie met een brede basis aan activiteiten waarop het gemiddeld genomen goed presteert, maar het excelleert niet nadrukkelijk op één of enkele terreinen. De mate waarin dit profiel van de regio of sectorstructuur gevoelig is voor de schok die de uitbraak van het coronavirus teweeg heeft gebracht, hangt af van waar en in welke mate krimp van economisch activiteit plaatsvindt. De economie is beter toegerust op een schok als economische activiteiten voornamelijk plaatsvinden in sectoren met een lage krimp en als er weinig activiteiten zijn in sectoren met een sterke krimp. Het omgekeerde is aan de orde als sectoren met een beperkte verwachte krimp relatief klein zijn en/of sectoren die waarschijnlijk hard krimpen relatief groot.

Na de klap die corona in de eerste helft van 2020 teweeg gebracht heeft, zien we in de tweede helft van het jaar delen van de economie weer opkrabbelen. Sommige sectoren kunnen weer nagenoeg volop draaien, maar sommige sectoren houden langer last van de coronamaatregelen en hebben daardoor langdurig minder economische activiteit. De mate en snelheid van het herstel verschillen per sector. In elk geval is de verwachting dat de Nederlandse economie in 2020 met 5 procent zal krimpen. Projecteren we de landelijke sectorprognoses op de economische structuur van Regio Zwolle, dan zien we vrijwel in alle sectoren krimp – met grote variatie in mate van krimp tussen de sectoren (zie figuur 1.4a). Alleen de agrarische sector, een voor Regio Zwolle belangrijke sector, zal over het jaar 2020 groeien noch krimpen. Hiermee blijft deze belangrijke pijler onder de regionale economie relatief gezond. Horeca en Verhuur/overige zakelijke diensten, de sector waar onder andere de reis- en uitzendbureaus toe

FIGUUR 1.4b

GEMIDDELDE JAARLIJKSE GROEI PER SECTOR IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND (STANDAARD BEDRIJFSINDELING (SBI))

Gemiddelde jaarlijkse werkgelegenheidsgroei per sector in %; 2011–2019

Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

behoren, krijgen in 2020 de grootste klap. Ondanks dat in juni de cafés en restaurants weer gedeeltelijk opengingen, is de verwachting dat het gemaakte verlies in de rest van het jaar bij lange na niet wordt goedge maakt. Er wordt een krimp van 32 procent geraamd. En mede door de malaise in de horeca valt ook de sector Verhuur/overige zakelijke dienstverlening fors terug, wat resulteert in een krimp van 12 procent ten opzichte van een jaar eerder. Ondanks de groei die beide sectoren in Regio Zwolle hebben doorgemaakt, zijn het relatief kleine sectoren in termen van werkgelegenheid.

Andere relatief minder grote sectoren als Bouwnijverheid, Informatie en communicatie, Cultuur, sport en recreatie en Onderwijs verwachten een relatief kleine krimp. Anders wordt het als we kijken naar de stuwende sectoren Groot- en detailhandel en Industrie. Deze omvangrijke sectoren verwachten voor het jaar 2020 een krimp die (iets) bovengemiddeld is, van respectievelijk 5 en 6 procent. De transportsector (Vervoer en opslag), veelal direct gerelateerd aan deze sectoren, krimpt naar verwachting met 9 procent in 2020. Met name de fors afnemende activiteit in de transport en de krimp in de industriese sector, die bovengemiddeld vertegenwoordigd is in de regio, zal zijn weerslag hebben op de economische ontwikkeling. Met bijna 64.000 arbeidsplaatsen is Zorg en Welzijn de op een na grootste sector van de regio. Met een geraamde krimp van 3 procent, lijkt deze sector iets minder hard geraakt te worden dan de andere grote sectoren; Groot- en detailhandel en Industrie. Dat de zorg- en welzijnssector gekrompen is, is met name te wijten aan het uitstel van geplande zorg en sluiting van tandarts- en fysiotherapiepraktijken.

Om na te gaan of de sectoren in Regio Zwolle zich de afgelopen acht jaar in dezelfde mate ontwikkeld hebben als elders in Nederland, hebben we de gemiddelde jaarlijkse werkgelegenheidsgroei per sector tegen elkaar afgezet (zie figuur 1.4b). Dan blijkt dat de totale economie van Regio Zwolle, in termen van werkgelegenheid, gemiddeld sneller is gegroeid dan de economie van Nederland als geheel. Tussen 2011 en 2019 groeide de werkgelegenheid in Regio Zwolle met gemiddeld 1,0 procent per jaar. Op landelijk niveau was er gemiddeld over dezelfde periode sprake van een iets lagere jaarlijkse groei van het aantal arbeidsplaatsen (0,7 procent).

Onstuimige groei E-commerce

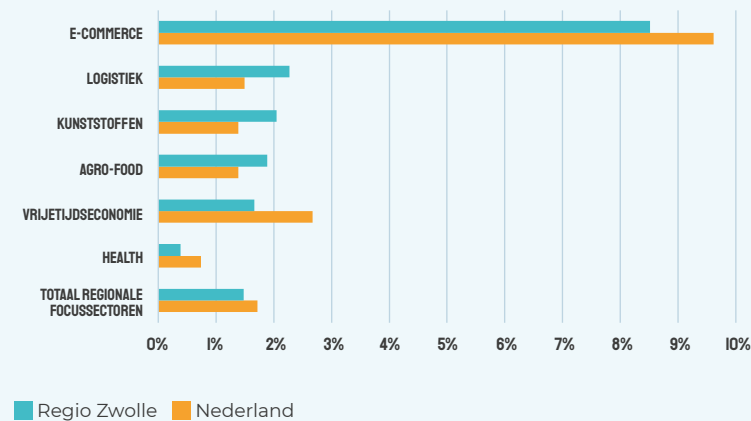
In overeenstemming met de economische agenda van Regio Zwolle 2018–2022, opgesteld en gecoördineerd in de Economic Board Regio Zwolle, focust de Agenda voor Regio Zwolle op een aantal specifieke sectoren. Oorspronkelijk gaat het om de bewezen sectoren Agro-Food, Health en Kunststoffen en de voor de regio als veelbelovend aangeduide sectoren E-commerce, Logistiek en Vrijtijdseconomie.²⁰ Slimme maakindustrie is later eveneens benoemd als veelbelovende sector dan wel veelbelovende trend. Cijfers met betrekking tot de stand en ontwikkeling van deze sector ontbreken in deze editie van de Regio Zwolle Monitor. De regionale bewezen en veelbelovende sectoren (verder regionale focussectoren genoemd), die in deze editie van de monitor aan bod komen, sluiten qua afbakening aan op hun nationale evenknie, de nationale topsectoren, of kennen in sommige gevallen (E-commerce, Health, Kunststoffen en Vrijtijdseconomie) een eigen definitie passend bij het regionale schaalniveau en de economische structuur van de regio.²¹ In 2019 waren ruim 187.000 mensen in Regio Zwolle werkzaam in één van de zes regionale focussectoren. Dit komt overeen met 46 procent van de totale regionale werkgelegenheid. In vergelijking met 2014 zijn in 2019 bijna 16.000 personen extra werkzaam in een regionale focussector, een gemiddelde jaarlijkse groei van 1,5 procent. In dezelfde periode groeide de totale werkgelegenheid in Regio Zwolle jaarlijks met gemiddeld 1,6 procent.

In figuur 1.4c is te zien hoe de werkgelegenheid in de regionale focussectoren zich de afgelopen jaren ontwikkeld heeft. Daarbij tonen we ook de ontwikkeling op landelijk niveau. De meetperiode loopt tot en met 2019, meer recente data zijn op moment van vervaardiging van de monitor niet beschikbaar. Zowel op regionaal niveau als op landelijk niveau zien we dat de zes focussectoren over de periode 2014–2019 gegroeid zijn. De regionale ontwikkeling blijft echter een fractie achter bij de landelijk ontwikkeling; 1,5 procent tegenover 1,7 procent. De sectoren Logistiek, Kunststoffen en Agro-Food zijn harder gegroeid in Regio Zwolle dan op landelijk niveau. Daartegenover staat de sectoren Vrijtijdseconomie, Health en E-commerce minder hard gegroeid zijn in Regio Zwolle dan landelijk. Een verschil dat er met name uitspringt betreft de sector E-commerce. In Regio Zwolle nam de werkgelegenheid in deze sector met 8,5 procent voor regionale maatstaven bovengemiddeld hard toe. Echter, landelijk groeide de werkgelegenheid in de sector E-commerce gemiddeld met 9,6 procent. Op dit vlak presteert Regio Zwolle goed, maar blijft het qua groei desondanks achter op de rest van Nederland.

FIGUUR 1.4c

GEMIDDELDE JAARLIJKSE GROEI PER SECTOR IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND (REGIONALE FOCUSSECTOREN)

Gemiddelde jaarlijkse werkgelegenheidsgroei per sector in %; 2014–2019*

* We beschikken niet over werkgelegenheidscijfers van de sector Vrijtijds-economie van voor 2014. De getoonde groei betreft daarom de periode 2014–2019. Omwille van de vergelijkbaarheid hanteren we voor de overige regionale focussectoren ook de periode 2014–2019 waarover de groei is bepaald.

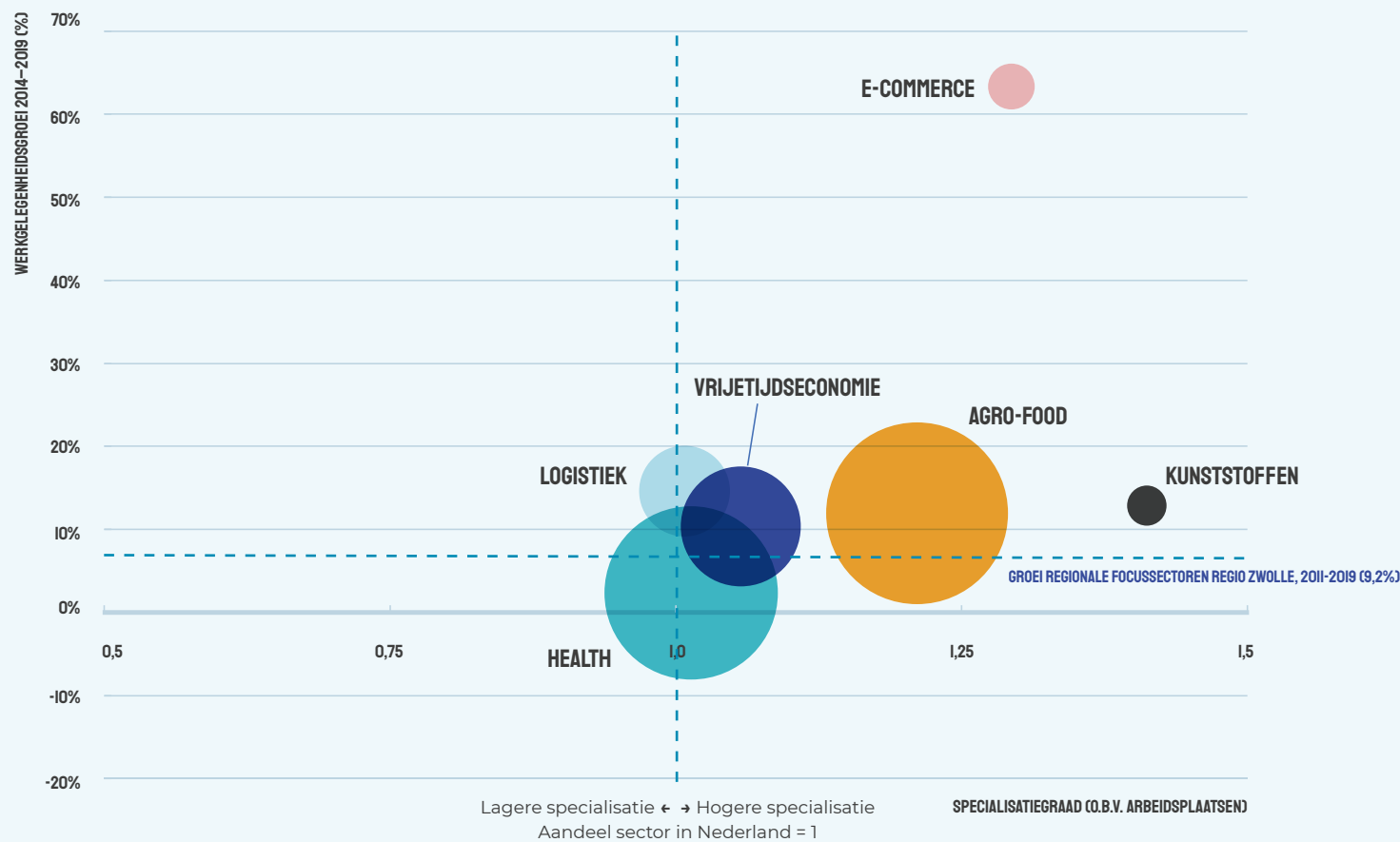
Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Om meer inzicht te krijgen in de relatieve positie van de focussectoren in Regio Zwolle ten opzichte van de Nederlandse structuur in focussectoren, hebben we ook de specialisatiegraden (op basis van arbeidsplaatsen) berekend. Figuur 1.4d geeft weer in welke mate Regio Zwolle gespecialiseerd is als het om de bewezen en veelbelovende focussectoren gaat (horizontale as), gecombineerd met de absolute omvang van de betreffende focussectoren (weerspiegeld in de grootte van de bollen) en de cumulatieve werkgelegenheidsgroei, over de periode 2014–2019 (verticale as). In het oog springt dat de focussectoren rechts van de verticale stippellijn gepositioneerd zijn; de sectoren zijn in verschillende mate oververtegenwoordigd in de totale economie van Regio Zwolle, ten opzichte van Nederland. Dit patroon legitimeert de keuze om extra in te zetten op deze sectoren, als uitgegaan wordt van de filosofie van 'picking the winners'. Kunststoffen is verhoudingsgewijs het sterkst oververtegenwoordigd in Regio Zwolle. Er is sprake van een hoge mate van specialisatie waarmee een uiting wordt gegeven van regionale productievoordelen en daarmee een bepaalde mate van concurrentiekracht. Kunststoffen is daarentegen met ruim 3.100 arbeidsplaatsen het kleinste in termen van werkgelegenheid. Een iets minder hoge specialisatiegraad maar de afgelopen jaren onstuimig gegroeid is de sector E-commerce. Bedrijfsactiviteiten die hieronder vallen zijn online-retail en dienstverlening aan webwinkels. In 2019 bedroeg het aantal arbeidsplaatsen 4.500, zo'n 63 procent meer dan in 2014. Figuur 1.4d benadrukt ook het belang van de sector Agro-Food voor Regio Zwolle. Met 69.000 arbeidsplaatsen en een stevige specialisatie speelt Regio Zwolle op dit gebied een voortrekkersrol; iets wat ook naar voren komt bij de agrarische sector, wanneer de regionale economie wordt ingedeeld volgens de SBI-indeling (zie figuur 1.4a). Anders is dat Agro-Food een veel breder palet aan activiteiten (waaronder primaire productie, vervaardiging van voedingsmiddelen, kunstmeststoffen en landbouwchemicaliën, handel in landbouwproducten en biotechnologische ontwikkeling).²²

FIGUUR I.4d

SPECIALISATIEPATROON EN GROEI REGIO ZWOLLE (REGIONALE FOCUSSECTOREN)

Specialisatiegraad (o.b.v. arbeidsplaatsen), 2019 (horizontale as); cumulatieve werkgelegenheidsgroei in %, 2014–2019 (verticale as); aantal arbeidsplaatsen per sector (grootte bol), 2019

Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

De andere focussectoren, Vrijetijdseconomie, Health en Logistiek blijken qua aantal banen, iets bovengemiddeld aanwezig te in Regio Zwolle, in vergelijking met Nederland als geheel. Met ruim 29.000 banen en een werkgelegenheidsgroei van 11 procent over de gehele periode 2014–2019, is de vrijetijdseconomie evengoed een substantiële sector voor Regio Zwolle. Het is een brede sector die zijn basis vindt in recreatie en toerisme, maar ook afhankelijk is van de (historische) steden, landschapswaarde en aanwezig natuurschoon. Onder Vrijetijdseconomie vallen deelsectoren zoals cultuur, recreatie, logiesverstrekking, sport en handel in sport- en reisartikelen.²³ Over de gehele periode 2014–2019 groeide het aantal arbeidsplaatsen in de Logistiek met 14 procent. Het overtrof hiermee zowel de gemiddelde regionale als landelijke groei. Een ander fundament onder de regionale economie is Health. Hoewel deze als bewezen focussector verhoudingsgewijs nauwelijks bovengemiddeld aanwezig is in de regio en relatief traag groeide, verschaft het werk aan bijna 64.000 mensen.

1.5 Internationalisering

Internationale handel onder druk, al voor de corona-uitbraak

De meest recent beschikbare handelscijfers op het niveau van Regio Zwolle betreffen het jaar 2019. De precieze impact van corona op de internationale handel is daarom nog niet cijfermatig uit te drukken. Niettemin verschaffen de 2019-cijfers een waardevol beeld van hoe Regio Zwolle er aan de vooravond van de corona-uitbraak voorstond. Het blijkt dat al voor de wereldwijde krimp van de internationale handel, de export vanuit en import naar Regio Zwolle onder druk stonden. De cijfers tot en met 2019 laten zien dat de export vanuit Regio Zwolle voor het eerst sinds 2014 is gedaald (figuur 1.5a, linker diagram). In 2019 bedroeg de waarde van de totale export van goederen, inclusief wederuitvoer, € 17,4 miljard; een daling van 8,5 procent ten opzichte van een jaar eerder. De exportcijfers op landelijk niveau laten een tegenovergesteld beeld zien. In 2019 groeide de nationale export (inclusief wederuitvoer) met 3,7 procent tot een waarde van € 359 miljard (figuur 1.5a, rechter diagram). Dit is opvallend

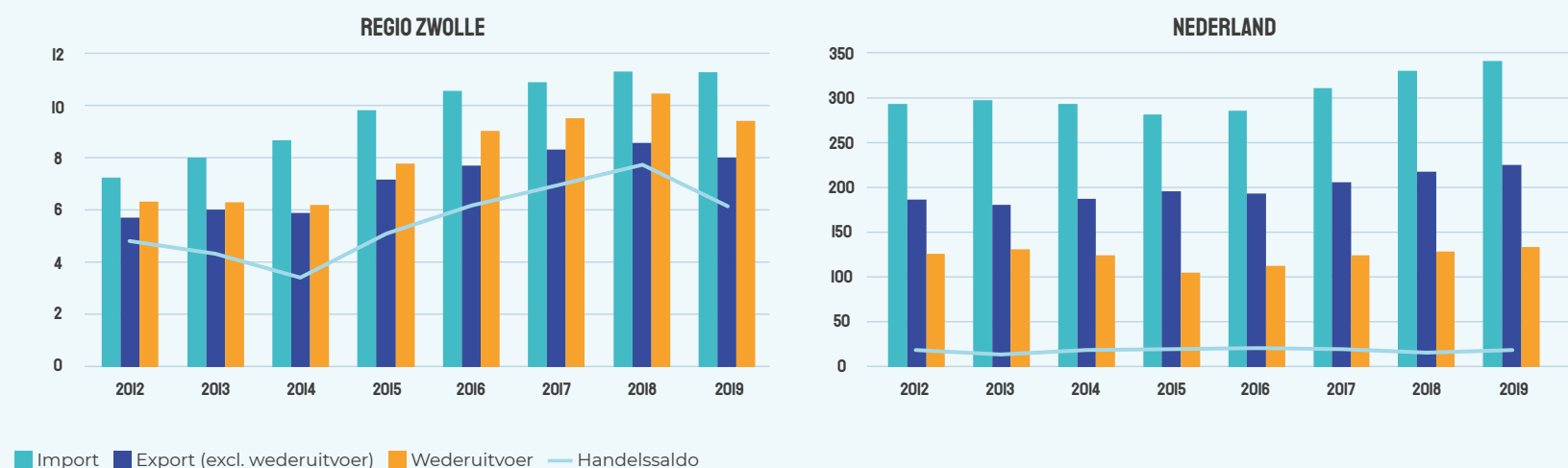
aangezien voorgaande jaren de exportgroei in Regio Zwolle de landelijke ontwikkeling overtrof. Voor wat betreft de invoer van goederen in Regio Zwolle bedroeg in 2019 de importwaarde € 11,3 miljard. Er is sprake van groei, maar die is praktisch nihil (landelijk steeg de import 3,3 procent). De nauwelijks gegroeide import en de afname van de export (inclusief wederuitvoer) hebben geresulteerd in een lager handelssaldo. In 2019 was het saldo van export en import € 6,1 miljard, terwijl het een jaar eerder € 7,7 miljard bedroeg.

Dat de export vanuit Regio Zwolle is gedaald en de totale export op landelijke niveau is gestegen, is logischerwijs terug te zien in de ontwikkeling van het regionale aandeel in de totale nationale export (zie figuur 1.5b). We zien dat na drie jaren van stagnatie, rond de 5,4 procent, in 2019 het aandeel gedaald is naar 4,8 procent. Niettemin is dit aandeel fors als het wordt afgezet tegen de circa 3,8 procent die de totale economie van Regio Zwolle bijdraagt aan de nationale economie (zie hoofdstuk 1.2). Hoewel de internationale handel onder druk staat, illustreert het de mate van openheid van de economie van Regio Zwolle,

FIGUUR 1.5a

GOEDERENIMPORT, -EXPORT, -WEDERUITVOER EN HANDELSALDO REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Waarde internationaal verhandelde goederen (x mld. euro) Regio Zwolle (linker diagram) en Nederland (rechter diagram); 2012-2019*

* De cijfers van 2019 hebben een voorlopig karakter.

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

die hoger is dan op grond van het aandeel van de regio in de totale nationale economie verwacht zou kunnen worden. Voor het aandeel van Regio Zwolle in de nationale import geldt dat dit iets lager is. In 2019 kwam 3,3 procent van de totale goederenimport in Nederland op het conto van Regio Zwolle, 0,1 procentpunt minder dan een jaar eerder.

De uitbraak van het coronavirus maakt de vooruitzichten voor de internationale handelspositie van Regio Zwolle er niet beter op. Het coronavirus heeft de wereldwijde handel hard geraakt. De maatregelen van landen om het virus in te dammen hebben geleid tot verstoring van internationale waardeketens met fikse krimp van de wereldeconomie en -handel tot gevolg. Voorspellingen van het IMF (Internationaal Monetair Fonds) duiden op een krimp van de globale economie in 2020 van 4,9 procent en een afname van de wereldhandel van 12 procent.²⁴ Voor handelsland Nederland duiden de meest recentelijk beschikbare handelscijfers (op het moment van vervaardiging van deze monitor) op een voorzichtig aantrekkende

internationale handel – maar de vraag is of deze ontwikkeling stand houdt.

In ieder geval was het volume van de goederenexport in juni 2020 2,9 procent kleiner dan in juni 2019. De krimp was veel kleiner dan in april en mei. Het volume van de import was in juni 4,0 procent kleiner dan een jaar eerder. Ook deze krimp was veel kleiner dan die in de voorgaande twee maanden.²⁵

Bovengemiddeld groot deel wederuitvoer

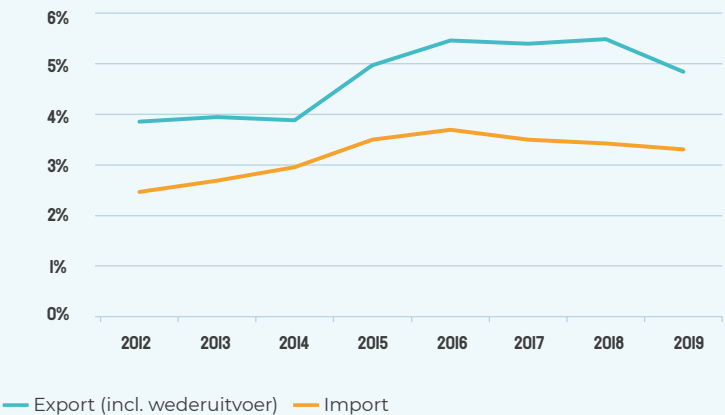
Niet alleen de ontwikkeling, ook de samenstelling van de export van Regio Zwolle wijkt wezenlijk af van die van Nederland als geheel. Een bovengemiddeld groot deel van de export vanuit Regio Zwolle bestaat uit wederuitvoer. Dat zijn goederen die via Nederland – of Regio Zwolle – vervoerd worden en daarbij (tijdelijk) eigendom worden van een ingezetene. Doorgaans zijn het goederen die worden ingevoerd en het land in (vrijwel) onbewerkte staat weer verlaten. In 2019 bestond meer dan de helft (54 procent) van de totale export uit Regio Zwolle uit wederuitvoer. Landelijk was het aandeel wederuitvoer in de totale exportwaarde aanzienlijk lager, namelijk 37 procent. In voorgaande edities van de Regio Zwolle Monitor constateerden we reeds dat de regio zich kenmerkt door een belangrijke spilfunctie in het transport van het ene naar het andere buitenland, maar dat bij deze positie ook enkele kanttekeningen passen. De toegevoegde waarde die met wederuitvoer wordt gecreëerd is doorgaans beperkt – en gaat veelal gepaard met negatieve effecten in de vorm van druk op infrastructuur en negatieve effecten voor het milieu. Bovendien heeft de corona-uitbraak ervoor gezorgd dat de openheid van economieën onder druk is komen te staan, wat maakt dat met name regio's die bovengemiddeld leunen op doorvoer potentieel extra kwetsbaar zijn.

Om een indruk te krijgen van waar de wederuitvoer uit bestaat, geeft figuur 1.5c een overzicht van het type goederen waar het hoofdzakelijk omgaat. Het betreft een top-10 van goederengroepen, gebaseerd op uitvoerwaarde, die in Regio Zwolle zijn ingevoerd en daarna weer vrijwel direct zijn uitgevoerd. Vanwege de geheimhoudingsregels van het CBS (die voorkomen dat gegevens naar afzonderlijke bedrijven te herleiden zijn) is het niet mogelijk om op Regio Zwolle niveau de betreffende uitvoerwaardes te presenteren. Op basis van de ranking zien we dat de wederuitvoer voor een belangrijk deel uit goederen bestaat behorende bij de goederengroep 'Chemische producten', ingedeeld volgens de Standard International Trade Classification (SITC).²⁶ In 2019 blijkt de goederengroep medicinale en farmaceutische producten bovenaan te staan. Deze goederengroep vormt eveneens de belangrijkste goederengroep in de totale nationale wederuitvoer. Verder zien we dat de goederengroep geneesmiddelen zowel in Regio Zwolle als landelijk een belangrijk deel van de wederuitvoer voor zijn rekening neemt, op respectievelijk de tweede en zevende positie. Ook de groepen gerangschikt op posities vier (organische verbindingen

FIGUUR 1.5b

BIJDRAGE REGIO ZWOLLE AAN DE NATIONALE EXPORT EN IMPORT

Aandelen van de totale Nederlandse goederenexport (incl. wederuitvoer) en goederenimport in %; 2012–2019*

* De cijfers van 2019 hebben een voorlopig karakter.

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

van niet-metalen en van metalen heterocyclische verbindingen) en tien (overige chemische producten) behoren tot de groep chemische producten.

Export naar Duitsland fors gekelderd

We zagen een forse afname van de export vanuit Regio Zwolle in 2019. Wanneer we kijken naar de ontwikkeling van de export naar bestemming, dan zien we dat de export naar alle landen van de EU gedaald is, met Duitsland als grote (negatieve) uitschieter. De totale waarde van de export (incl. wederuitvoer) met EU-landen bedroeg in 2019 afgerond € 11,0 miljard, terwijl dat een jaar eerder nog € 13,2 miljard was. In het oog springt de sterk gekelderde export naar buurland Duitsland. Ten opzichte van 2018 is de exportwaarde in 2019 met 29 procent afgenomen; van € 5,0 miljard naar € 3,5 miljard. Wanneer de naar de

totale landelijke export naar Duitsland kijken dan zien we nauwelijks groei. De export nam in 2019 met 0,2 procent toe ten opzichte van 2018 (een jaar eerder bedroeg de groei nog 11 procent). Deze ontwikkelingen lijken samen te hangen met de ontwikkeling van de Duitse economie in 2019, waar nog net geen sprake was van krimp. De economische groei bedroeg 0,6 procent, waarmee de groei van de Duitse economie aanzienlijk kleiner was dan in voorgaande jaren. Duitsland was, samen met Italië, het zwakst presterende land van de EU (gemiddelde groei van 1,5 procent). In 2019 liep de gemiddelde groei van de EU terug naar 1,5 procent.²⁸ Vanwege de nabije ligging, en de daarmee samenhangende nauwe handelsrelaties, lijken de ontwikkelingen van de Duitse economie extra impact te hebben op de directe buurregio Regio Zwolle.

FIGUUR I.5c

TOP-10 WEDERUITVOERPRODUCTEN REGIO ZWOLLE

Belangrijkste wederuitvoer naar goederengroep (SITC 3-digit)²⁷ gerangschikt op basis van uitvoerwaarde*; 2019

GOEDERENGROEP	RANGORDE IN TOTALE WEDERUITVOER NEDERLAND
1. Medicinale en farmaceutische producten m.u.v. geneesmiddelen bedoeld bij groep 542 (SITC 541)	1
2. Geneesmiddelen (met inbegrip van veterinaire geneesmiddelen) (SITC 542)	7
3. Bereide voedingsmiddelen (SITC 098)	26
4. Organische verbindingen van niet-metalen en van metalen heterocyclische verbindingen; nucleïnezuuren (SITC 515)	70
5. Schepen en boten (SITC 793)	32
6. Icoholvrije dranken (SITC 111)	73
7. Zuigermotoren met vonkontsteking of met zelfontsteking (SITC 713)	56
8. Vis; vers gekoeld of bevroren (SITC 034)	78
9. Bereide oliën en vetten; was; mengsels en bereidingen van oliën en vetten (SITC 431)	87
10. Andere organische chemische producten (SITC 516)	53

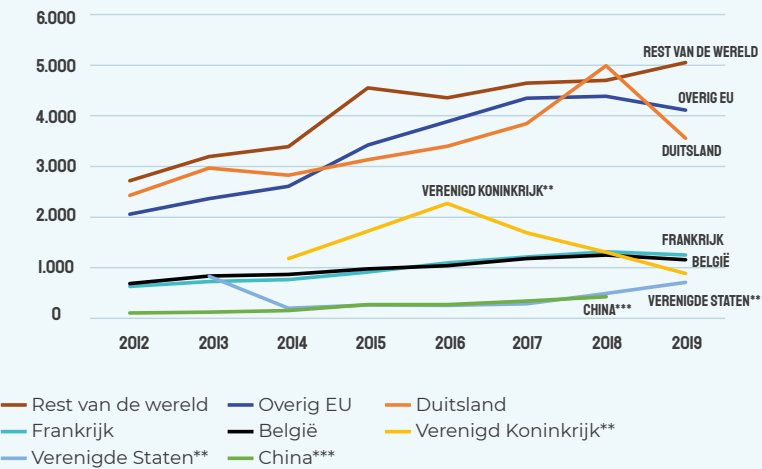
* Vanwege de geheimhoudingsregels van het CBS (die voorkomen dat gegevens naar afzonderlijke bedrijven te herleiden zijn) is het niet mogelijk om op Regio Zwolle niveau de betreffende uitvoerwaardes te presenteren.

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR I.5d

BESTEMMING VAN GOEDERENUITVOER REGIO ZWOLLE

Export (incl. wederuitvoer) naar land van bestemming in omvang (x mln. euro); 2012–2019*

* De cijfers van 2019 hebben een voorlopig karakter.

** Vanwege datarestricties zijn voor de jaren 2012 en 2013 geen regionale cijfers beschikbaar over de export naar het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

*** Voor China geldt dat de cijfers betrekking op de uitvoer van Regio Zwolle toen de regio nog uit 21 gemeenten bestond; exclusief gemeente Nunspeet. Voor het jaar 2019 ontbreekt derhalve het regionale exportcijfer.

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 1.5e

Daarnaast zien we dat de al eerder ingezette daling van de export met het Verenigd Koninkrijk onverminderd doorzet, waarbij de aanstaande Brexit ongetwijfeld ook in doorwerkt. In de 2019-editie van de Regio Zwolle Monitor lieten we reeds zien dat de economie van Regio Zwolle relatief kwetsbaar is voor de gevolgen van de Brexit.²⁹ Relatief beperkt was de daling van de export naar België, Frankrijk en de overige EU-landen. Tegenover de verminderde export naar de EU staat een toename van goederenuitvoer naar de rest van de wereld, waaronder de Verenigde Staten en China.

Regio Zwolle exporteert en importeert vooral chemische producten

Figuren 1.5e en 1.5f geven, op hoofdlijnen, een indruk van de soorten goederen (ingedeeld aan de hand van de STIC-indeling) die Regio Zwolle in 2019 heeft geëxporteerd en geïmporteerd.³⁰ Het blijkt dat bij de samenstelling van zowel de export als de import, de goederengroep ‘Chemische producten’ het grootst is. Iets wat we ook al zagen bij de samenstelling van de wederuitvoer (figuur 1.5c). Bijna 48 procent van de export (incl. wederuitvoer) en 29 procent van de import betrof goederen behorend tot deze goederengroep, bestaande uit een breed palet aan goederen, zoals organische en anorganische chemische producten, verfstoffen, meststoffen en kunststoffen.

* De cijfers van 2019 hebben een voorlopig karakter.
** Voor de goederengroepen Dranken en tabak (SITC 1) en Niet afzonderlijk genoemde goederen (SITC 9) zijn geen exportcijfers beschikbaar op Regio Zwolle niveau.

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

BELANGRIJKSTE EXPORTGOEDEREN REGIO ZWOLLE

Overzicht export (incl. wederuitvoer) naar goederengroep (SITC 1-digit)³¹ in omvang (x mln. euro) en aandelen (%); 2019*,**

GOEDERENGROEP	MLN. EURO	%
1. Chemische producten (SITC 5)	8.289	47,6%
2. Voeding en levende dieren (SITC 0)	3.620	20,8%
3. Machines en vervoermaterieel (SITC 7)	1.908	11,0%
4. Fabricaten, hoofdzakelijk gerangschikt volgens de grondstoffen (SITC 6)	1.268	7,3%
5. Diverse gefabriceerde goederen (SITC 8)	664	3,8%
6. Minerale brandstoffen, smeermiddelen e.d. producten (SITC 3)	358	2,1%
7. Dierlijke en plantaardige oliën en vetten (SITC 4)	139	0,8%
8. Grondstoffen, niet eetbaar, behalve brandstoffen (SITC 2)	121	0,7%
Onbekend	846	4,9%

FIGUUR 1.5f

BELANGRIJKSTE IMPORTGOEDEREN REGIO ZWOLLE

Overzicht import naar goederengroep (SITC 1-digit)³² in omvang (x mln. euro) en aandelen (%); 2019*

GOEDERENGROEP	MLN. EURO	%
1. Chemische producten (SITC 5)	3.298	29,3%
2. Voeding en levende dieren (SITC 0)	1.835	16,3%
3. Machines en vervoermaterieel (SITC 7)	1.725	15,3%
4. Fabricaten, hoofdzakelijk gerangschikt volgens de grondstoffen (SITC 6)	1.326	11,8%
5. Diverse gefabriceerde goederen (SITC 8)	878	7,8%
6. Minerale brandstoffen, smeermiddelen e.d. producten (SITC 3)	564	5,0%
7. Grondstoffen, niet eetbaar, behalve brandstoffen (SITC 2)	227	2,0%
8. Dierlijke en plantaardige oliën en vetten (SITC 4)	195	1,7%
9. Dranken en tabak (SITC 1)	38	0,3%
10. Niet afzonderlijk genoemde goederen (SITC 9)	3	0,0%
Onbekend	1.177	10,4%

1.6 Aandachtspunten voor beleid

Onzekerheid regeert

De schok die de coronapandemie veroorzaakt, heeft grote impact op economie en samenleving. Eerste voorlopige cijfers laten zien dat Regio Zwolle in 2020 kan rekenen op een economische krimp van minimaal 5 procent.

De voortdurende onzekerheid over hoe lang het nog duurt en waar we na afloop zullen staan, maken de economische vooruitzichten en de kansen op herstel binnen redelijke termijn er niet beter op. Consumptieve bestedingen, en dus ook omzetten, zullen beneden peil blijven. En dat de toekomst op het moment misschien wel meer onvoorspelbaar is dan ooit, maakt dat het perspectief om te investeren in veel gevallen zal ontbreken. Hoewel bedrijven hard geraakt worden door de coronacrisis, hebben we gezien dat op de korte termijn weinig bedrijven failliet zijn gegaan – en dat geldt in Regio Zwolle in nog sterkere mate dan in de rest van Nederland. Door het steunpakket van de overheid houden bedrijven het langer vol en blijven vooralsnog veel mensen aan het werk. De mate waarin de regio uiteindelijk geraakt wordt door de coronacrisis en hoe het zich op langere termijn ontwikkelt dan wel herstelt ná de crisis, hangt in belangrijke mate samen met de structurele kenmerken van de regionale economie: dynamiek van de bedrijvigheid, sectorstructuur en (internationale) verwevenheid. Deze elementen vragen dan ook om aandacht bij het nadenken over toekomstig beleid.

Welke bedrijven zorgen voor toekomstige groei?

We zien een trend (tot en met 2019) waarbij de groei van het aantal vestigingen van bedrijven in Regio Zwolle achterblijft bij de landelijke ontwikkeling. Ook hebben we gezien dat het aantal banen bovengemiddeld gegroeid is. Deze ontwikkelingen maken duidelijk dat de banengroei in Regio Zwolle met name bij reeds bestaande bedrijven plaatsvindt (zittende bedrijven worden groter). Bijna 70 procent van de werkgelegenheid zit bij bedrijven met 10 of meer werknemers en 46 procent van de werkgelegenheid bij bedrijven met 50 of meer werknemers. Bij dit type bedrijven zitten de banen en ook het grootste deel van de groei in de regio. Ook zien we dat het aantal eenmansbedrijven/zzp'ers fors is gegroeid, terwijl de relatieve bijdrage aan de regionale werkgelegenheid de afgelopen jaren vrijwel onveranderd is gebleven.

Dit roept de vraag op waar in de toekomst verdere ontwikkeling vandaan zal (moeten) komen: groei in aantal bedrijven of groei van bedrijven? Vanuit het oogpunt van innovatie en vernieuwing, is de onderliggende dynamiek van oprichtingen en opheffingen van bedrijven relevant. In een proces van creatieve destructie zullen bedrijfsactiviteiten die aan het einde van de productlevenscyclus zijn, oftewel al enige tijd in de fase van volwassenheid verkeren, het in de concurrentiestrijd afleggen tegen vernieuwende bedrijfsactiviteiten, die zich baseren op nieuwe technologieën of nieuwe businessmodellen. In Regio Zwolle lijkt er echter van dit proces minder sprake te zijn; de regio blijft achter waar het gaat om de opkomst van nieuwe bedrijven. Het onderstreept dan ook het belang van vernieuwend ondernemerschap als aandachtspunt voor beleid. Hierbij valt te denken aan bevordering van het innovatieklimaat door middel van gerichte ondersteuning aan startups en scale-ups, wat op den duur bijdraagt aan een meer adaptieve en robuuste regionale economie.

Blijven investeren in vernieuwing

Een belangrijk kenmerk van de coronapandemie is dat het de hele wereld treft. Juist een kleine open economie als de Nederlandse is ook sterk afhankelijk van wat er in de wereld om ons heen gebeurt. Economieën met een meer gediversifieerde sectorstructuur zijn doorgaans minder kwetsbaar, in tegenstelling tot de economieën die afhankelijk zijn van slechts enkele specialisaties. We hebben gezien dat Regio Zwolle kan bogen op een betrekkelijk diverse sectorstructuur: de regio beschikt over een solide en weerbare basis. Dat zien we ook terug in de geraamde krimpcijfers van Regio Zwolle, die gemiddeld genomen niet afwijken van het landelijk gemiddelde. Een uitzonderlijk kenmerk van de coronacrisis is dat sectoren waarvan de aard van de werkzaamheden met een bepaalde mate van contactintensiteit het hardst geraakt worden. In het bijzonder valt dan te denken aan dienstverlenende beroepen, met name in de horeca, evenementenbranche en cultuursector – sectoren waarvoor thuiswerken doorgaans geen optie is. Getroffen werkgevers en werknemers verdienen dan ook extra aandacht en ondersteuning, zoals gebeurt via de landelijk steunmaatregelen. De regio komt in beeld als het op meer maatwerkoplossingen aankomt. Bijvoorbeeld via de Human Capital Agenda Regio Zwolle die door uitgebreidere openstelling van het Ontwikkelfonds werknemers en werkzoekenden tot januari 2021 in staat stelt zich gratis te laten bij- of omscholen.³³

In tijden van economische crisis zou beleid niet alleen een redding op korte termijn moeten zijn maar bovenal ook vernieuwing op langere termijn moeten stimuleren. Maatschappelijke (transitie)opgaven, die al langer aandachtspunt van beleid zijn, rondom verduurzaming, economische structuurversterking en toekomstbestendigheid van de arbeidsmarkt passen in dergelijk beleid. Beleid gericht op de toekomstige vernieuwingsopgave is cruciaal voor de weerbaarheid van een regionale economie op lange termijn.

Positie in internationale waardeketens

We hebben gezien dat de internationalisering van de economie van Regio Zwolle onder druk staat. Zo lopen de export- en importcijfers (tot en met 2019) achter bij nationale ontwikkelingen, met name het volume naar Duitsland is gekelderd. Dit hangt onder meer samen met de ontwikkeling van de economie van Duitsland en ook de schaduw van de nog altijd bestaande onzekerheid over de aard van een Brexit-deal speelt een rol. De coronapandemie, die forse interrupties in internationale ketens heeft veroorzaakt, zal op zijn beurt de internationale handelsprestaties van Regio Zwolle naar verwachting geen goed doen, net als bij de rest van Nederland. Verder is er sprake van een hoog aandeel wederuitvoer. Het geeft aan dat de export van Regio Zwolle sterk afhankelijk is van doorvoer en in minder mate van binnenlands gefabriceerde goederenuitvoer. Deze positie als doorvoerregio, waarmee Regio Zwolle fungeert als schakel in grotere netwerken, zorgt voor extra potentiële risico's ten gevolge van de corona-uitbraak. De toegevoegde waarde die met wederuitvoer wordt gecreëerd is beperkt, en gaat veelal gepaard met negatieve effecten voor de directe omgeving. Bovendien is de wederuitvoer op zichzelf sterk afhankelijk van het volume van internationale handelsstromen, die juist vanwege het coronavirus sterk onder druk zijn komen te staan.

Het komt aan op het vermogen van de regio om een goede positie in waardeketens te behouden of te verwerven. De blik zou daarbij nadrukkelijk gericht moeten blijven op Europa. Gegeven de wereldwijde onzekerheid en het feit dat het zwaartepunt van de buitenlandse handel van Regio Zwolle zich in Europa bevindt, pleit voor aandacht voor het blijvend investeren in de relaties met de meer nabijgelegen landen. Veel zal afhangen van hoe het coronavirus zich manifesteert in het land en de regio. Mocht Nederland (tijdelijk) op een zwarte lijst van buurlanden terechtkomen, dan zal dit onherroepelijk negatief doorwerken in de handel en economische groei en werkgelegenheid.

- 1 Regio Zwolle (2018). Regio Zwolle stapt over eigen grenzen de beweging naar meer slagvaardigheid. Zwolle: Regio Zwolle Bureau. Beschikbaar via: <https://regiozwolle.info/over-regio-zwolle/de-nieuwe-agenda-van-regio-zwolle/>.
- 2 Het thema Economie is nader uitgewerkt door de Economic Board Regio Zwolle in de economische agenda Regio Zwolle 2018–2022. Beschikbaar via: <http://ebrz.nl/economischeagenda/>.
- 3 De economische groei is voor Regio Zwolle gemeten aan de hand van het brp – de regionale evenknie van het bruto binnenlands product (bbp). Het is de optelsom van de waarde die door alle ondernemingen, huishoudens en overheden wordt toegevoegd, meestal gemeten over één jaar, aan de goederen en diensten die zij hebben voortgebracht. Hierbij is het saldo van productgebonden belastingen en subsidies en het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw opgeteld, resulterend in het brp 'in marktprijzen'. De toename van de waarde van het brp (oftewel de jaarlijkse volumemutatie), geeft een indicatie van de reële toename van de materiële welvaart, oftewel de economische groei.
- 4 CPB (2020). Macro Economische Verkenning 2021. Den Haag: Centraal Planbureau.
- 5 CPB (2020). Macro Economische Verkenning 2021. Den Haag: Centraal Planbureau.
- 6 Factsheet aanvragen NOW-regeling is beschikbaar via: <https://www.uwv.nl/overuwv/Images/factsheet-now-080720.pdf>.
- 7 UWV (2020). Meeste toekenningen NOW 1.0 naar Detailhandel, persbericht 7 juli 2020. Beschikbaar via: <https://www.uwv.nl/overuwv/pers/persberichten/2020/meeste-toekenningen-now-1-0-naar-detailhandel.aspx>.
- 8 Een groot deel van de data ontsloten via het UWV is niet zelden alleen beschikbaar op het ruimtelijk schaalniveau van arbeidsmarktregio's. In het geval van Regio Zwolle overlapt de gelijknamige arbeidsmarktregio gedeeltelijk de bestuursregio van de tweeëntwintig gemeenten. Tot de arbeidsmarktregio Regio Zwolle behoren de volgende veertien gemeenten: Dalfsen, Hardenberg, Hattem, Heerde, Kampen, Meppel, Oldebroek, Ommen, Raalte, Staphorst, Steenwijkerland, Westerveld, Zwartewaterland en Zwolle.
- 9 We gaan in de Regio Zwolle Monitor uit van banen zoals geregistreerd in de provinciale vestigingen- en werkgelegenheidsregisters (BIRO, DWE, PWE en Vestigingenregister Flevoland) in plaats van de door het CBS geregistreerde banen. CBS-banen verschillen in totaal en op locatieniveau in aantallen banen ten opzichte van de registratie in de provinciale registers. Dit komt door verschillen in registratiemethoden. We kiezen voor de provinciale registers in plaats van het CBS om een aantal redenen. 1) De provinciale registers registreren banen op vestigingsniveau (de locatie waar mensen werkelijk werken), terwijl CBS-banen op bedrijfsniveau worden geregistreerd (een bedrijf kan meerder vestigingen op verschillende locaties hebben). 2) De provinciale registers registreren ook werkzame zelfstandigen op bedrijfsvestigingsniveau; het CBS doet dat niet waardoor deze omvangrijke groep niet wordt meegenomen. 3) Bij de provinciale registers worden uitzendkrachten geregistreerd bij het bedrijf waar ze worden ingehuurd, het CBS registreert ze bij het uitzendbureau.
- 10 De Vor, F. e.a. (2019). Regio Zwolle Monitor 2019. Zwolle: Stichting Metropool Regio Zwolle.
- 11 Meer details over de enquête van de klankbordgroep Tozo zijn beschikbaar via: <https://www.zzp-nederland.nl/nieuws/merendeel-zelfstandigen-wil-blijven-ondernemen>.
- 12 Deze bijdrage is een samenvatting van de belangrijkste inzichten uit de studie 'ZZP in Regio Zwolle; Wie zijn ze, wat doen ze en wat levert het op'. Deze verkennende studie is tot stand gekomen op initiatief van MKB Nederland Regio Zwolle, VNO-NCW Regio Zwolle, ZPN Regio Zwolle, ZZP Nederland, en de regionale programma's Human Capital Agenda en Economie van het bestuurlijk samenwerkingsverband Regio Zwolle. Voor meer details zie: De Vor, F. (2020). ZZP in Regio Zwolle; Wie zijn ze, wat doen ze en wat levert het op. Zwolle: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie.
- 13 Meer details zie: Bax, M., B. de Veer & P. de Winter (2019). Scale-up Monitor Gemeente en Regio Zwolle. Rotterdam: Erasmus Centre for Entrepreneurship.
- 14 Zie onder andere: De Vor, F. e.a. (2019). Regio Zwolle Monitor 2019. Zwolle: Stichting Metropool Regio Zwolle.
- 15 De beroepsklassen zijn ingedeeld conform de Beroepenindeling ROA CBS 2014 (BRC 2014). Deze indeling is afgeleid van de International Standard Classification of Occupations 2008 (ISCO 2008) en wordt sinds 2014 gebruikt in statistieken over de arbeidsmarkt. De ISCO is de internationale beroepenclassificatie van de International Labour Organisation (ILO). Meer details zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/11/meer-mensen-wisselen-van-beroep/beroepsklasse>
- 16 CBS (2020). 'Aantal faillissementen gedaald in juni'. Nieuwsbericht, 13 juli 2020.
- 17 Een COROP-gebied is een regionaal gebied binnen Nederland dat deel uitmaakt van de COROP-indeling. Deze indeling wordt gebruikt voor analytische doeleinden. De naam COROP komt van Coördinatie Commissie Regionaal OnderzoeksProgramma. Dit was de naam van de commissie die in 1971 de indeling van Nederland in COROP-gebieden ontwierp. In totaal zijn er in Nederland 40 COROP-gebieden. De COROP-indeling wordt gebruikt door onderzoeksinstituten, zoals het CBS, om statistische gegevens te presenteren.
- 18 RaboResearch (2020). 'Sectorprognoses: moeizaam herstel voor veel sectoren', Themabericht, 14 september 2020. Beschikbaar via: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/september/sectorprognoses-moeizaam-herstel-voor-veel-sectoren/>.
- 19 De Standaard Bedrijfsindeling (SBI) biedt een hiërarchische indeling van alle economische activiteiten, ofwel alle op de productie van goederen of diensten gerichte

- activiteiten, zowel van het bedrijfsleven als van de overheid. Meer gedetailleerde informatie en achtergronden over de SBI zijn beschikbaar op:
<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/classificaties/overzicht/sbi/default.htm>.
- 20 Economic Board Regio Zwolle (2018). Economische agenda Regio Zwolle 2018–2022. Zwolle: Economic Board Regio Zwolle. Beschikbaar via:
<http://ebrz.nl/economischeagenda/>.
- 21 CBS (2014). Monitor topsectoren 2014. Uitkomsten 2010, 2011, 2012. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 22 Meer details zie: CBS (2017). Monitor topsectoren. Methodebeschrijving en tabellenset. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 23 De afbakening van de regionale topsector is gebaseerd op de gebruikte sbi-codes uit de notitie De landelijke R&T Standaard, Notitie over bepalen bestedingen en werkgelegenheid in de vrijetijdssector op provinciaal niveau, die is ontwikkeld door het Interprovinciaal Overleg (IPO), 2009.
- 24 Trouw (2020). 'IMF: Het coronavirus zal de wereld 10 biljoen euro kosten', berichtgeving, 24 juni 2020.
- 25 CBS (2020). 'Export krimpt met bijna 3 procent in juni', Nieuwsbericht, 14 augustus 2020.
- 26 De Standard International Trade Classification (SITC) is een goederenindeling, gemaakt door de Verenigde Naties, om de internationale vergelijkbaarheid van statistieken omtrent internationale handel te bevorderen.
- 27 Idem.
- 28 Eurostat.
- 29 De Vor, F. e.a. (2019). Regio Zwolle Monitor 2019. Zwolle: Stichting Metropool Regio Zwolle.
- 30 Meer details over de SITC zijn beschikbaar via het CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/classificaties/producten/standard-international-trade-classification#id=standard-international-trade-classification--sitc-2---3-2018>.
- 31 De Standard International Trade Classification (SITC) is een goederenindeling, gemaakt door de Verenigde Naties, om de internationale vergelijkbaarheid van statistieken omtrent internationale handel te bevorderen.
- 32 Idem.
- 33 Meer achtergrond via: <https://www.upgradejezelfregiozwolle.nl/nieuws/werknemers-en-werkzoekenden-groeien-door-opleiding-en-bijbscholing-in-regio-zwolle>.

JOHAN VAN MARLE

**DIRECTEUR BIJ
UITGEKOOKT
IN IJSSELMUIDEN**

Over het algemeen groeien familiebedrijven het hardst tijdens de eerste of tweede generatie. Zo niet in het geval van Uitgekookt, het bedrijf van ondernemer Johan van Marle uit Kampen. Als zesde generatie groentehandelaars introduceert hij vanaf 1999 telkens nieuwe ideeën. Dit zorgt ervoor dat het hele businessmodel verandert, dat het aantal FTE's van 4 naar 175 groeit en dat de omzet in 2020 vele miljoenen bedraagt. Met de kenmerkende glimlach op zijn gezicht vertelt Johan over de slaande deuren rondom de bedrijfsopvolging, de kracht van de bloedband, de kansen en uitdagingen rondom corona én zijn onuitputtelijke passie en drive om dingen anders te doen. 'Ik wil mijn bedrijf continu vernieuwen en verbeteren.'

'Toen ik in 1976 in de huiskamer boven de groentewinkel aan de Venestraat in Kampen werd geboren, zag ik vanuit de wieg een man in een overall en meteen dacht ik "dat is misse boel". Want zodra ik kan lopen, moet ik aan het werk.' Deze anekdote is typerend voor Johan van Marle, de inmiddels 44-jarige ondernemer die op deze zonnige vrijdagmiddag vanuit zijn bedrijfspand in IJsselmuiden vol enthousiasme en humor het verhaal over het familiebedrijf Van Marle (opgericht in 1830) uit de doeken doet. 'In ons huis liepen de groentewinkel en het privéleven compleet door elkaar heen. Onze woonkamer fungeerde tevens als

‘IK HEB EEN BROERTJE DOOD AAN DE AUTOMATISCHE PILOOT’

kantine. En zo rond mijn twaalfde kreeg ik steeds meer klusjes van mijn ouders. Kortom, ik groeide mee in de onderneming en vond dat eigenlijk best mooi. Hierdoor ontdekte ik al snel dat ik ook de ondernemerskant op wilde.’

Ruimte om te ondernemen

Johan is 18 als hij in de groentewinkel van mijn ouders gaat werken. Zijn jongere broer is dan pas 10 jaar oud en zijn oudste broer kiest door fysieke omstandigheden voor een baan in de bancaire wereld. ‘Ik had drie jaar vwo en de opleiding Middelbaar Detailhandelonderwijs achter de rug en eerlijk gezegd werd ik niet heel vrolijk van al die theorie. Ik wilde ondernemen. Dus begon ik mee te draaien in de winkel. Maar omdat ik over een paar jaar geen “papa-mamawinkel” wilde overnemen om op dezelfde weg door te gaan, volgde ik ook deeltijd een opleiding Management aan de Hogeschool van Amsterdam. Ik wilde me doorontwikkelen, zodat ik nieuwe concepten binnen de winkel kon introduceren. Eerlijk gezegd gaven mijn ouders me, ondanks mijn jonge leeftijd, best veel ruimte om te ondernemen. Ik richtte me hoofdzakelijk op de marketingkant, zoals naamsbekendheid en zichtbaarheid en ik bedacht acties om meer mensen de winkel in te krijgen. Toch liep ik best vaak tegen bepaalde grenzen aan.’

Een aantal spannende gesprekken

Het is 1999 als in Kampen het betaald parkeren wordt ingevoerd in de binnenstad. Johan werkt op dat moment al vijf jaar bij zijn ouders en voelt aan dat betaald parkeren invloed zal hebben op de toeloop van de klanten richting de groentewinkel. ‘Ik was ervan overtuigd dat steeds meer mensen naar de grotere supermarkten zouden gaan, ook omdat “one-stop-shopping” zijn intrede deed. Ik vertelde mijn vader dat we in mijn ogen moesten verhuizen naar een locatie waar meer traffic is. Bijvoorbeeld een plek naast een supermarkt. Maar dat vond mijn vader helemaal niets. Hij zei letterlijk “we zitten al zolang in de Venestroate, hoezo moeten wij hier weg?”.

Dat schoot bij mij in het verkeerde keelgat. Ik gooide een bom onder onze samenwerking door te stellen dat ik anders voor mijzelf zou beginnen.

Dat zorgde voor gedonder in de tent, een aantal spannende gesprekken en evenveel slaande deuren. Dat was niet leuk, maar ook niet heel erg.

Want uiteindelijk heb je als familie die bloedband waardoor je de volgende morgen gewoon weer samen koffie gaat drinken. En natuurlijk hielp het dat moeders de boel liep te lijmen.’

Extra beleving in de winkel

Uiteindelijk stemmen Johans ouders toch in met de verhuizing naar een nieuwe locatie en kwam Johan aan het roer van het bedrijf te staan. 'Wat de doorslag gaf, is het vertrouwen dat mijn ouders in mij hadden. Ze zagen dat ik me met hart en ziel inzette voor de zaak, ervoor wilde gaan en na de overname niet op het pluche zou gaan zitten. En dus verlieten we de groentewinkel en verhuisden we naar een nieuw pand in een centraal gelegen winkelcentrum in Kampen waar veel mensen kwamen. In de eerste jaren waren we nog steeds een groentewinkel die ook steeds meer maaltijden ging verkopen. Op een geven moment, zo rond 2006, kreeg ik een idee. Ik zag hoe La Place rond die tijd het principe van open keukens introduceerde en daar wilde ik ook iets mee doen. Ik liet een open keuken in de winkel bouwen, nam een chef-kok aan en vanaf dat moment verkochten we zelfgemaakte verse maaltijden, salades en specialiteiten. Mensen zagen wat we deden, ze konden ruiken en proeven en dat zorgde voor extra beleving in onze winkel.'

Gigantische maaltijdenmarkt

Het gevolg is niet alleen dat er klanten tot buiten Kampen op de verse maaltijden afkomen, ook ontstaat er rond 2008 een nieuwe vraag vanuit de markt. 'Mensen die wat te vieren hadden, vroegen of we misschien ook hapjes en gerechten wilden maken. Eerlijk gezegd was catering nooit mijn opzet geweest, maar als je als ambitieuze ondernemer zo'n vraag krijgt, zeg je ook geen nee. Aan de andere kant zag ik tijdens de financiële crisis dat diverse grote cateraars het super moeilijk hadden. Sowieso is de catering conjunctuur- en seizoengevoelig. Om minder kwetsbaar te zijn, hebben we daarom zo rond 2013 naast catering ook de mogelijkheden rondom maaltijdbezorging onderzocht. We schrokken echt toen we zagen hoe gigantisch de markt op dit gebied is. Als mensen tevreden zijn over onze maaltijd en de bezorging, komen ze telkens weer bij je terug. Bovendien zagen we dat de vergrijzing tot 2040 zorgt voor een verdubbeling van het aantal ouderen. En juist die groep ouderen die gezond en lekker eten belangrijk vindt, evenals de werkende kleine huishoudens in Nederland die ons steeds beter weten te waarderen, vormen een belangrijk deel van onze klandizie.'

**'IK LIET EEN OPEN
KEUKEN IN DE WINKEL
BOUWEN, NAM EEN
CHEF-KOK AAN EN
VANAF DAT MOMENT
VERKOCHTEN WE
ZELFGEMAAKTE VERSE
MAALTIJDEN, SALADES
EN SPECIALITEITEN'**

Een nieuw businessmodel

De jaren daarop gaat het snel. De vraag naar maaltijden en catering groeit zo hard, dat Johan er in 2015 voor kiest om de keuken te verhuizen naar een bedrijfspand in IJsselmuiden. 'Ons hele businessmodel veranderde. Ook de vraag naar onze maaltijden groeide keihard. Dat was zowel bijzonder als overweldigend.' Het succes zorgt ervoor dat Johan in 2016 besluit om de naam van het bedrijf te veranderen in Uitgekookt. In 2018 verhuist het bedrijf bovendien naar een veel groter nieuwbouwpand aan de Manenberggring in IJsselmuiden. En Johan kiest ervoor om afscheid te nemen van de groentewinkel. 'Ik wilde me kunnen focussen op de ontwikkelingen binnen Uitgekookt, want ik had het idee dat ik dingen half aan het doen was. Natuurlijk heb ik deze keuze wel met mijn vader besproken, aangezien de identiteit van het familiebedrijf ging veranderen. Het was mooi dat mijn vader reageerde met de woorden "gewoon doen jongen". Het gaf mij een vrijbrief om de onderneming verder door te ontwikkelen.'

Af- en opschalen door corona

En zo geschiedt. Vlak voor de komst van het corona-virus staat de teller van cateringopdrachten op zo'n 3.000 per jaar en bedraagt de omzet uit deze tak zo'n 30 procent. De overige 70 procent wordt met de maaltijdservice verdiend. 'Toen halverwege maart de boel op slot ging, zakte het aantal cateringopdrachten van het ene op het andere moment naar nul. Aan de andere kant ontstond er een enorme vraag naar onze maaltijdservice. Omdat we ons logistieke platform net daarvoor hadden geperfectioneerd, en omdat onze mensen van de catering snel konden bijspringen in de keuken, lukte het ons om binnen no-time op te schalen en realiseerden we in drie weken tijd een omzetgroei van 30 procent op onze landelijke maaltijdservice.'

Gezonde dosis ambitie

Op dit moment werken er maar liefst 175 FTE'ers in het pand in IJsselmuiden en bezorgen zo'n 520 bezorgers wekelijks 100.000 maaltijden in heel Nederland. 'Ik ben ervan overtuigd dat deze cijfers de komende tijd alleen nog maar zullen stijgen. En dat is precies hoe ik het graag zie. De afgelopen jaren is de omzet van ons bedrijf telkens verdubbeld. Omdat de catering voorlopig stil ligt, zetten we vol in op onze maaltijdservice. Als we blijven investeren in

'WEKELIJKS BEZORGEN ZO'N 520 BEZORGERS EEN KLEINE 100.000 MAALTIJDEN IN HEEL NEDERLAND'

mensen, apparatuur en ons logistieke platform, zijn we in 2023 marktleider op het gebied van maaltijdbezorgingen in Nederland.' Met dergelijke indrukwekkende cijfers kan het niet anders dan dat Johans vader trots op hem is. 'Dat denk ik wel ja. Het is trouwens niet zo dat ik de eerste Van Marle ben met een gezonde dosis ambitie hoor. Zowel de eerste generaties als mijn ouders hebben diverse vernieuwingen doorgevoerd, maar ik ga nog net een stukje verder. Ik wil mijn business continu blijven vernieuwen en verbeteren. Of het nu gaat om de introductie van nieuwe maaltijden of een geavanceerd orderpicksysteem. Ik heb een broertje dood aan de automatische piloot, dat is die onrust die ik in me heb. We moeten blijven vernieuwen en groeien. Opvolging vanuit de familie is geen vanzelfsprekendheid, het moet passen, daar ben ik vrij nuchter in. Maar het speelt wel in mijn achterhoofd dat ik mijn kinderen de kans wil geven om het bedrijf over te nemen. De toekomst zal uitwijzen of dit initiatief inderdaad bij hen vandaan komt of niet.'

PIJLER 2

779.365

inwoners telt
de regio begin 2020

73%

van de potentiële beroepsbevolking
is actief op de arbeidsmarkt

2,8%

van de beroepsbevolking
was werkloos in 2019

150.000 m²

aan winkelruimte
stond leeg begin 2019

REGIONALE KENMERKEN

12,5%

van het totale
energiegebruik
bestaat uit
hernieuwbare
energie

€ 286.300

is de gemiddeld
betaalde woningprijs

4,1%

is de regionale bijdrage
aan de totale landelijke
CO₂-uitstoot

2.1 Vooraf

In deze pijler gaan we verder in op wat Regio Zwolle kenmerkt. De Agenda van Regio Zwolle vormt hiervoor de leidraad. We staan achtereenvolgens stil bij de thema's: Menselijk kapitaal, Leefomgeving, Bereikbaarheid en Energie. Dit laatste thema is ondergebracht in het onderdeel Verduurzaming, waarin we tevens aandacht schenken aan de transitie-opgave Circulariteit. Het thema Economie is behandeld in pijler 1. Aan de hand van elk van deze thema's geven we een indruk van de staat van verschillende regionale kenmerken, die belangrijke randvoorwaarden zijn voor het functioneren van de regionale economie. Voordat we starten met de afzonderlijke thema's, gaan we in op de ontwikkeling van de brede welvaart van de regio. We geven een eerste (tussentijdse) indruk van de impact van de coronacrisis op de brede welvaart. Brede welvaart biedt een breder perspectief op welvaart dan economie alleen. Ook (immateriële) aspecten als gezondheid, inkomen, onderwijs, veiligheid, milieu en geluk zijn hiervoor van

belang voor de welvaart – facetten die eveneens terugkomen binnen de verschillende thema's uit de Agenda van Regio Zwolle. Daarna gaan we achtereenvolgens nader in op (i) verschillende kenmerken en ontwikkelingen van de regionale arbeidsmarkt (Menselijk kapitaal), (ii) het functioneren van verschillende vastgoedmarkten, als een belangrijke indicator voor de aantrekkingskracht van Regio Zwolle als plek om te leven en te werken (Leefomgeving), (iii) de staat van de bereikbaarheid van de regio (Bereikbaarheid), en (iv) de verduurzamingsprestaties van Regio Zwolle op het gebied van gebruik van energie, CO₂-uitstoot, opwek van hernieuwbare energie en de overgang van een lineaire naar een circulaire economie (Energie en Circulariteit). We sluiten af met enkele aandachtspunten voor beleid. Voor de cijfers die we gebruiken is 2019 doorgaans het meest recent beschikbare jaar. Om de impact van de coronacrisis nader te duiden hebben we ter aanvulling enkele recentere cijfers kunnen gebruiken – met een verschijningsfrequentie per kwartaal of per maand. De betreffende cijferreeksen lopen tot en met het tweede kwartaal dan wel de maand juli van 2020.

2.2 Brede welvaart

Coronacrisis en brede welvaart

Er gaat veel aandacht uit naar de gevolgen van de coronacrisis op de volksgezondheid en de economie. De crisis raakt echter ook de mate waarin en de manier waarop mensen contact met elkaar onderhouden. En veel mensen werken vaker of volledig thuis. Hierdoor veranderen de gestelde eisen aan de woning en vervagen de grenzen tussen werk en privé. De coronacrisis raakt de samenleving in de volle breedte. Om een beeld te krijgen van de maatschappelijke impact, volstaat het daarom niet om alleen te kijken naar indicatoren die betrekking hebben op onze gezondheid en de economie. Daarom kijken we naar de gevolgen van de coronacrisis voor de brede welvaart. Daarbij gaat het naast inkomen en gezondheid ook om milieu, veiligheid, subjectief welzijn, baanzekerheid, maatschappelijke betrokkenheid, de balans tussen werk en privé, sociale contacten, huisvesting en persoonlijke ontwikkeling (zie ook tekstbox 'Wat is welvaart?').

Ervaren brede welvaart versus gemeten brede welvaart

In de voorgaande edities van de Regio Zwolle Monitor is door de Rabobank de brede welvaart in kaart gebracht met de brede welvaartsindicator (BWI). Zo kwam naar voren dat in 2019 de brede welvaart in Regio Zwolle hoger is dan gemiddeld in Nederland, hoewel het ten opzichte van een jaar eerder wel iets afnam – tegen de landelijke trend in. Vergelijking met de twaalf provincies liet zien dat de inwoners van Regio Zwolle na Utrecht de hoogste brede welvaart genieten. In Regio Zwolle liggen de inkomens en het onderwijsniveau iets lager dan gemiddeld, maar op woontevredenheid, welzijn, sociale contacten, werk-privébalans en vooral veiligheid scoort de regio bovengemiddeld goed. De cijfers waar de BWI op gebaseerd is zijn voor het jaar 2020 echter nog niet beschikbaar. Het effect van de coronacrisis op de brede welvaart hebben we zodoende nog niet kunnen meten met de BWI. Als alternatief gebruiken we de uitkomsten van de brede welvaartsenquête die de Rabobank in het voorjaar van 2019 en 2020 heeft uitgezet. Daarin is aan ruim tienduizend mensen gevraagd de elf dimensies van brede welvaart te waarderen op een schaal van één tot zeven (zie figuur 2.2a). Het gaat hierbij nadrukkelijk om de (subjectieve) welvaart zoals die door de respondenten wordt ervaren, wat kan verschillen van de uiteindelijk gemeten brede welvaart uitgedrukt in de BWI. Niettemin kan op basis van de uitkomsten een eerste (tussentijdse) indruk gegeven worden van de impact van de coronacrisis op de brede welvaart.

WAT IS WELVAART?

De traditionele manier om na te gaan hoe de welvaart zich ontwikkelt, is door economische groei te meten aan de hand van het bruto binnenlands product (bbp), zoals we hebben laten zien in pijler 1. Economische groei is echter niet het enige wat de welvaart van een regio of land bepaalt. Ook aspecten als gezondheid, veiligheid, milieu en geluk zijn hiervoor van belang. Die veelal immateriële aspecten komen echter nauwelijks aan de orde bij het meten van welvaart op de traditionele manier. Het concept brede welvaart houdt wel rekening met deze aspecten en brengt elf welvaartsdimensies samen: gezondheid, milieu, persoonlijke ontwikkeling, (subjectief) welzijn, inkomen, huisvesting, de balans tussen werk en privé, veiligheid, baanzekerheid, sociale contacten en maatschappelijke betrokkenheid. Voor het vergroten van onze welvaart is het van belang niet eenzijdig naar een van deze dimensies te

kijken, maar deze integraal te benaderen. Dit betekent dat bij het zoeken naar manieren om de welvaart te vergroten, moet worden geprobeerd om verbeteringen in één welvaartsdimensie niet ten koste te laten gaan van andere welvaartsdimensies. Het is belangrijk om inzicht te hebben in de brede welvaart op regionaal niveau. De welvaart van mensen wordt immers doorgaans bepaald door de omstandigheden in hun directe leefomgeving. Of mensen een baan kunnen vinden, in veiligheid leven of bevredigende sociale relaties met anderen weten te onderhouden wordt voor een belangrijk deel bepaald door waar ze wonen, werken en leven. Kennis hierover biedt handvatten bij het inzichtelijk maken van de kansen en uitdagingen voor een regio en kan zo een startpunt zijn voor het ontwikkelen van lokale en regionale welvaartsinitiatieven.

FIGUUR 2.2a

BREDE WELVAARTSENQUÊTE

Vragenlijst waardering dimensies van brede welvaart

DIMENSIE	OP EEN SCHAAL VAN 1 T/M 7, IN HOEVERRE...
1. Subjectief welzijn	...ben je gelukkig?
2. Veiligheid	...leef je in veiligheid?
3. Persoonlijke ontwikkeling	...volg je een cursus, training of opleiding?
4. Huisvesting	...woon je in een voor jou geschikte woning?
5. Milieu	...woon je in een schoon milieu?
6. Gezondheid	...ben je gezond?
7. Inkomen	...heb je voldoende inkomen?
8. Baanzekerheid	...ben je verzekerd van een baan?
9. Werk-privébalans	...zijn jouw werk- en privé-activiteiten in balans?
10. Sociale contacten	...onderhoud je bevredigende sociale relaties?
11. Maatschappelijke betrokkenheid	...heb je invloed op jouw leefomgeving?

Bron: Rabobank.

Ruim 5.500 mensen vulden de enquête in beide jaren in, waardoor we kunnen meten in hoeverre hun brede welvaart is veranderd. Vervolgens is bepaald welk deel van hen in 2020 een hogere dan wel lagere score heeft ingevuld en zijn die percentages met elkaar vergeleken. Significant meer mensen met een hogere (lagere) score dan vorig jaar betekent dat de dimensie is verbeterd (verslechterd).

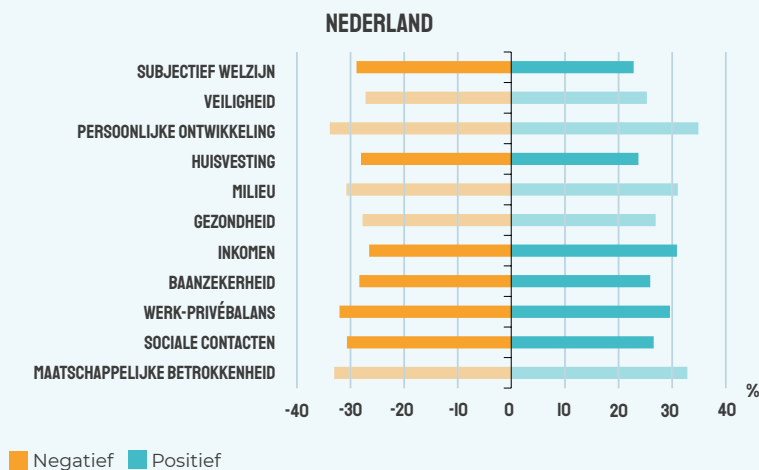
In Nederland zijn de eerste haarscheurtjes in brede welvaart zichtbaar

In figuur 2.2b zijn de uitkomsten voor heel Nederland weergegeven. De verschillen tussen het percentage negatieven en het percentage positieven is bij de donker gekleurde dimensies statistisch significant (op een betrouwbaarheidsniveau van minimaal 95 procent). De conclusie die getrokken kan worden is dat vijf dimensies duidelijk zijn verslechterd: subjectief welzijn (geluk), sociale contacten, baanzekerheid, werk-privébalans en huisvesting. Die verslechtering hoeft niet per se het gevolg te zijn van de coronapandemie, maar voor de eerste vier lijkt dat wel waarschijnlijk. Huisvesting is een dimensie die al langer verslechtert. Het vele thuiswerken sinds het uitbreken van de pandemie heeft daar mogelijk aan bijgedragen. Daardoor stellen mensen mogelijk andere eisen aan hun woning en waren zij vaker met het hele gezin aan huis gekluisterd. Dat laatste heeft waarschijnlijk ook de balans tussen werk en privé verstoord. Dat de baanzekerheid significant is gedaald, is een logisch gevolg van de economische neergang. De sterke verbetering van de dimensie inkomen

FIGUUR 2.2b

ONTWIKKELINGEN IN DIMENSIES VAN BREDE WELVAART IN DE CORONACRISIS IN NEDERLAND

Percentage van de respondenten dat een verslechtering of een verbetering van hun welvaart ervaart in 2020 t.o.v. 2019*

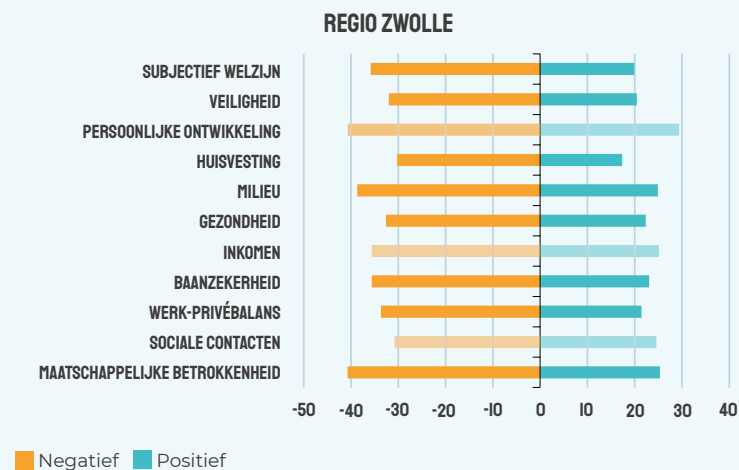
* Alleen op de donker gekleurde dimensies is het verschil significant op een betrouwbaarheidsniveau van minimaal 95 procent.

Bron: Rabobank.

FIGUUR 2.2c

ONTWIKKELINGEN IN DIMENSIES VAN BREDE WELVAART IN DE CORONACRISIS IN REGIO ZWOLLE

Percentage van de respondenten dat een verslechtering of een verbetering van hun welvaart ervaart in 2020 t.o.v. 2019*

* Alleen op de donker gekleurde dimensies is het verschil significant op een betrouwbaarheidsniveau van minimaal 95 procent.

Bron: Rabobank.

is opvallend. Belangrijk om te beseffen is dat het hier gaat om de vraag of mensen voldoende inkomen hebben, niet of dat inkomen hoger of lager is dan vorig jaar. Tussen het voorjaar van 2019 en de coronacrisis zijn meer mensen gaan werken, die daardoor voldoende inkomen kregen. Tijdens de crisis is dat aantal wel gedaald, maar door overheidssteun en werkloosheidsuitkeringen zijn de inkomensdalingen waarschijnlijk beperkt gebleven.

Algehele brede welvaart in Nederland blijft vooralsnog op peil

Door de antwoorden op de elf vragen op te tellen tot één score, krijgen we zicht op de ontwikkeling van de algehele brede welvaart tussen 2019 en 2020. Afhankelijk van de exacte rekenmethode ligt de brede welvaart in 2020 0,2 tot 0,5 procentpunt lager dan in 2019. Een minimaal verschil dat bovendien niet tot nauwelijks significant is. Dit lijkt op het eerste oog verrassend, maar ook na het

begin van de Grote Recessie in 2008 zagen we een vertraagde reactie van de brede welvaart op de economische krimp. In 2009 steeg de brede welvaart zelfs nog een beetje, om pas vanaf 2010 te dalen tot het dieptepunt in 2013. Daarnaast steeg de brede welvaart sinds 2013 onafgebroken. Een gelijkblijvende brede welvaart in 2020 is dus al een verandering van de trend, zeer waarschijnlijk veroorzaakt door de coronacrisis.

Brede welvaart in Regio Zwolle onder druk

In Regio Zwolle vulde een groep van 228 mensen de enquête in beide jaren in. De resultaten staan afgebeeld in figuur 2.2c. Het valt direct op dat het verschil tussen de percentages hier voor elke dimensie negatief is. Oftewel, het aantal mensen dat een verslechtering ervaart tussen 2019 en 2020 is voor elke dimensie groter dan het aantal mensen dat een verbetering ervaart. Op acht van de elf dimensies

zijn die verschillen statistisch significant (op een betrouwbaarheidsniveau van 95 procent). Voor subjectief welzijn, huisvesting, baan zekerheid en werk-privé-balans is de daling conform de landelijke ontwikkeling en verklaarbaar vanuit de crisis. Ook de achteruitgaande gezondheid is logisch in deze tijd. Opvallend is dat ook de dimensies veiligheid, milieu en maatschappelijke betrokkenheid zijn verslechterd, dimensies waarvoor minder gemakkelijk een link is te leggen met de coronacrisis.

Hoewel de verschillen tussen de percentages niet voor alle dimensies statistisch significant zijn, tellen de antwoorden op de elf vragen wel allemaal mee voor de berekening van de ontwikkeling van de algehele brede welvaart. Gegeven het beeld van de figuur zal het niet verassen dat die in Regio Zwolle is gedaald. De brede welvaart is volgens deze methode 3,5 procentpunt lager dan vorig jaar. Dat is een forse daling, zeker gezien de vrijwel gelijkblijvende brede welvaart in Nederland als geheel.

De uitkomsten van de brede welvaartsenquête suggereren een forse daling van de brede welvaart in Regio Zwolle tussen 2019 en 2020. Het gaat hierbij om de ervaren brede welvaart van de deelnemers aan de enquête – oftewel, subjectieve data versus voornamelijk objectieve data in de brede welvaarts-indicator. Hoewel we zullen moeten wachten tot volgend jaar om te zien of ook de BWI daadwerkelijk in dezelfde mate is gedaald, geven deze uitkomsten aanleiding tot nadenken. Over waardoor het bijvoorbeeld komt dat de ervaren brede welvaart op alle fronten is gedaald en in hoeverre dit kan worden toegeschreven aan de coronacrisis? Antwoorden op deze vraag en verdere duiding van de uitkomsten komen doorgaans niet uit een verdiepende data-analyse. Passender is het als de verschillende belanghebbenden in de regio het gesprek hierover met elkaar aangaan.

2.3 Menselijk kapitaal

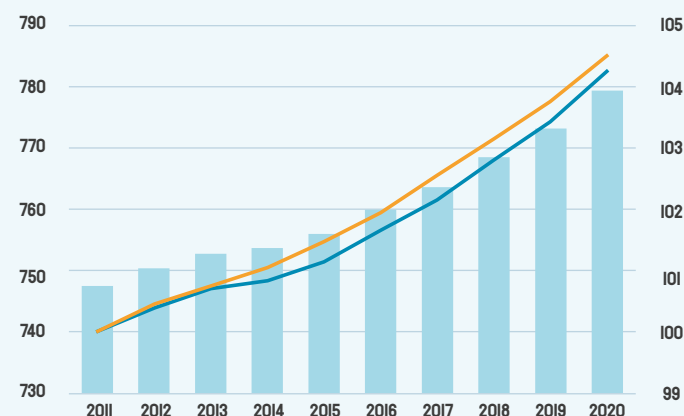
Regio Zwolle telt 779 duizend inwoners

Ontwikkelingen aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt, oftewel de hoeveelheid en aard van menselijk kapitaal dat ter beschikking staat, worden in belangrijke mate bepaald door demografische ontwikkelingen. De beroepsbevolking komt voort uit de algehele bevolking (zie ook tekstbox 'Opbouw arbeidsmarkt'). De tweeëntwintig gemeenten waaruit Regio Zwolle bestaat, telden op 1 januari 2020 tezamen 779.365 inwoners. Van de totale Nederlandse bevolking was op dat moment 4,5 procent woonachtig in Regio Zwolle. Het groeitempo van het inwoneraantal in Regio Zwolle wijkt iets af van het landelijke groeitempo; in de periode 2011–2020 groeide de bevolking met respectievelijk 4,2 en 4,5 procent. Tot 2014 liep de groei gelijk op, daarna is sprake van een is de bevolking in Nederland verhoudingsgewijs iets harder gegroeid dan in Regio Zwolle.

FIGUUR 2.3a

BEVOLKINGSONTWIKKELING REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In absolute aantallen (x 1.000; balken en linker as) en Index 2011=100 (lijnen en rechter as); 2011–2020 (peildatum 1 januari)

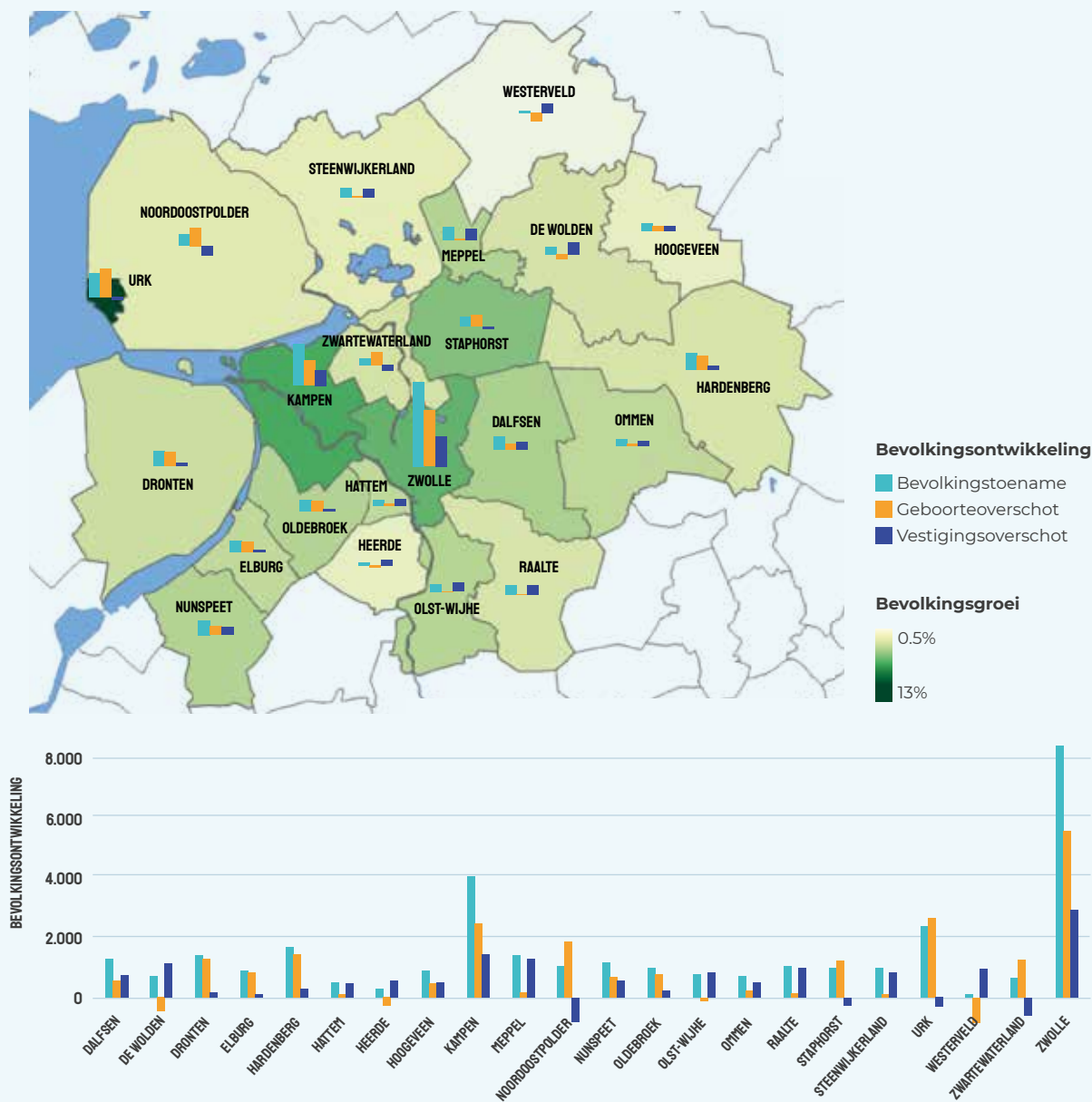
Regio Zwolle Index Regio Zwolle Index Nederland

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 2.3b

SAMENSTELLING EN RUIMTELIJKE VERDELING BEVOLKINGSONTWIKKELING REGIO ZWOLLE

In absolute aantallen en in %; 2011–2020 (peildatum 1 januari)

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel).

Bevolkingstoename concentreert zich in en direct rondom Zwolle

Figuur 2.3b geeft de bevolkingstoename per gemeente weer over de periode 2011–2020. Tevens geeft het een indruk van hoe de toename per gemeente is opgebouwd: saldo van geboorte en sterfte (natuurlijk verloop) en vestigingssaldo (migratie vanuit binnen- en buitenland). De kaart en staafdiagram laten zien dat de ontwikkeling van de bevolking van Regio Zwolle niet gelijkmatig verspreid is over de regio. De ene gemeente neemt harder toe dan de andere gemeente. We zien een clustering van groei in de stad Zwolle en enkele direct aangrenzende gemeenten zoals Kampen en Staphorst. Een andere groeikern qua bevolking is Urk.

Door het geboorte- en vestigingsoverschot inzichtelijk te maken kunnen we een beter beeld krijgen van wat er achter de regionale bevolkingstoename schuil gaat. In totaal is in Regio Zwolle, tussen 2011 en 2020 (peildatum 1 januari), het aantal inwoners met 31.000 toegenomen. De grootste toename komt voort uit de autonome factor natuurlijk verloop. Het geboorteoverschot bedroeg ruim 19.500 en het vestigingsoverschot 12.000. Maar wat voor Regio Zwolle in zijn geheel geldt, geldt niet voor veel

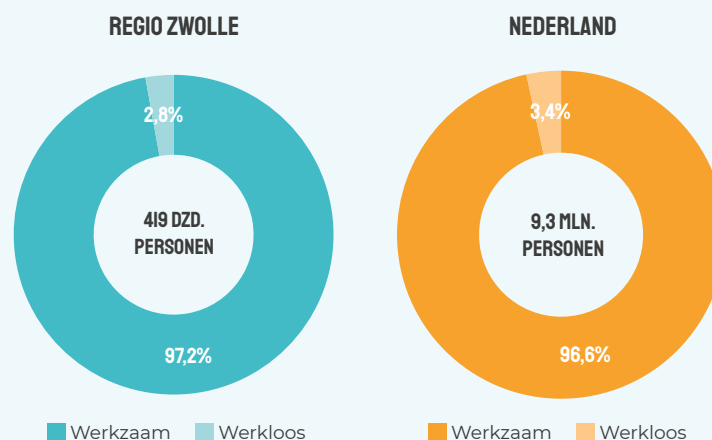
afzonderlijk gemeenten binnen de regio. Het blijkt dat in elf gemeenten het vestigingssaldo het geboortesaldo overtreft, daar was migratie de afgelopen jaren de grootste bron van groei. De ontwikkeling van het vestigingssaldo, hangt nauw samen met de gunstige economische ontwikkeling die de regio doormaakte tot begin 2020. De mix van een aantrekkende regionale arbeidsmarkt en een zich herstellende woningmarkt gaven een impuls aan de migratie. Maar gunstige arbeidsmarktomstandigheden gaven evengoed een impuls aan de ontwikkeling van het geboortesaldo. Een hoog geboortesaldo duidt op de aanwezigheid van veel jonge gezinnen, waarbij het geboortecijfer sterk wordt beïnvloed door de mate van zekerheid over de toekomst. Zekerheden voortvloeiend uit het hebben van werk, maar ook het kunnen beschikken over een betaalbare en passende woning dragen dan bij aan een hoger geboortesaldo. Daarnaast spelen specifieke religieus-culturele aspecten in sommige gemeenten in Regio Zwolle een grote rol, zoals terug te zien is in de relatief hoge geboorteoverschotten (ten opzichte van de bevolkingsgroei in de betreffende gemeente) in de gemeenten Noordoostpolder, Staphorst, Urk en Zwartewaterland. Een tegenovergesteld beeld zien we in de gemeenten Heerde, Olst-Wijhe, Westerveld en De Wolden. Daar is sprake van negatieve geboortesaldi, duidend op relatief weinig jonge gezinnen (en relatief veel ouderen). Deze gemeenten zijn voor hun (beperkte) groei vooral afhankelijk van nieuwe vestigers.

Een beweging die in toenemende mate bijdraagt aan de bevolkingstoename in de regio is de uitdijning van de Randstad in oostelijke richting. Sinds 2015 wordt er weer meer verhuisd in Nederland dan in de eerste helft van het decennium, toen sprake was van een crisis op de woningmarkt. De laatste jaren verhuizen er jaarlijks ongeveer 900.000 huishoudens minimaal één keer. Verreweg de meeste verhuizingen vinden plaats over korte afstand, binnen de eigen regio of zelfs gemeente. Maar er wordt ook steeds meer verhuisd vanuit de Randstad naar overig Nederland. Onderzoeksbureau RIGO heeft becijferd dat er een duidelijk stijgende lijn is te zien van verhuisde huishoudens vanuit de Randstad naar Oost-Nederland (de provincies Gelderland en Overijssel), dan is duidelijk een stijgende lijn. Kwantitatief gaat het (nog) niet om een bijzonder grote stroom, maar die neemt wel gestaag toe. In 2019 ging het om bijna 12.000 verhuisbewegingen. Kijken we naar Regio Zwolle, dan was ongeveer 6 procent van de verhuisden, inclusief die uit de eigen gemeenten, afkomstig uit de Randstad. De omgekeerde stroom, van Oost-Nederland naar de Randstad, is de laatste twee jaar afgenomen. In 2019 waren er meer verhuisbewegingen vanuit de Randstad naar beide oostelijke provincies dan omgekeerd. Dit is voor het eerst, in ieder geval sinds 2011.³⁴ En sinds de uitbraak van de coronapandemie

FIGUUR 2.3c

WERKZAME EN WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Aandelen van de beroepsbevolking in %; 2019

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

lijkt er sprake van een herwaardering van ruimte, die over het algemeen in mindere mate beschikbaar is in de verstedelijkte gebieden in de Randstad dan elders. De coronamaatregelen dwongen mensen meer binnen te blijven, waarbij thuiswerken in veel gevallen de norm is geworden – de nabijheid tot werk is een minder belangrijk vestigingsmotief geworden. Hoewel er nog geen actuele verhuisstatistieken beschikbaar zijn, is het niet ondenkbaar dat de beweging dat meer mensen uit de Randstad hun huis verruilen voor een woning in landelijk gebied, in bijvoorbeeld het oosten, wordt versneld. In onderdeel 'Leefomgeving' (hoofdstuk 2.4) gaan we nader in op (prijz)ontwikkelingen op de regionale woningmarkt.

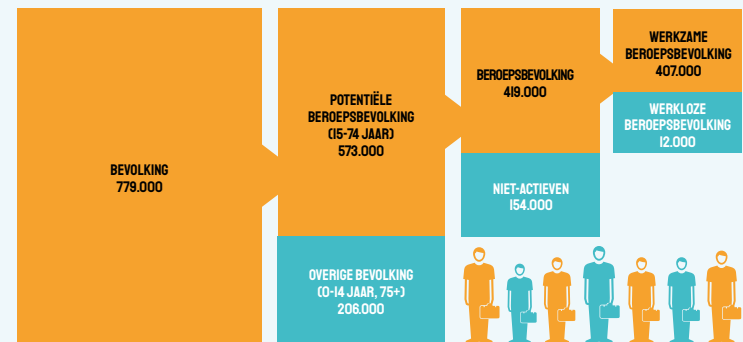
OPBOUW ARBEIDSMARKT

In figuur 2.3d wordt de opbouw van de arbeidsmarkt in Regio Zwolle schematisch weergegeven. Dit is gedaan in een aantal voor de arbeidsmarkt relevante categorieën. Alle mensen tussen de 15 en 74 jaar worden tot de potentiële beroepsbevolking gerekend (conform internationale definities). Zij zouden in potentie kunnen werken. Kinderen jonger dan 15 jaar (leerplicht) en ouderen vanaf 75 jaar (pensioen) zijn hiervan vrijgesteld. Zij zijn ingedeeld in de groep overige bevolking. Van de potentiële beroepsbevolking werkt een groot deel of is werkloos (dat wil zeggen: wenst werk, is beschikbaar voor de arbeidsmarkt en zoekt actief naar werk). Samen vormen deze twee groepen de beroepsbevolking; het feitelijke arbeidsaanbod. Niet-actieven zijn de mensen die niet kunnen werken (bijvoorbeeld door ziekte of zorgtaken), die niet willen werken, of die niet verwachten werk te vinden. In deze editie van de Regio Zwolle Monitor worden de definities van het CBS gehanteerd.³⁶

FIGUUR 2.3d

OPBOUW ARBEIDSMARKT REGIO ZWOLLE

In absolute aantallen*; 2019

* Afgerond op dichtstbijzijnde duizendtal.

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Eind 2019 werkloosheid historisch laag

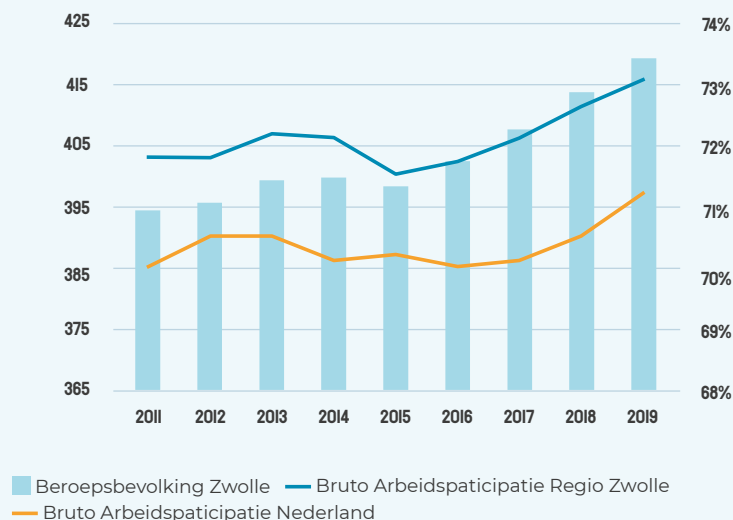
Eind 2019 hadden 407.000 personen woonachtig in Regio Zwolle een betaalde baan, wat overeenkomt met 97,2 procent van de beroepsbevolking (zie figuur 2.3c). Slecht 2,8 procent van de beroepsbevolking was werkloos. Op landelijk niveau had een iets minder groot deel van de beroepsbevolking een baan. Van de beroepsbevolking was 96,2 procent geregistreerd als werkende; 3,8 procent was werkloos. Hoe dan ook zijn de werkloosheidspercentages, het laagste niveau sinds 2003, historisch te noemen. Het is te verwachten dat de werkloosheid in de loop van 2020 zal toenemen door de impact van het coronavirus. Hoe de werkloosheid zich op het niveau van de regio zal ontwikkelen is nog ongewis. De landelijke ramingen geven enige indicatie. Het CPB heeft geraamd dat de werkloosheid de komende jaren in toenemende mate stijgt. Het jaargemiddelde bedraagt, volgens de basisraming, 4,3 procent in 2020 en 5,9 procent in 2021. Bij een hevige tweede golf kan er vanuit gegaan worden dat de werkloosheid aanzienlijk sterker oploopt: naar 4,4 procent in 2020 en 8,5 procent in 2021.³⁵

In 2019 namen bijna 5.500 personen meer actief deel aan de arbeidsmarkt dan in het jaar ervoor. Dit leidde ertoe dat het totale arbeidsaanbod in Regio Zwolle in 2019 naar afgerond 419.000 personen is toegenomen (zie figuur 2.3e). De toen gunstige (regionaal-)economische omstandigheden zorgden voor een groeiende vraag naar arbeid, die onder andere niet-actieven heeft bewogen om (weer) toe te treden tot de arbeidsmarkt. Deze ontwikkeling komt onder andere tot uitdrukking in de groei van de arbeidsparticipatie. Uitgedrukt als bruto participatiegraad, het aandeel van de beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking, was de arbeidsparticipatie in 2019 opgelopen tot 73,0 procent (0,4 procentpunt hoger dan in 2018). Op landelijk niveau was in 2019 de arbeidsparticipatie gegroeid naar 71,2 procent, een toename van 0,7 procentpunt ten opzichte van het voorgaande jaar. De hogere arbeidsparticipatie in Regio Zwolle geeft de indruk dat de omstandigheden op de arbeidsmarkt in Regio Zwolle, in vergelijking met de rest van Nederland, relatief meer mensen in staat stelt betrokken te (willen) zijn bij betaalde arbeid in de samenleving.

FIGUUR 2.3e

BEROEPSBEVOLKING EN ARBEIDSPARTICIPATIE IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In absolute aantallen (x 1.000; balken en linker as) en aandeel (werkzame en werkloze) beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking in % (lijnen en rechter as); 2011–2019

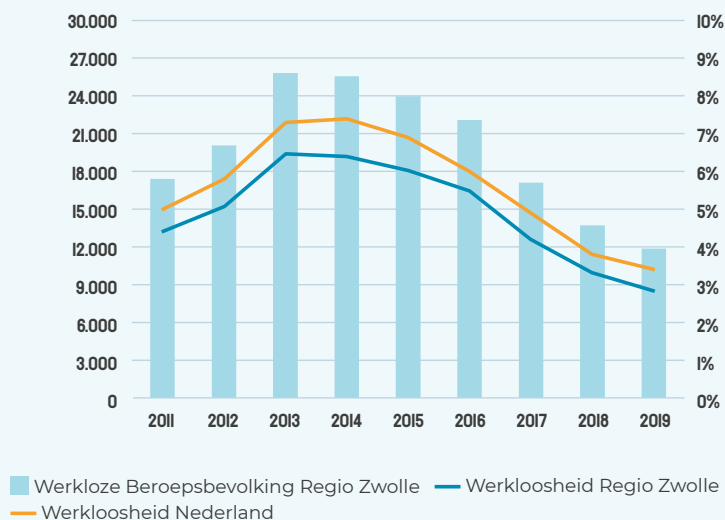

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 2.3f

WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING EN WERKLOOSHEID IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In absolute aantallen (balken en linker as) en aandeel werkloze personen van de beroepsbevolking in % (lijnen en rechter as); 2011–2019

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Kijken we naar de ontwikkeling van de werkloosheid in Regio Zwolle, dan zien we dat deze in 2019 verder gedaald is. Figuur 2.3f toont eind 2019 dat in Regio Zwolle 2,8 procent van de beroepsbevolking werkloos was. Ten opzichte van een jaar eerder is dit een daling van 0,5 procentpunt, wat overeenkomt met een afname van ruim 1.800 werkloze personen. De arbeidsmarkt in Regio Zwolle presteerde in die zin beter dan de Nederlandse arbeidsmarkt, waar de werkloosheid 3,4 procent bedroeg (en met 0,4 procentpunt gedaald is ten opzichte van het voorgaande jaar). De vooruitzichten voor 2020 en 2021 schetsen, niet verrassend, een somber beeld. Vanwege het coronavirus neemt de werkloosheid toe. Het CPB raamt dat de werkloosheid in Nederland toe zal nemen naar 4,3 procent in 2020 en 5,9 procent in 2021.³⁷ In het scenario van de tweede golf zal de werkloosheid aanzienlijk sterker oplopen: naar gemiddeld 4,4 procent in 2020 en 8,5 procent in 2021. Om deze cijfers enigszins in perspectief te plaatsen: in de periode 2003–2019 bedroeg de gemiddelde werkloosheid 5,4 procent.

De steunmaatregelen vanuit de overheid, zoals de NOW, bieden bedrijven echter de mogelijkheid om werknemers voorlopig nog in dienst te houden als zij op termijn weer perspectief zien. Daarbij moet wel worden aangetekend dat er sprake is van een zekere mate van verborgen werkloosheid. Door de steunmaatregelen kunnen mensen minder of niet werken en door de economische omstandigheden is er ook minder vraag naar werknemers. Ontwikkelingen die in de officiële werkloosheidscijfers nog niet zijn terug te zien. Mensen melden zich namelijk niet als werkzoekende omdat zij nog steeds inkomen krijgen. Via de verschillende overheidsregelingen krijgen zij of hun werkgever financiële steun. Daardoor houden ze hun baan of krijgen als zelfstandige nog inkomen, ook al hebben ze eigenlijk minder of geen werk. Op den duur worden de steunmaatregelen versoberd waardoor verwacht wordt dat bedrijven uiteindelijk toch overgaan tot ontslag of faillissement aanvragen, met toenemende werkloosheid tot gevolg.

ONTWIKKELING WW-UITKERINGEN

Anders dan op landelijk niveau, ontbreken actuele werkloosheidcijfers op regionaal niveau. Recente cijfers over het aantal WW-uitkeringen zijn daarentegen wel op regionaal niveau beschikbaar (in dit geval tot en met juli 2020). Met deze meer recente gegevens kunnen we een indruk krijgen van de impact van het coronavirus op de arbeidsmarkt van Regio Zwolle.

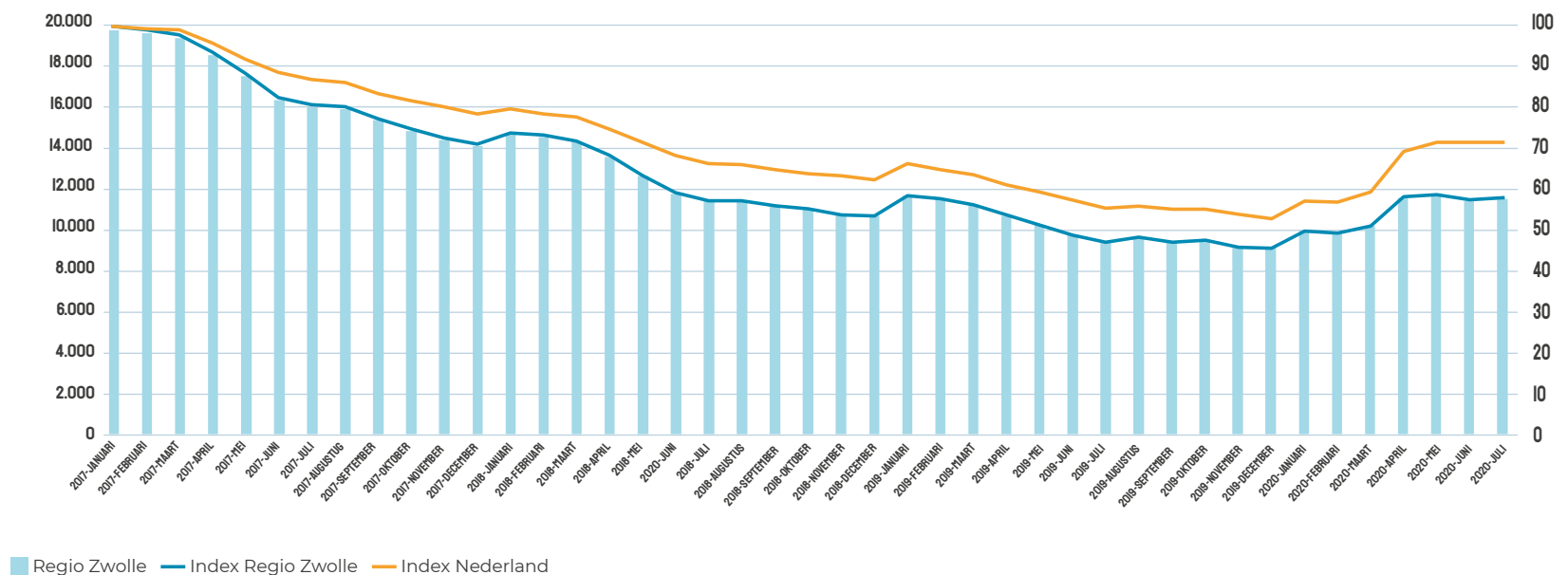
Allereerst de landelijke ontwikkeling. Het aantal mensen met betaald werk is in mei 2020 afgenomen met 24.000 ten opzichte van een maand eerder. Deze daling is minder groot dan in april (-160.000). Vanaf maart tot en met mei

is het aantal werkenden met 201.000 gedaald tot 8,9 miljoen. Het aantal werklozen groeide in dezelfde periode met 56.000 naar 330.000, oftewel 3,6 procent van de beroepsbevolking.³⁸ De toename van het aantal werklozen is terug te zien in de ontwikkeling aantal lopende WW-uitkeringen. In figuur 2.3g zien we dat vanaf februari 2020, het moment vlak voordat de virusindammende maatregelen van kracht werden, het aantal lopende WW-uitkeringen een flinke sprong maakt. Op landelijk niveau nam het aantal lopende WW-uitkeringen met bijna 61.000 toe naar 301.000 uitkeringen eind juli; een stijging van 25 procent. In dezelfde periode steeg in Regio Zwolle het aantal lopende uitkeringen met 16 procent. Het UWV registreerde eind juli ruim 11.500 lopende WW-uitkeringen, eind februari waren het er nog iets minder dan 10.000. Zowel landelijk als in Regio Zwolle stabiliseert vanaf april

FIGUUR 2.3g

LOPENDE WW-UITKERINGEN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In absolute aantallen (balken en linker as) en Index 2017-januari=100 (lijnen en rechter as); 2017-januari-2020-juli

Bron: UWV/ArbeidsmarktInzicht.nl (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

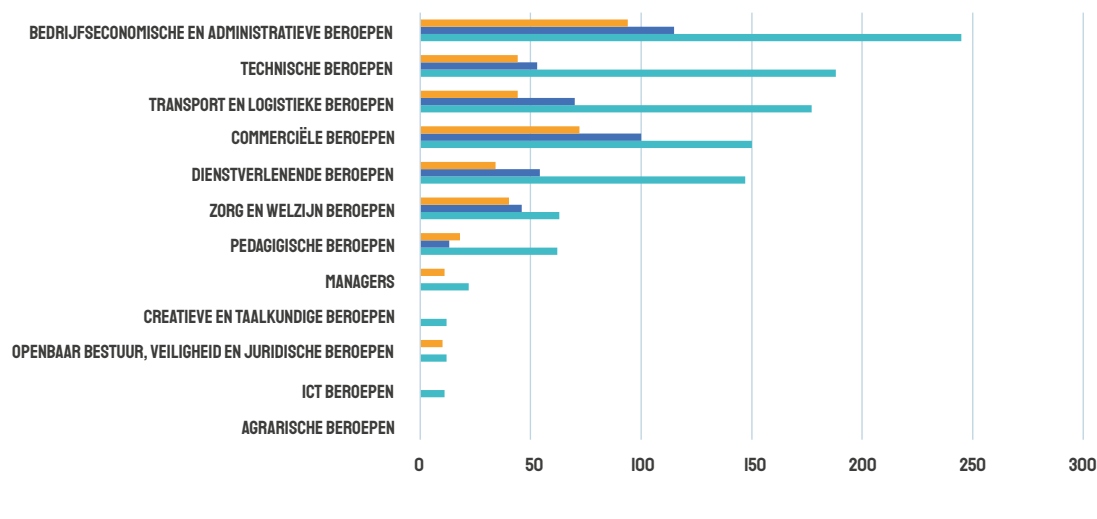
het aantal lopende WW-uitkeringen; vergelijkbaar met het niveau van begin 2019. Overigens zou zonder steunmaatregelen van de rijksoverheid de werkloosheid en het aantal WW-uitkeringen sterker zijn toegenomen. Vanwege de beperkende gevolgen van het coronavirus kunnen mensen minder of niet werken – en tevens is er minder vraag naar werknemers. Ontwikkelingen die in de werkloosheids- en uitkeringscijfers nog niet zijn terug te zien. Mensen melden zich namelijk niet als werkzoekende omdat zij nog steeds inkomen krijgen. Via de verschillende overheidsregelingen krijgen zij of hun werkgever financiële steun. Daardoor houden ze hun baan of krijgen als zelfstandige nog inkomen, ook al hebben ze eigenlijk minder of geen werk. De toename in de werkloosheid die het CPB voorspelt (4,3 procent in 2020) betekent voor de rest van dit jaar naar verwachting een verdere stijging van het aantal WW-uitkeringen.

Figuur 2.3h geeft een indruk van de omvang en samenstelling (naar leeftijd) van de maandelijkse instroom van nieuwe WW-uitkeringen in Regio Zwolle. We zien dat de nieuwe instroom piekt in april, ongeacht de leeftijdsgroep. Wat verder vooral opvalt is de relatief grote instroom van het aantal jongeren. In februari deden 116 jongeren (met de leeftijd tot en met 27 jaar) een beroep op de WW. Vooral de twee maanden daarna steeg de instroom. In maart vroegen tweeënhalf keer meer jongeren een WW-uitkering aan dan de maand ervoor. En in april werd de instroom van jongeren nogmaals verdubbeld. Jongeren blijken vaak de eerste groep te zijn die bij krimp van de werkgelegenheid hun baan verliezen. Dit komt omdat zij vaak werken met een tijdelijk contract. Daarentegen zijn jongeren ook vaak de eerste die weten te profiteren als de arbeidsmarkt weer aantrekt.

FIGUUR 2.3i

INSTROOM WW-UITKERINGEN NAAR BEROEPSKLASSE IN DE ARBEIDSMARKTREGIO REGIO ZWOLLE*

In absolute aantallen; 2020-april – 2020-juni

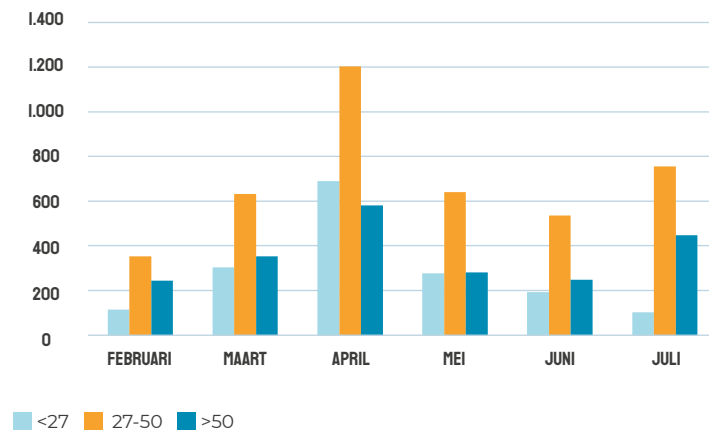
* De beroepsklassen zijn ingedeeld conform de Beroepenindeling ROA CBS 2014 (BRC 2014).

Bron: UWV/ArbeidsmarktInzicht.nl (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 2.3h

INSTROOM WW-UITKERINGEN NAAR LEEFTIJD IN REGIO ZWOLLE

In absolute aantallen; 2020-februari – 2020-juli

Bron: UWV/ArbeidsmarktInzicht.nl (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Figuur 2.3i gaat in op de beroepen van waaruit mensen in de WW zijn beland. Hierbij moet benadrukt worden dat de arbeidsmarktregio-indeling gebruikt is. Te zien is dat bij vrijwel alle beroepsklassen de instroom van WW-uitkeringen, na de forse groei in april, daalt na verloop van tijd.³⁹ Sinds de uitbraak van het coronavirus in maart blijken met name mensen met bedrijfseconomische en administratieve beroepen, technische beroepen, transport en logistieke beroepen en dienstverlenende beroepen een beroep te hebben gedaan op de WW.

Aandeel hoogopgeleiden blijft stijgen, maar in mindere mate dan landelijk

Een maatstaf voor de kwaliteit van menselijk kapitaal is opleidingsniveau. Een hogere kwaliteit van het regionale menselijk kapitaal vertaalt zich in een hoger productiviteitsniveau in een regio – een verband dat doorgaans sterk is.⁴⁰ Onderwijs en opleiding stellen een beroepsbevolking in staat hun kennis en vaardigheden te vergroten en daarmee hun productiviteit. Daarnaast blijkt dat bij een hoger kwaliteitsniveau van het menselijk kapitaal de ontwikkeling van kennis en de adoptie van nieuwe technologieën sneller en effectiever te kunnen plaatsvinden dan bij een minder hoog kwaliteitsniveau.

Als we naar de ontwikkeling van het opleidingsniveau van de beroepsbevolking in Regio Zwolle kijken, dan zien we dat dit de afgelopen jaren is toegenomen (zie figuur 2.3j). In 2019 was ruim 30 procent van de beroepsbevolking hoogopgeleid. Acht jaar eerder was dit nog krap 26 procent. Maar zetten we dit af tegen de landelijke ontwikkelingen, dan blijft de ontwikkeling van het aantal hoogopgeleiden achter. In 2019 bedroeg het aandeel hoogopgeleiden in Nederland 38 procent; in 2011 was dit nog ruim 31 procent. Zowel in absolute zin als in vergelijking met Nederland is de beroepsbevolking in Regio Zwolle overwegend middelbaar opgeleid. In 2019 was 46 procent middelbaar opgeleid, een percentage dat de afgelopen jaren nauwelijks is veranderd. Relatief hard gedaald is het aandeel laagopgeleiden; in 2019 is 23 procent van beroepsbevolking laagopgeleid, 6 procentpunt lager dan in 2011. Een ontwikkeling die vergelijkbaar is met de ontwikkeling op landelijk niveau.

Dat de beroepsbevolking van Regio Zwolle uit relatief veel middelbaar opgeleiden bestaat, maakt de regio kwetsbaarder dan gemiddeld. We zagen in eerdere edities van de Regio Zwolle Monitor dat een deel van de beroepen die deze groep uitoefent dan wel kan uitoefenen onder druk staat: onder invloed van technologische ontwikkelingen dreigen in de (nabije) toekomst juist dit soort beroepen drastisch te veranderen of zelfs te verdwijnen.⁴¹ Daarnaast heeft de coronacrisis de kwetsbaarheid van de regionale beroepsbevolking uitvergroot. Opleiding speelt een sleutelrol als het gaat om thuis kunnen werken.⁴² Thuiswerken bij een volledig salaris tijdens de coronacrisis is niet voor iedere werknemer een optie. Het blijkt dat

FIGUUR 2.3i

OPLEIDINGSNIVEAU BEROEPSBEVOLKING IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Verdeling naar opleidingsniveau Regio Zwolle (linker diagram) en Nederland (rechter diagram) in %; 2011–2019

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

hoogopgeleide werknemers meer tijd thuis werken, terwijl lager opgeleiden over het algemeen minder uren werken of zelfs hun baan verliezen. Middelbaar en lager opgeleiden kunnen vaker alleen op locatie werken. Daarbij speelt ook de gezondheidsdimensie. Middelbaar- en laagopgeleide werknemers werken vaker in essentiële beroepen, zoals de verpleging of in supermarkten. Zij hebben vooralsnog een grote werkzekerheid, maar lopen een groter risico op besmetting. Mensen die thuiswerken zijn beter beschermd tegen besmetting.

2.4 Leefomgeving

Woningmarkt onverminderd verhit, maar omslag lijkt aanstaande

Waar de gevolgen van het coronavirus in toenemende mate doorwerken in de reële economie, onder andere zichtbaar aan een afnemende vraag naar arbeid, stijgende werkloosheid en gekelderde economische groeicijfers, blijft de woningmarkt onverminderd verhit. Zo nam landelijk in de eerste helft van 2020 ten opzichte van dezelfde periode in 2019 het aantal transacties met 6.500 toe naar bijna 106.500 woningen. In Regio Zwolle wisselden in de eerste twee kwartalen van 2020 638 meer koopwoningen van eigenaar; 4.525 woningen in

de eerste zes maanden van 2019 tegenover 5.163 woningen in dezelfde periode van 2020, een groei van 14,1 procent (zie figuur 2.4a).

De grote druk op de woningmarkt uit zich al jaren in stevige prijsstijgingen. Net als in de rest van Nederland is de gemiddelde koopsom in Regio Zwolle in de eerste helft van 2020 opnieuw fors gestegen (zie figuur 2.4b). In de eerste zes maanden van 2020 lag de gemiddelde transactieprijs in Regio Zwolle op € 286.300, waarmee de prijs met € 20.000 boven het jaargemiddelde van 2019 uitkwam. Overigens is het gemiddelde prijsniveau in Regio Zwolle lager dan het landelijk gemiddelde. In de eerste helft van 2020 lag de gemiddelde transactieprijs € 40.600 onder de gemiddelde prijs in Nederland (€ 326.900). Op de gemeente Olst-Wijhe na (minus € 11.700), blijkt in Regio Zwolle dat in alle gemeenten de gemiddelde koopsom in de eerste helft van 2020 verder is toegenomen.⁴³ In Zwartewaterland (+ € 51.000), Urk (+ € 44.000) en Nunspeet (+ € 43.000) was het prijsverschil absoluut gezien het grootst ten opzichte van de eerste zes maanden van 2019. Met een gemiddelde transactieprijs van € 358.800 in de eerste twee kwartalen van 2020 werd in de gemeente Nunspeet het meest betaald voor een woning. En met een gemiddelde koopsom van € 231.200 was de gemeente Hoogeveen hekkensluiter van de regio.

Voorzichtig openbaren zich echter eerste tekenen van een verslechterende marktsituatie ten gevolge van de coronacrisis. Een eerste signaal is het toenemende aantal woningen dat te koop staat; door de onzekerheid over de economische ontwikkeling willen meer doorstromers dan voorheen eerst hun woning verkopen voordat zij een nieuwe woning kopen. Dit om het risico op mogelijk langdurig dubbele woonlasten, een restschuld of een onverkoopbaar huis te vermijden. Op landelijk niveau laat het woningaanbod sinds het tweede kwartaal een lichte stijging zien (zie figuur 2.4a). In Regio Zwolle is deze ontwikkeling (nog) niet zichtbaar; zo daalde in het derde kwartaal van 2020 het woningaanbod naar 2.264 woningen (-4,5 procent). Een ander signaal dat de vooruitzichten verslechteren is dat sinds mei 2020 de Eigen Huis Markindicator, die specifiek voor de woningmarkt de stemming onder consumenten meet, lager was dan de neutraalwaarde 100.⁴⁴

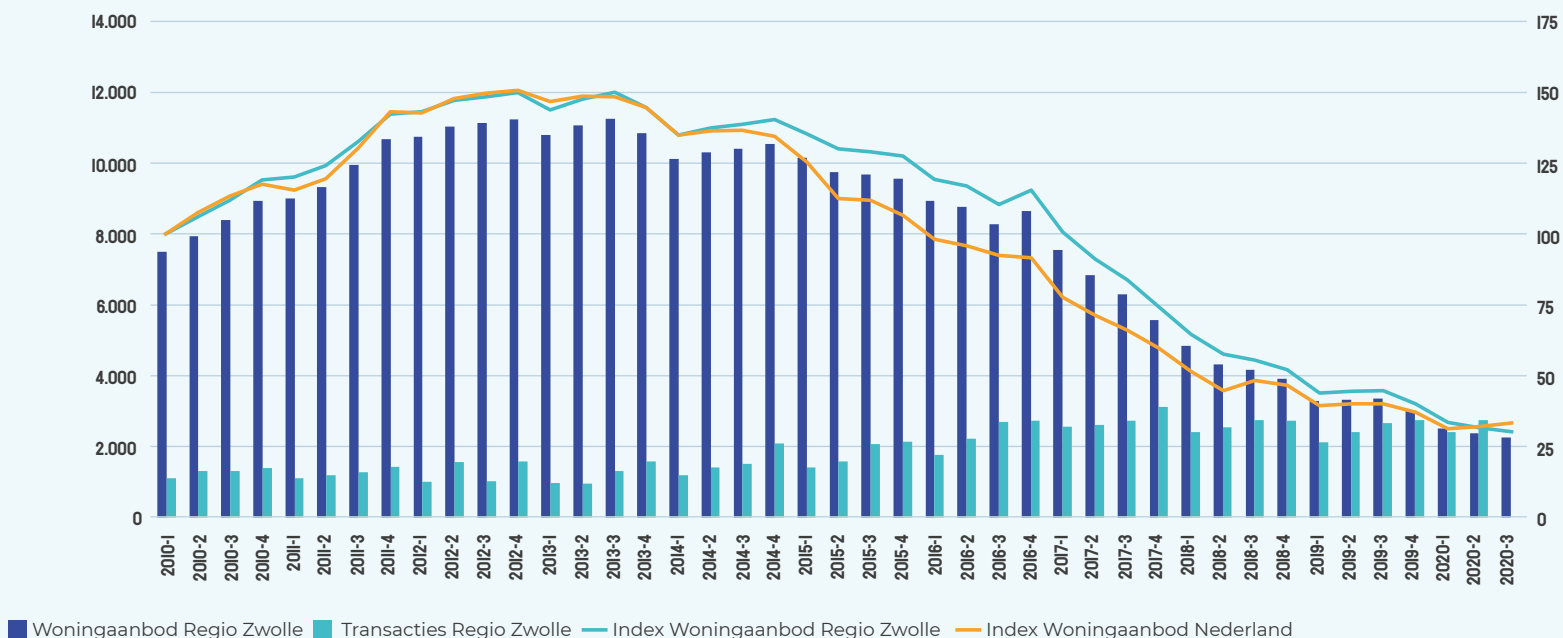
Afgelopen juni werd de waarde 93 bereikt; de laagste stand in bijna zes jaar tijd om daarna weer licht te stijgen naar 97 in augustus.

Verder gaat de Rabobank in hun meest recente kwartaalbericht over de woningmarkt ervan uit dat, ondanks de corona-uitbraak, het aantal transacties in 2020 op peil blijft en wordt verwacht dat de prijsstijging gemiddeld 7 procent zal zijn (in 2019 was de stijging 6,9 procent).⁴⁵ Als belangrijke verklaring wijst de bank op het omvangrijke steunpakket van de overheid, waardoor de economie dit jaar is gestut en de verkopen op niveau zijn gebleven. Wat hier mogelijk ook aan zal bijdragen is het besluit van het kabinet vanaf 1 januari 2021 kopers tussen de 18 en 35 jaar eenmalig vrij te stellen van overdrachtsbelasting. Niettemin is de verwachting dat vanaf eind 2020 de werkloosheid sterker toeneemt, wat zijn weerslag op de woningmarkt zal hebben. Vanaf 2021 leidt

FIGUUR 2.4a

ONTWIKKELING AANTAL AANGEBODEN KOOPWONINGEN EN TRANSACTIES

In absolute aantallen (balken en linker as) en Index 2010/1^e kwartaal=100 (lijnen en rechter as); 2010–2020/3^e kwartaal (per kwartaal)*

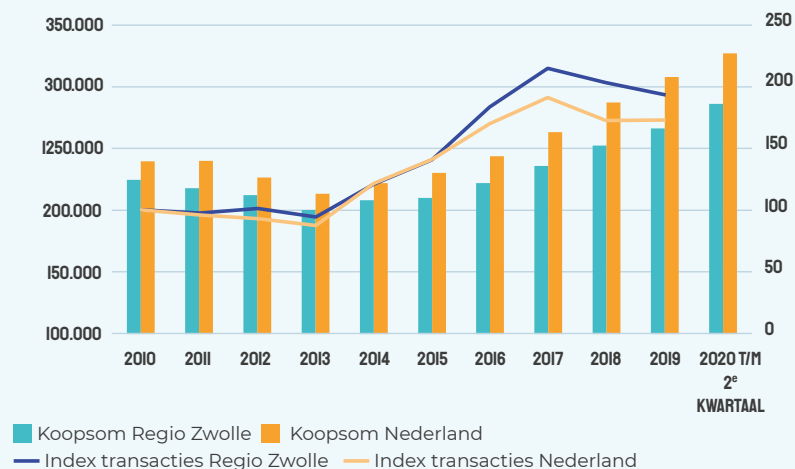
* Voor het 3^e kwartaal van 2020 waren nog geen transactiecijfers beschikbaar.

Bron: Huizenzoeker.nl/ABF Research (bewerking: BPD Ontwikkeling en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 2.4b

ONTWIKKELING GEMIDDELTE KOOPSOM EN AANTAL TRANSACTIES IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Gemiddelde koopsom in euro's (balken en linker as) en ontwikkeling aantal transacties als Index 2010=100 (lijnen en rechter as); 2010–2020/2^e kwartaal

Bron: Kadaster (bewerking: BPD Ontwikkeling en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

dit naar verwachting tot een dip in de prijs- en verkoopontwikkeling. In 2021 wordt de prijsdaling geschat op 0,8 procent en in 2022 op 2,6 procent. De prijsdaling zal in 2021 gepaard gaan met een afname van het aantal verkopen dat kan oplopen tot 190.000.

Verschillende marktomstandigheden

Figuur 2.4c bevat de door BPD ontwikkelde 'Hittekaart van de woningmarkt'. Met deze kaart geven we inzicht in de variatie in de marktomstandigheden op de gemeentelijke koopwoningmarkten. Zo wordt in één oogopslag zichtbaar welke gemeenten in Regio Zwolle gekenmerkt worden door een sterke dan wel minder sterke woningmarkt (zie tekstbox 'Hittekaart woningmarkt').

De hittekaart rangschikt gemeenten op basis van de druk op de woningmarkt. De druk is bovengemiddeld hoog in met name de Randstad, het midden van het land en de Brabantse steden. Ten opzichte van 2019 is de druk het meest opgelopen in de provincie Zuid-Holland. Ook dit jaar wordt de top gevormd door de gemeenten Amsterdam, Utrecht, Den Haag en Rotterdam. De top-10 wordt gecombineerd door achtereenvolgens Blaricum, Laren, Bloemendaal, Wassenaar, Almere en Haarlem. De meeste van deze (kleine en middelgrote) gemeenten staan bekend als 'dure' woongemeenten. Nieuw in de top-10, gerangschikt op plek 9, is de gemeente Almere vanwege de verwachte sterke huishoudensgroei die daar in de komende jaren wordt verwacht (+13.000 huishoudens tot en met 2028). Zwolle staat op positie 46 (van 355

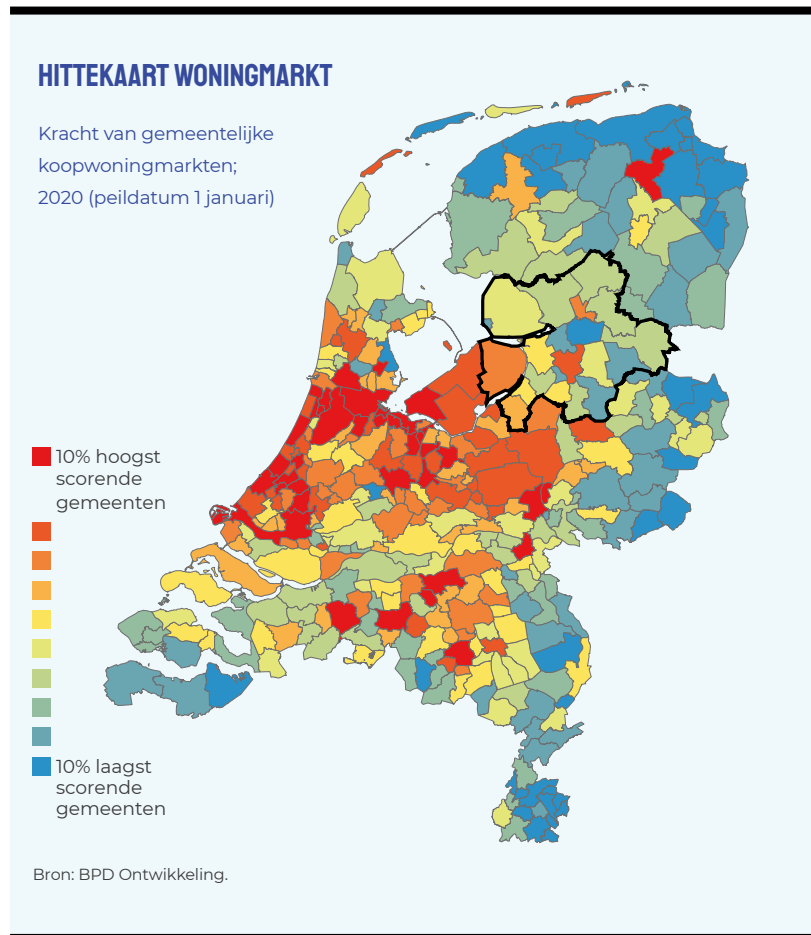
HITTEKAART WONINGMARKT⁴⁶

BPD Ontwikkeling heeft de zogeheten Hittekaart van de woningmarkt ontwikkeld. Deze hittekaart geeft de variatie in de marktomstandigheden op de gemeentelijke koopwoningmarkten weer. Aan de hand van de hittegraad is af te leiden welke gemeenten gekenmerkt worden door een sterke dan wel minder sterke woningmarkt. De hittegraad is een samengestelde score die bestaat uit het marktvolume in een bepaald jaar, gecombineerd met de toekomstige huishoudensgroei in de periode 2019 t/m 2028 in een gemeente. Het marktvolume in de bestaande markt is berekend door het aantal

koopwoningtransacties te vermenigvuldigen met de gemiddelde koopprijs. Om te voorkomen dat de omvang van een gemeente te zwaar telt, wordt gecorrigeerd door het marktvolume te delen door de voorraad koopwoningen. Een hoge score op de hittekaart kenmerkt zich door hoge prijzen en/of veel huizenverkopen, maar ook een sterke (verwachte) huishoudensgroei.

De kaart is een belangrijke graadmeter in de vastgoedbranche die marktpartijen richting geeft in de afweging waar te investeren. Prijs- en transactiegegevens zijn afkomstig van het Kadaster. Het CBS is leverancier van data over de omvang van de woningvoorraad en de verwachte huishoudensontwikkeling.

FIGUUR 2.4c

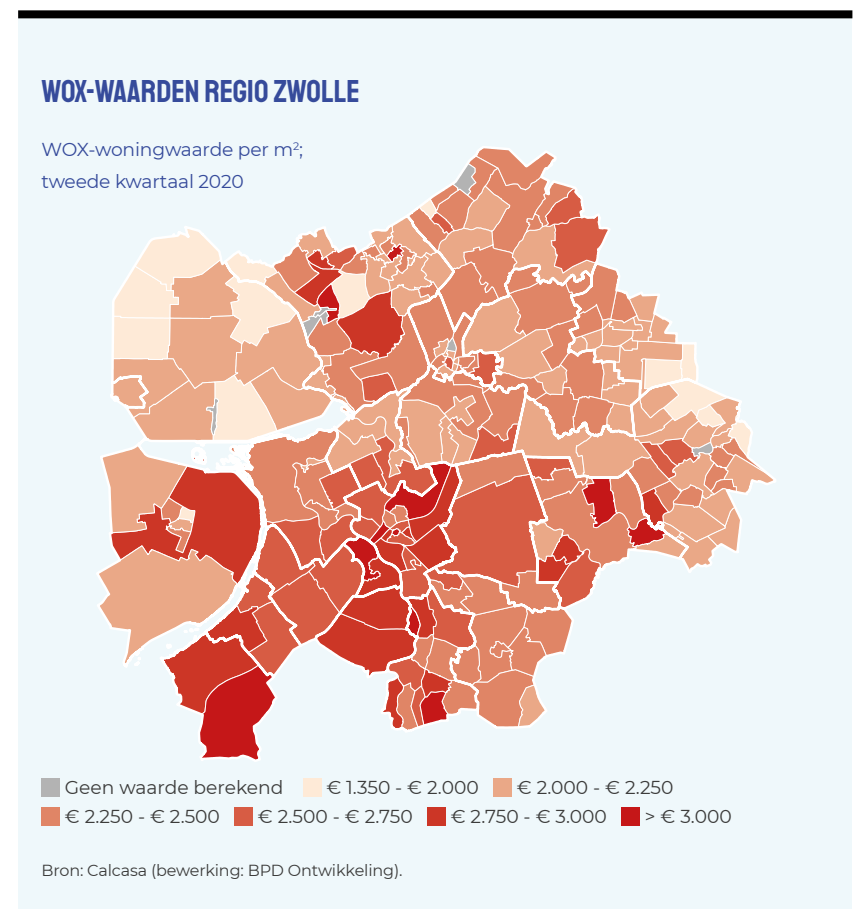
gemeenten) en schaart zich daarmee onder de 20 procent hoogst scorende gemeenten.

In de regio scoren daarna de gemeenten Meppel (positie 96) en Dronten (100) relatief hoog. Aan de andere kant kunnen enkele gemeenten in Regio Zwolle, op basis van de Hittekaart, getypeerd worden als minder sterke woningmarktgebieden, zoals de gemeenten Staphorst (341), Raalte (310), Ommen (306), Hattem (304) en Zwartewaterland (302). Deze gemeenten scoren onder het gemiddelde ten aanzien van de variabelen 'marktvolume' en 'huishoudengroei', waar de ranking van de gemeenten op is gebaseerd.

Niet alleen tussen, ook binnen gemeentelijke woningmarkten is sprake van de nodige differentiatie. Een andere manier om de variatie in de regionale

koopwoningmarkt te illustreren is het weergeven van de gemiddelde woningwaarde per gebiedseenheid. Figuur 2.4d toont de zogeheten WOX-waarde die de gemiddelde woningwaarde per vierkante meter per wijk weergeeft. Deze waarde wordt berekend op basis van woningtransacties. Er wordt rekening gehouden met onder- en oververtegenwoordiging van verkochte woningen ten opzichte van de bestaande woningvoorraad in een gebied en corrigeert daarmee voor de 'toevallige' transactieprijs van verkochte woningen. De wijken met de laagste WOX-waardes zijn Dronten-Noord en het dorp Wilhelminaoord in de gemeente Westerveld. Ook de Noordoostpolder wordt gekenmerkt door lage WOX-waarden. De hoogste WOX-waarden zijn te vinden in het buurtschap Eikelhof in de gemeente Olst-Wijhe, de wijk Vechtlanden in Zwolle en het gebied Elspeet-Vierhouten in de gemeente Nunspeet.

FIGUUR 2.4d

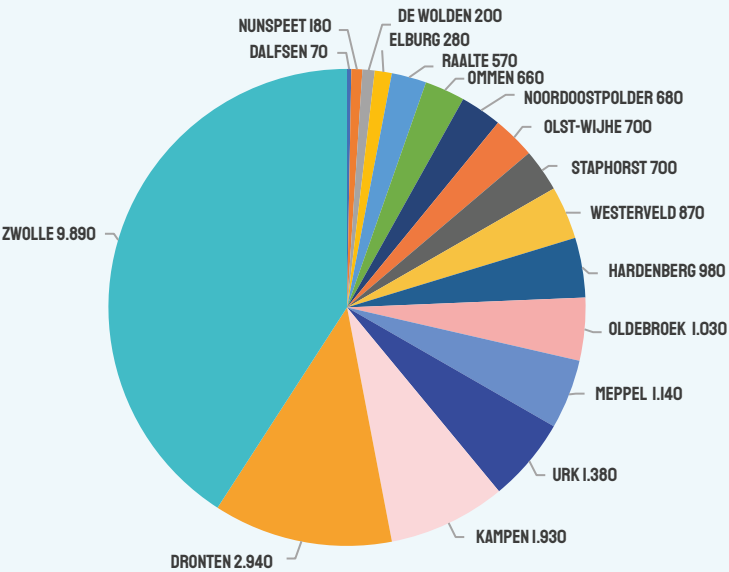
Meer nieuwe woningen nodig, maar niet in elke gemeente

Schattingen geven aan dat in Regio Zwolle in de komende tien jaar sprake is van een uitbreidingsbehoefte met ruim 24.000 woningen en appartementen. Daarnaast is er op dit moment een tekort aan circa 5.600 woningen in het woningmarktgebied Zwolle.⁴⁷ Zwolle kent de grootste uitbreidingsopgave. Bepaald op basis van het Socrates woningmarktmodel, is het verschil tussen de toekomstige behoefte en de huidige woningvoorraad zo'n 9.900 woningen.⁴⁸

FIGUUR 2.4e

UITBREIDINGSBEHOEFTE REGIO ZWOLLE 2020–2030*

Ingeschatte uitbreidingsbehoefte aantal nieuwe woningen per Regio Zwolle gemeente; 2020–2030

* Een aantal gemeenten is niet in de figuur opgenomen omdat er per saldo geen uitbreidingsbehoefte is. Het gaat om de gemeenten Heerde (-280), Hoogeveen (-90), Steenwijkerland (-80), Zwartewaterland (-50) en Hattem (0). Het betekent niet dat er niet meer gebouwd wordt in deze gemeenten; er zal (vervangings)nieuwbouw plaats blijven vinden.

Bron: Socrates woningmarktmodel/ABF Research (bewerking: BPD Ontwikkeling).

In de ontwerp-Omgevingsvisie geeft deze gemeente voor de jaren tot 2030 een ontwikkelopgave voor 10.000 woningen aan en voor de periode 2030–2040 een opgave voor nog eens 15.000 woningen.⁴⁹ Ook de gemeenten Dronten (2.950 woningen), Kampen (1.950 woningen) en Urk (1.400 woningen) kennen tot 2030 nog een relatief grote uitbreidingsbehoefte (zie figuur 2.4e). Alleen in de gemeenten Heerde, Hoogeveen, Steenwijkerland, Zwartewaterland en Heerde geven de schattingen aan dat er in 2030 een klein overschot aan woningen is te verwachten.

Bijna kwart van woningen heeft energielabel A en hoger

In het Nationale Klimaatakkoord hebben overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke partijen afspraken gemaakt over hoe de uitstoot van het broeikasgas CO₂ in Nederland teruggedrongen wordt (zie ook onderdeel ‘Verduurzaming’ (hoofdstuk 2.6)). De gebouwde omgeving, waaronder de woningvoorraad, levert hier een inspanning voor. De woningvoorraad moet in 2050 energieneutraal zijn. Om dit te bereiken wordt de voorraad verduurzaamd. Tot 2030 is de doelstelling 1,5 miljoen woningen te isoleren en aardgasvrij te maken; in 2050 moet de hele woningvoorraad aardgasvrij zijn. Nieuwe woningen zijn vanaf medio 2018 aardgasvrij en er gelden normen voor het isolatieniveau. Vanaf 2021 moeten vergunningaanvragen voor nieuwbouw voldoen aan de eisen voor bijna energieneutrale gebouwen (BENG).

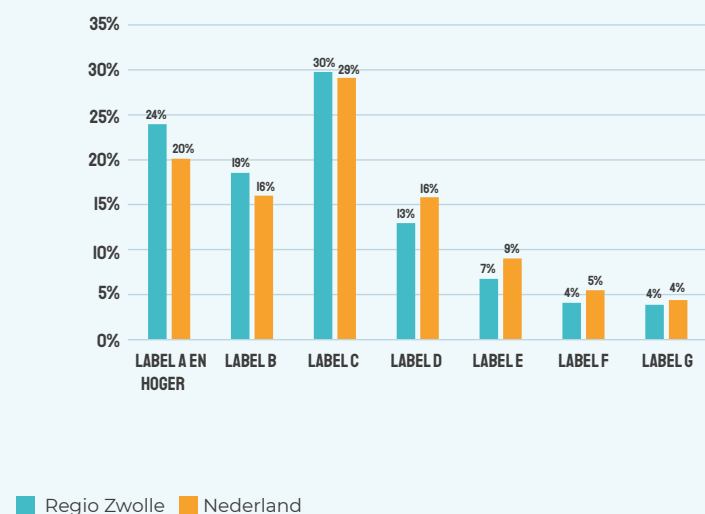
Sinds 2015 wordt aan woningen een energielabel toegekend dat met klassen aangeeft hoe energiezuinig een woning is (de onderscheiden klassen lopen van A (groen, zeer zuinig) tot en met G (rood, zeer onzuinig)). Bijna alle corporatiewoningen hebben dit label. Particulieren zijn verplicht bij verkoop van hun woning de woning van een definitief energielabel te voorzien. In figuur 2.4f zien we dat in 2019 de woningvoorraad in Regio Zwolle in vergelijking met Nederland iets energiezuiniger is. Zo bedraagt het aandeel woningen met een energielabel A en hoger 24 procent tegen landelijk 20 procent en bedraagt het aandeel woningen met een B-label 19 procent tegen landelijk 16 procent.

Tussen gemeenten bestaan de nodige verschillen in energiezuinigheid van de voorraad. Uit figuur 2.4g is onder andere af te lezen dat het aandeel woningen met een A-label en hoger in Urk, Dronten en Staphorst respectievelijk 32 procent, 32 procent en 31 procent is. In Zwartewaterland en Elburg hebben daarentegen respectievelijk 15 procent en 19 procent van de woningen een A-label; wat betrekkelijk laag is in vergelijking met het regionale gemiddelde van 24 procent.

FIGUUR 2.4f

WONINGVOORRAAD NAAR ENERGIELABEL IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Samenstelling van de woningvoorraad naar energielabel in %; 2019

Bron: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland/ABF Research (bewerking: BPD Ontwikkeling).

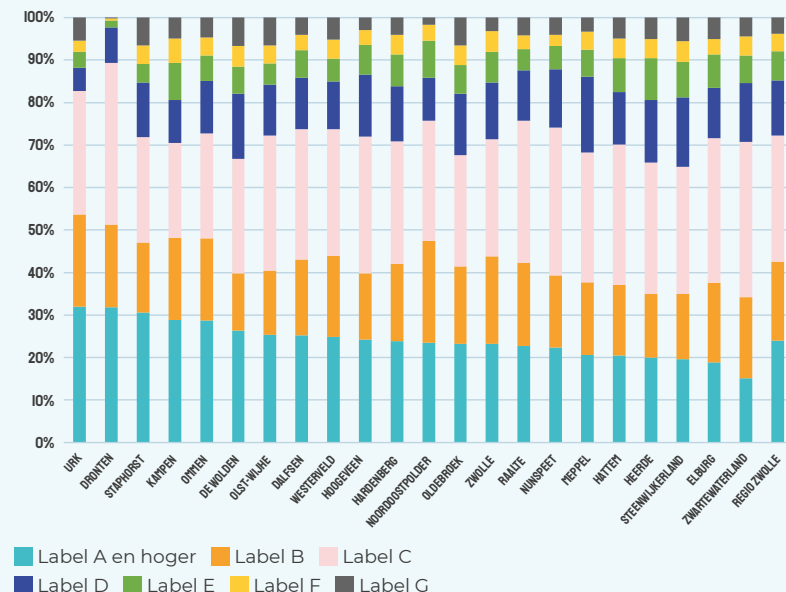
Relatief veel bedrijven en banen op bedrijventerreinen

Gedurende de afgelopen decennia zijn bedrijventerreinen de belangrijkste locatie geworden voor de uitgifte van grond voor bedrijvigheid. Nederland herbergt zodoende circa 3.900 bedrijventerreinen die samen zo'n 107.000 hectare grondoppervlakte beslaan. Hierdoor vestigen veel bedrijven zich op deze locaties voor economische activiteit en leveren ze een aanzienlijke bijdrage aan de lokale economie. Uit cijfers van het LISA-vestigingenregister blijkt dat in 2019 één op de tien bedrijven (10,6 procent) in Nederland is gevestigd op een bedrijventerrein. Samen zorgen deze vestigingen voor een derde (30,2 procent) van het aantal banen.⁵⁰ De kaarten weergegeven in figuur 2.4h geven een indicatie in welke mate bedrijvigheid en werkgelegenheid op bedrijventerreinen te vinden is in Regio Zwolle. Hiervoor kijken we naar de COROP-gebieden Flevoland, Veluwe, Zuidwest-Drenthe,

FIGUUR 2.4g

WONINGVOORRAAD NAAR ENERGIELABEL PER GEMEENTE IN REGIO ZWOLLE

Samenstelling van de woningvoorraad naar energielabel in %; 2019

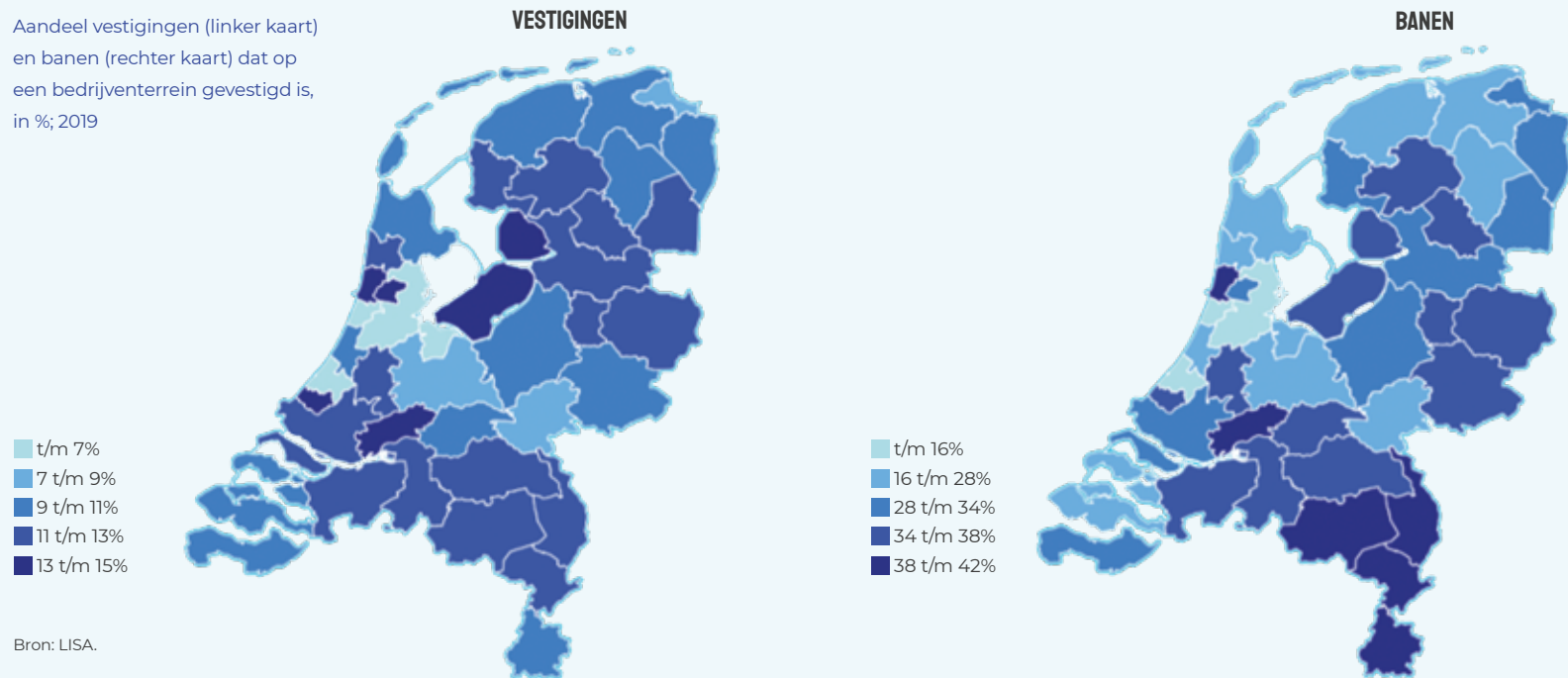
Bron: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland/ABF Research (bewerking: BPD Ontwikkeling).

Noord-Overijssel en Zuidwest-Overijssel die Regio Zwolle (deels) overlappen. De percentages per COROP-gebied geven de indruk dat in Regio Zwolle bovengemiddeld veel bedrijvigheid op bedrijventerrein gevestigd is, in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde van 10,6 procent. De percentages variëren van 11 tot en met 13 procent in de Overijsselse delen en het Drentse deel van Regio Zwolle, tot 13 tot en met 15 procent in het Flevolandse deel van Regio Zwolle. Alleen op de Veluwe ligt het aandeel vestigingen (9 tot met 11 procent) rond het landelijk gemiddelde. Het relatief hoge aantal bedrijven op bedrijventerreinen vertaalt zich in een relatief hoog aantal banen op bedrijventerreinen. In de Veluwe en Noord-Overijssel ligt het aandeel banen op bedrijventerreinen rond het landelijk gemiddelde (tussen 28 en 34 procent), maar in de overige COROP-gebieden blijkt tussen de 34 en 38 procent van de werkgelegenheid zich te concentreren op bedrijventerreinen.

FIGUUR 2.4h

AANDEEL VESTIGINGEN EN BANEN OP BEDRIJVENTERREINEN PER COROP-GEBIED

Aandeel vestigingen (linker kaart) en banen (rechter kaart) dat op een bedrijventerrein gevestigd is, in %; 2019

Bedrijventerreinen zijn de belangrijkste locaties voor de uitgifte van grond voor industriële activiteiten. In de loop der jaren is dit niet beperkt gebleven tot industrie en zo kan nu een uiteenlopend scala aan economische activiteiten op bedrijventerreinen gevonden worden. Aan deze manier van locatie-ontwikkeling ligt het monofunctionele planningsconcept van scheiding van wonen en werken ten grondslag. Dit heeft echter niet verhinderd dat bedrijventerreinen een serieuze bron van overlast zijn voor de (directe) leefomgeving. Geluids- en stankoverlast, verkeershinder, verrommeling en horizonvervuiling zijn hiervan enkele voorbeelden. Dat dit invloed heeft op de leefkwaliteit rondom bedrijventerreinen is evident. Dit voedt discussies over nut en noodzaak van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen en de locatie van bedrijventerreinontwikkeling.

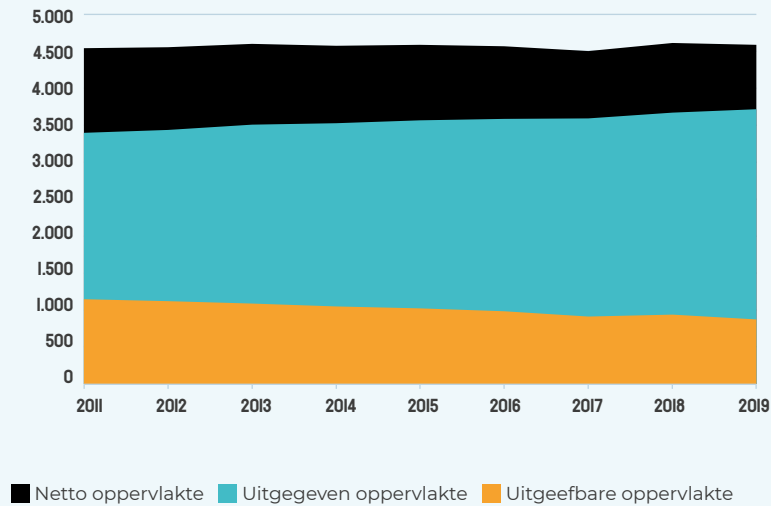
Kijken we in termen van ruimtebeslag naar bedrijventerreinen, dan blijkt uit cijfers van het IBIS (Integraal Bedrijventerreinen Informatie Systeem) dat Regio Zwolle in 2019 288 bedrijventerreinen telde, met samen een bruto oppervlakte van 6.100 hectares.⁵¹ Het aantal locaties aangemerkt als

bedrijventerreinen in de loop der jaren licht afgenomen; in 2011 waren er nog 297 bedrijventerreinen in Regio Zwolle. De voornaamste reden voor deze afname is de samenvoeging van terreinen. Daarom drukken we de ontwikkeling van bedrijventerreinen uit in de oppervlakte die deze locaties in beslag nemen. In figuur 2.4i zien we dat de totale netto oppervlakte, de oppervlakte die aan bedrijven is of kan worden uitgegeven (exclusief infrastructuur en groen), nauwelijks is veranderd in Regio Zwolle. Vanaf 2011 tot en 2019 schommelde het bedrijventerreinenareaal rond de 4.500 hectares. Anders is het beeld als we kijken naar de hoeveelheid grond op bedrijventerreinen die daadwerkelijk wordt gebruikt door bedrijven. In de periode 2011–2019 is dit per saldo met ruim 300 hectares toegenomen, van 3.400 naar 3.700 hectares. Tegelijk zien we dat de hoeveelheid uitgeefbare grond met een vergelijkbaar tempo daalt en dat er in 2019 in totaal nog 75 hectare bedrijventerrein direct beschikbaar is voor uitgifte. In de ontwikkeling van de (netto) oppervlakte bedrijventerreinen in Regio Zwolle is de koers terug te zien die het Rijksbeleid op dit vlak heeft ingezet aan het begin van dit decennium. Het beleid ging zich met name richten op terugdringing van overaanbod van

FIGUUR 2.4i

AREAAL BEDRIJVENTERREINEN IN REGIO ZWOLLE

Aantallen hectares netto oppervlakte bedrijventerreinen; 2011–2019

Bron: IBIS (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

bedrijventerreinen, stimulering van herstructurering en betere benutting van bestaande terreinen. Regionale samenwerking en aanbodsturing zijn belangrijke pijlers onder dit beleid dat onder meer moet leiden tot vermindering van onnodig ruimtebeslag en een afgewogen (her)ontwikkeling van bedrijventerreinen.⁵²

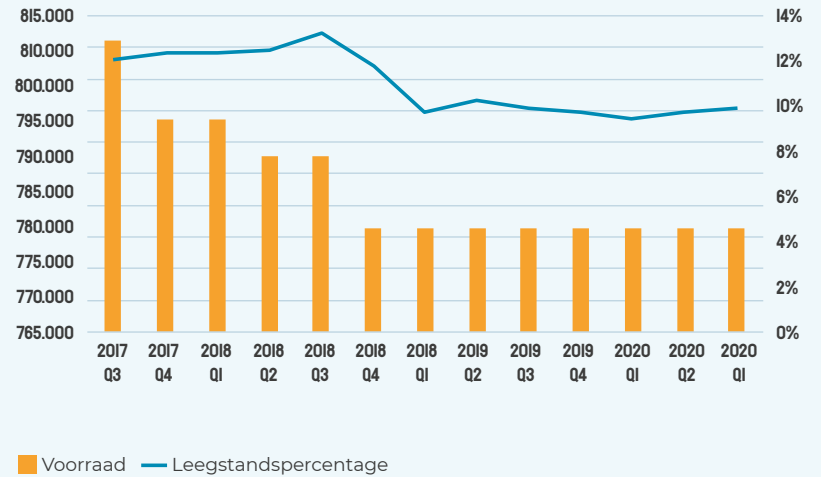
Dalende leegstand op Zwolse kantorenmarkt

De kantorenmarkt in Nederland heeft zich de afgelopen jaren sterk ontwikkeld. De leegstand nam af door onttrekkingen, transformaties – voornamelijk naar woonfuncties – en een toenemende vraag naar kantoorruimte. Voor een groot deel van Nederland overtrof de toegenomen vraag zelfs het kwalitatieve aanbod, waardoor in verschillende steden schaarste begon te ontstaan. Omdat de kantorenmarkt in Regio Zwolle zich hoofdzakelijk concentreert in de gemeente Zwolle, zoomen we in deze editie uitsluitend in op dit deel van de regionale kantorenmarkt. Op basis van onderzoek en (recente) cijfers van vastgoedadviesbureau CBRE brengen we diverse kenmerken, ontwikkelingen en kansen voor de Zwolse kantorenmarkt

FIGUUR 2.4j

KANTORENVOORRAAD EN LEEGSTANDONTWIKKELING ZWOLLE

Kantorenvoorraad in m² (balken en linker as) en leegstand als aandeel van de totale kantorenvoorraad in % (lijnen en rechter as); 2017/3^e kwartaal–2020/3^e kwartaal

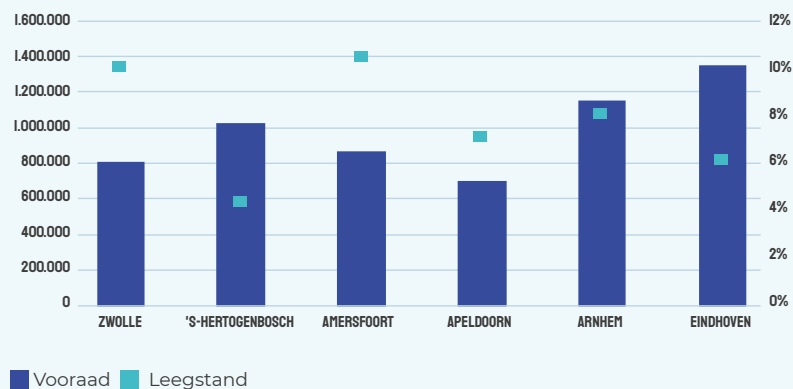
Bron: CBRE Research.

in beeld. Figuur 2.4j laat zien dat in de afgelopen drie jaar de leegstand op de kantorenmarkt in de gemeente Zwolle is afgenomen. De oorzaak daarvan is in hoofdlijnen tweeledig. Ten eerste is de voorraad afgenomen door onttrekkingen en transformaties. Over de periode van 2016 tot 2020 is er in totaal circa 30.000 m² aan de kantorenvoorraad onttrokken door transformatie en sloop. Dit komt neer op ongeveer 4 procent van de totale kantorenvoorraad. Bij transformaties is de nieuwe bestemming meestal wonen geworden. Ten tweede is de vraag naar kantoorruimte toegenomen dankzij de gunstige economische ontwikkelingen. De kantorenmarkt van Zwolle wordt dan ook gekenmerkt door een krimpende voorraad en een dalende leegstand. De gemiddelde leegstand daalde van 12,4 procent in 2017 naar 9,9 procent in 2020. In vergelijking met steden als 's-Hertogenbosch, Apeldoorn, Arnhem en Eindhoven ligt het leegstandspercentage echter nog relatief hoog (zie figuur 2.4k).

FIGUUR 2.4k

KANTORENVOORRAAD EN LEEGSTAND REGIONAAL VERGELEKEN

Kantorenvoorraad in m² (balken en linker as) en leegstand als aandeel van de totale kantorenvoorraad in % (blokken en rechter as); 2020

Bron: CBRE Research.

pagina 78). Het topniveau in Zwolle ligt op € 155 per m² per jaar (exclusief btw en servicekosten) in 2020. Dit is aanzienlijk lager dan in steden in het zuiden van het land, zoals Eindhoven (€ 210 per m² per jaar) en Den Bosch (€ 185 per m² per jaar). In vergelijking met de andere steden ligt het huurniveau in Zwolle eerder in de buurt van Arnhem (€ 165 per m² per jaar) en Amersfoort (€ 160 per m² per jaar). Op basis van verbetering van de kwaliteit van gebouwen in Zwolle, toekomstige projecten die op de markt komen en met de verwachting dat de balans in de markt verder herstelt door transformatie van kantoorgebouwen die niet aansluiten op de (toekomstige) behoefte, is de verwachting dat het huurniveau in het topsegment in Zwolle nog een niveau hoger zal komen te liggen, ondanks de coronacrisis.

FIGUUR 2.4l

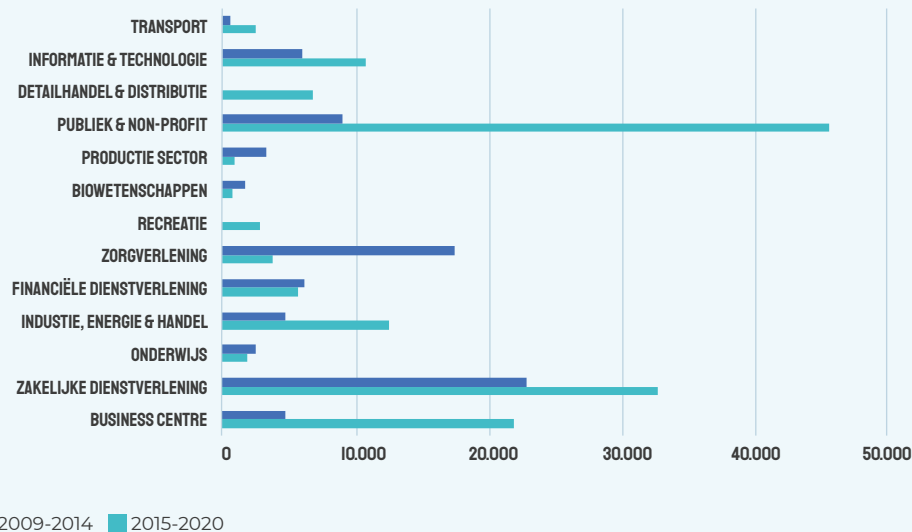
De gemiddelde historische opname in Zwolle in de periode 2015–2020 was 25.000 m² per jaar. Als we kijken naar de opname per sector in diezelfde periode, dan zien we vooral een stijging in de gebruikers-activiteit door publieke en non-profit organisaties en zakelijke dienstverlening (zie figuur 2.4l). Ook opmerkelijk is de toename van zogeheten business centres. In 2020 zal de opname naar verwachting ruim onder het historische jaargemiddelde zitten met een totale opname van ongeveer 17.000 m² over heel het jaar. De lage opname heeft voor een deel te maken met de vraaguitval van een aantal bedrijven die besloten hebben voorlopig niet te verhuizen of hun beslissing hebben uitgesteld.

Kantoorverhuurders rekenen lage huurprijzen

De huurniveaus van kantoorruimte in Zwolle, maar ook in vergelijkbare markten als Apeldoorn en Deventer, zijn relatief laag vergeleken met grote steden in het westen van het land (zie figuur 2.4m op

KANTOOROPNAME PER SECTOR IN ZWOLLE

In aantallen vierkante meters; 2009–2020

Bron: CBRE Research.

KWALITEIT VAN KANTORENVOORRAAD IN ZWOLLE

De gebouw- en locatiegebonden aspecten waaraan het ideale kantoorgebouw moet voldoen volgens een kantoorgebruiker geven een indicatie van de kwaliteit van een kantoorgebouw. Gekeken naar deze kwaliteitsaspecten, levert dit de volgende bevindingen op ten aanzien van de huidige kantorenvoorraad in Zwolle op:⁵³

Gebouw-gerelateerd:

- Meer dan de helft, in totaal circa 57 procent, van de kantorenvoorraad (in m²) van Zwolle is ouder dan 20 jaar. Nog eens 35% is tussen 10 en 20 jaar oud. Slechts 8 procent van de kantorenvoorraad is jonger dan 10 jaar.
- Het aantal gebouwen met gemeenschappelijke voorzieningen zoals een restaurant, receptie, conference room etc. in Zwolle is zeer beperkt, circa 70 procent van de gebouwen hebben geen gedeelde voorzieningen in het gebouw. Met name het ontbreken van voorzieningen bij een aantal grote kantoren valt op. De gebouwen zijn initieel gebouwd voor één gebruiker en dienen nu aangepast te worden naar 'multi-use' voor meerdere gebruikers met daarbij passende voorzieningen.
- In Zwolle heeft circa 56 procent van de gebouwen een maximale vloergrootte tussen 500–1.000 m², 23 procent tussen 0–500 m², 15 procent tussen 1.000–1.500 m² en 7 procent groter dan 1.500 m². De trend is dat het grootste deel van de kantoorgebruikers hun activiteiten op één vloer willen centreren.

- Co-working concepten zijn momenteel schaars in kantoorgebouwen in Zwolle; slechts in 5 procent van de gebouwen is dit aanwezig.

Locatie-gerelateerd:

- De aanwezigheid van externe voorzieningen zoals supermarkten, restaurants, cafés, sportvoorzieningen, etc. in de directe omgeving dragen bij aan de aantrekkelijkheid van een locatie voor de kantoorgebruiker. In Zwolle is bij 21 procent van de kantoorgebouwen een ruime hoeveelheid van meer dan 50 van dit soort externe voorzieningen in de omgeving aanwezig. Bij 45 procent van de kantoorgebouwen zijn er 1–10 externe voorzieningen aanwezig. Bij 17 procent van de kantoorgebouwen zijn er op loopafstand geen voorzieningen aanwezig.
- Bereikbaarheid is één van de belangrijkste criteria voor kantoorgebruikers. Bij 70 procent van de kantoorgebouwen in Zwolle is een NS-station op meer dan 15 minuten lopen gelegen, in 15 procent tussen 10–15 minuten, bij 10 procent tussen 5–10 minuten en bij 5 procent tussen de 0–5 minuten lopen. Wat betreft bereikbaarheid met de auto geldt dat het gros van de kantorenvoorraad goed te bereiken is vanaf de snelweg. Belangrijk is de aanwezigheid van voldoende parkeerplaatsen bij locaties die dankzij de matige tot slechte bereikbaarheid met het openbaar vervoer, afhankelijk zijn van de bereikbaarheid per auto.

12 procent van kantoren komt in aanmerking voor transformatie

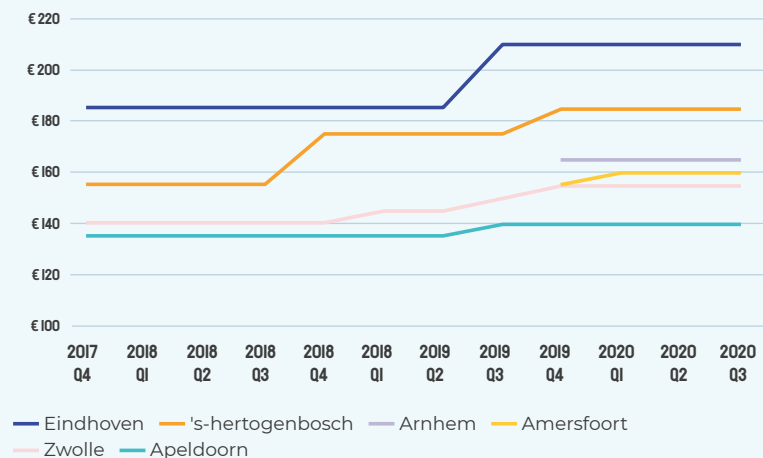
Een groot deel van de huidige kantoren in Zwolle sluit onvoldoende aan bij de (toekomstige) eisen van de kantoorgebruiker (zie tekstbox 'Kwaliteit van kantorenvoorraad in Zwolle'). Zwolle heeft te maken met een verouderd kantorenaanbod en in een tijd waarin de bedrijvigheid door technologische ontwikkelingen in rap tempo verandert, voldoen veel van de huidige kantoren in Zwolle niet meer. Een oplossing die steeds vaker wordt toegepast, is transformatie of sloop van kantoren naar woningen. Zeker in combinatie met een groeiende druk op de woningmarkt.

Het transformatiepotentieel in Zwolle bevindt zich met name in het gebied rondom de stationslocaties Hanzeland, aan de stadssingels, de Zwartewaterallee en Oosterenk. In figuur 2.4n (op de volgende pagina) is te zien dat tussen 2016 en 2020 circa 30.000 m² aan kantoorruimte is getransformeerd. Voorraadcijfers wijzen uit dat er nog circa 90.000 m² is aan transformatiepotentieel die in het komende decennium benut kan worden – goed voor 12 procent van de huidige voorraad.⁵⁴ Circa 52.000 m² hiervan kan als harde transformatieplannen worden getypeerd (aan te nemen dat deze zo goed als zeker worden getransformeerd of onttrokken aan de voorraad) en 42.000 m² als zachte transformatieplannen (aan

FIGUUR 2.4m

HUURPRIJZEN REGIONAAL VERGELEKEN

Tophuurprijsniveaus in verschillende markten, per m² per jaar;
2017/4^e kwartaal–2020/3^e kwartaal

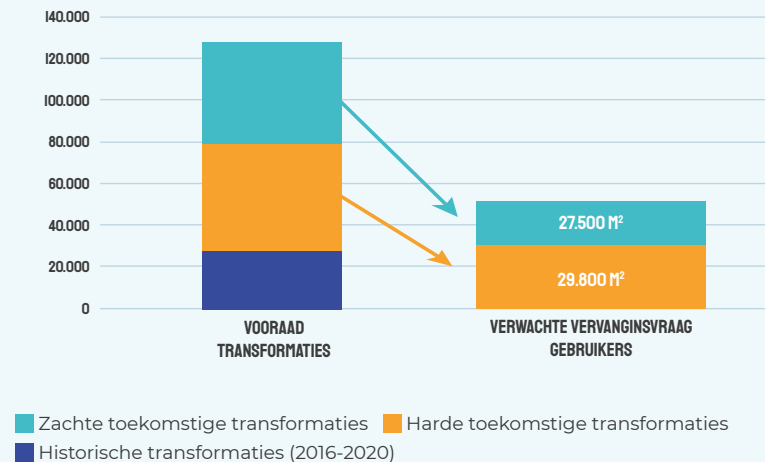

Bron: CBRE Research.

FIGUUR 2.4n

TRANSFORMATIEPOTENTIEEL ZWOLSE KANTORENMARKT

Omvang historische en mogelijke toekomstige transformaties (in m²); 2016–2020

Bron: CBRE Research.

te nemen dat deze uiteindelijk zullen worden getransformeerd of gesloopt vanwege locatie, ligging of ouderdom). De verwachting is dat bedrijven die in deze kantoren gehuisvest zijn voor circa 70 tot 80 procent van de vierkante meters elders in de stad onderdak zullen moeten gaan vinden. Dit komt erop neer dat er in twee tranches respectievelijk 29.800 m² en 27.500 m² aan extra vraag op de Zwolse markt zal komen.

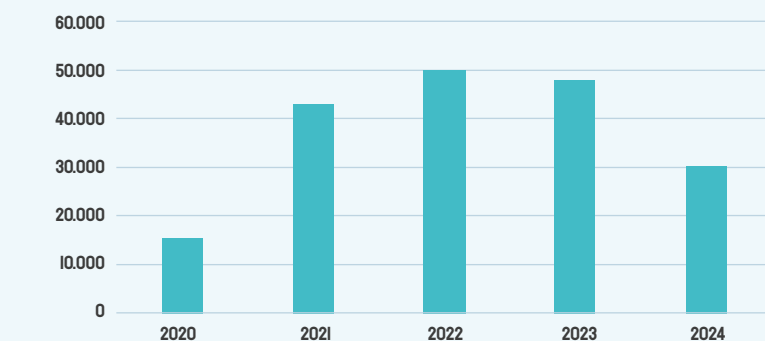
Aflopende huurcontracten

De kantorenmarkt typeert zich door langdurige huurcontracten die in de regel voor minimaal vijf jaar worden aangegaan. Een verdiepende blik op de huurexpiraties geeft een indruk van potentiële verhuisbewegingen (zie figuur 2.4o). In Zwolle verloopt in totaal circa 186.000 m² aan huurcontracten in de periode tussen 2020–2024, ongeveer een kwart van de kantoorruimte in Zwolle. Voor 108.000 m² kantoorruimte zullen de contracten voor het einde van 2022 aflopen. Veel kantoorgebruikers in Zwolle zullen zich vanwege de aflopende huurcontracten op de markt gaan oriënteren, wat potentieel voor veel verhuisbewegingen op de markt kan zorgen.

FIGUUR 2.4o

EXPIRATIES HUURCONTRACTEN ZWOLSE KANTORENMARKT

In aantallen vierkante meters per jaar; 2020–2024

Bron: CBRE Research.

Beperkte vraaguitval sinds uitbraak coronavirus

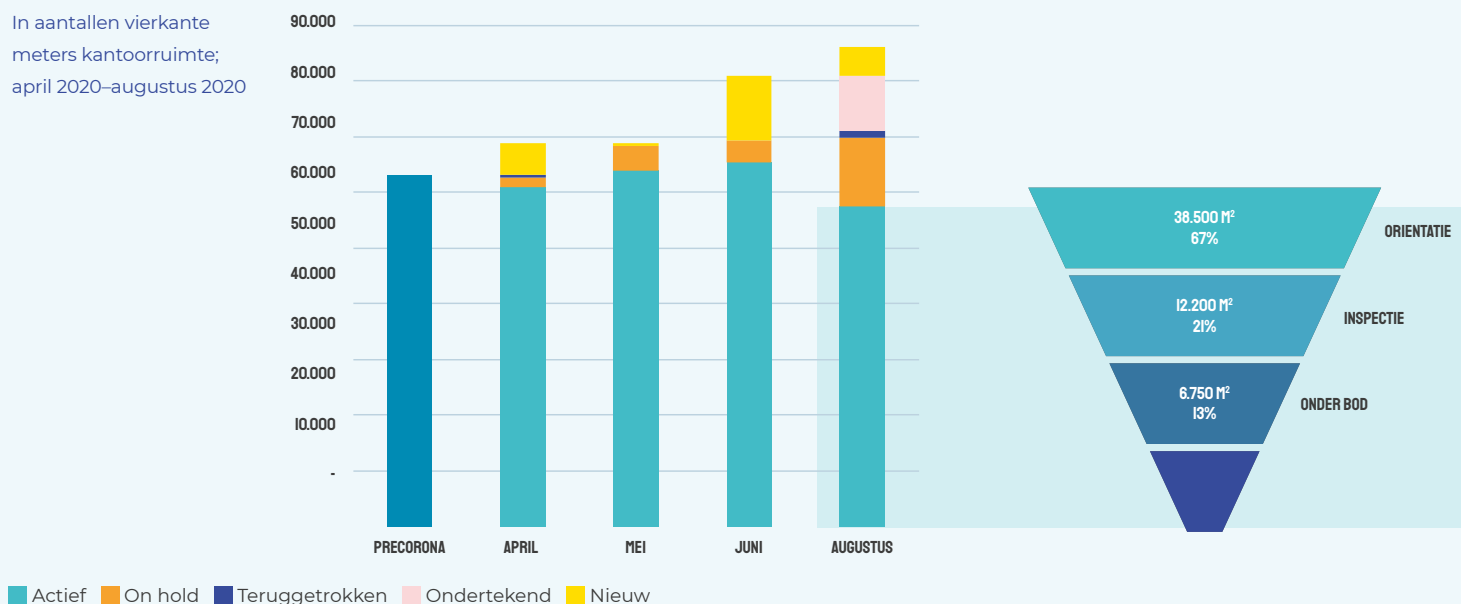
De coronacrisis zorgt voor veel onzekerheid over de toekomst van de kantorenmarkt in Zwolle. Tegelijkertijd zorgen de beperkende maatregelen voor het versneld plaatsvinden van een aantal cruciale gebruikerstrends. Doorlopend onderzoek naar het aantal zoekvragen naar kantoorruimte in de regio Noordoost-Nederland, laat zien dat sinds het begin van de coronacrisis het aantal zoekvragen redelijk op peil is gebleven. Ook blijkt dat relatief weinig zoekvragen zijn uitgevallen in vergelijking met de grote stedelijke gebieden Amsterdam, Rotterdam en Utrecht (zie figuur 2.4p).⁵⁵ Wel is er in de eerste maanden na de corona-uitbraak een zekere mate van uitstelgedrag bij huurders waar te nemen. Zoektrajecten nemen meer tijd in beslag en het duurt langer voordat er een definitieve keuze wordt gemaakt. Voor Noordoost-Nederland is het daarnaast opvallend dat naast de bestaande zoekvragen er ook een aantal nieuwe zoekvragen met name in de publieke sector en e-commerce bij zijn gekomen. Een kanttekening hierbij is dat van

de actieve zoekvragen circa 67 procent zich nog in de oriëntatiefase bevindt, waarin het afbreukrisico logischerwijs het grootst is. Ter vergelijking: circa 21 procent van de zoekvragen bevindt zich in de fase dat er objecten bezichtigd zijn en circa 13 procent van de actieve zoekers is daadwerkelijk in onderhandeling over de voorwaarden van een potentiële nieuwe locatie. Hoewel het te vroeg is om definitieve conclusies te trekken, is het wel duidelijk dat het coronavirus zorgt voor een versnelling van de trends op de kantorenmarkt. De (noodgedwongen) omarming van het thuiswerken zorgt voor een meer hybride vorm van werken. Veel bedrijven zullen hierdoor de functie van het kantoor (deels) zien veranderen. Waar nu nog 70 procent ingericht is om te werken en 30 procent voor ontmoeting, zullen deze percentages dit in de nabij toekomst waarschijnlijk dichterbij elkaar liggen. De verwachting is dat hierdoor de vraag naar kwalitatief goede en diverse kantoorruimte op multimodale locaties zal toenemen, wat gepaard zal gaan met extra dynamiek op de kantorenmarkt.

FIGUUR 2.4p

ZOEKVRAAG KANTOREN IN NOORDOOST-NEDERLAND SINDE CORONA-UITBRAAK

In aantallen vierkante meters kantoorruimte; april 2020–augustus 2020

Bron: CBRE Research.

Winkelleegstand gedaald, maar minder hard dan landelijk

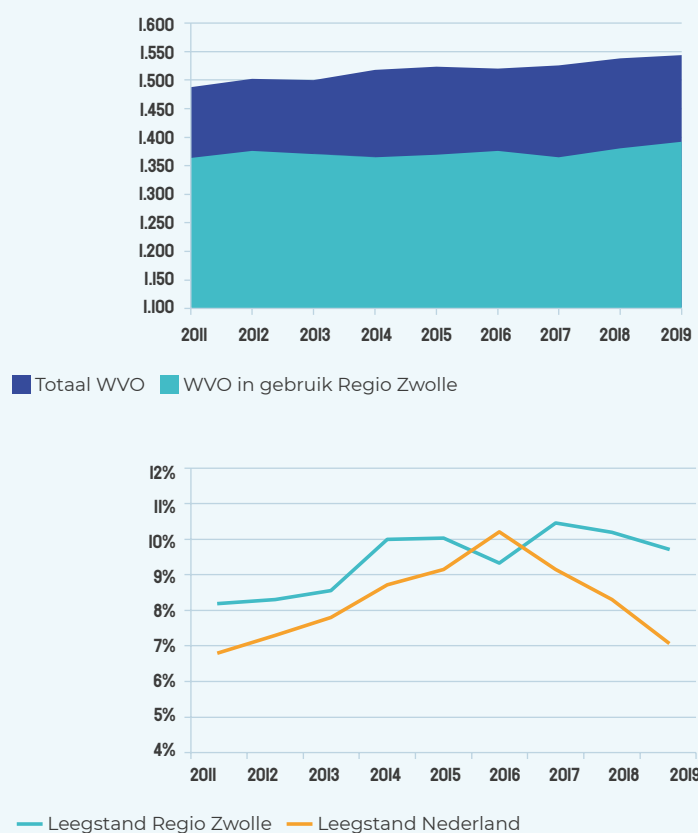
Regio Zwolle heeft te maken met een overaanbod van winkelruimte in de detailhandel. Van de ruim 1,5 miljoen vierkante meter winkelverkoopvloeroppervlakte (WVO) in Regio Zwolle stond 150.000 m² leeg in 2019 (peildatum 1 januari). Bijna 10 procent van het aantal winkelmeters in de regio was niet in gebruik, wat afgezet tegen het landelijk gemiddelde leegstandspercentage van 7 procent hoog te noemen is (zie figuur 2.4q). De laatste jaren kent de leegstandsontwikkeling in Regio Zwolle een dalend verloop, een verloop dat echter uit de pas loopt met de landelijke ontwikkeling. Op landelijk niveau loopt de leegstand, na een lange periode van toenemende leegstand, aanzienlijk harder terug dan in Regio Zwolle. In de periode 2017–2019 is de gemiddelde winkelleegstand in de regio met 1 procentpunt gedaald, terwijl landelijk de leegstand met gemiddeld 2 procentpunt is afgenomen. Deze daling in Regio Zwolle is te danken aan een relatief forse groei van de opname van het aantal winkelmeters (+ 27.000 m² in de periode 2017–2019) bij een per saldo relatief kleine groei van de voorraad winkelruimte (+18.000 m²).

Achter de leegstand gemeten op het niveau van Regio Zwolle gaat een grote variatie schuil. Figuur 2.4r toont de leegstandspercentages van de afzonderlijke gemeenten binnen Regio Zwolle. De gemeenten zijn gerangschikt naar hoogte van het leegstandspercentage in 2019. Opvallend is het contrast tussen de gemeenten, zowel in omvang als de ontwikkeling van de leegstand. Grootste stijger was Staphorst, met een stijging van het leegstandspercentage van 11 procentpunt (2019 ten opzichte van 2018). Dronten is daarentegen de gemeente met de hoogste leegstand in de regio (19,5 procent). Hiertegenover staan ook voorbeelden van gemeenten waarin juist de leegstand gedaald is. Bijvoorbeeld Meppel en Heerde, waar het leegstandspercentage met respectievelijk 6,3 en 4,1 procentpunt is afgenomen.

FIGUUR 2.4q

WINKELVERKOOPVLOEROPPERSVLAKTE EN LEEGSTAND IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND*

Voorraad winkelverkoopvloeroppervlakte (WVO) x 1.000 m² (bovenste diagram) en leegstand als aandeel van de totale voorraad winkelverkoopvloeroppervlakte in % (onderste diagram); 2011–2019 (peildatum 1 januari)

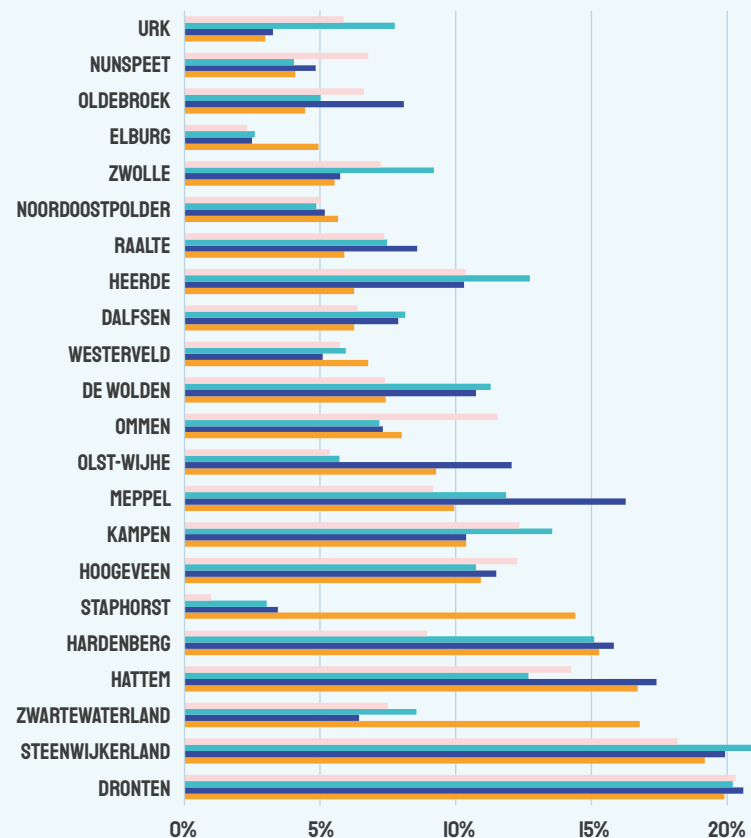
* Vanwege een revisie van de data wijken de leegstandscijfers mogelijk af met de gepresenteerde cijfers in eerdere edities van de Regio Zwolle Monitor.

Bron: Locatus, Compendium voor de Leefomgeving (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 2.4r

WINKELLEEGSTAND PER GEMEENTE IN REGIO ZWOLLE

Aandeel van de winkelverkoopvloeroppervlakte in %; 2016–2019 (peildatum 1 januari)

2016 2017 2018 2019

Bron: Locatus, Compendium voor de Leefomgeving (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Of de dalende lijn doorzet is vanwege het coronavirus extra onzeker geworden. Er zijn wisselende geluiden en signalen over hoe het winkelen zich verder ontwikkeld. De retailsector is somber. Onderzoek van Retailagenda, een initiatief van het ministerie van Economische Zaken, voorspelt dat de landelijke leegstand het komend jaar stijgt van 7 procent naar 19 procent.⁵⁶ Er wordt onder andere geschat dat binnen een jaar gemiddeld 15 procent van de non-fooddetailhandel en horeca-vestigingen verdwijnt uit de winkelstraat. Maar recente omzetcijfers van het CBS laten een rooskleuriger beeld zien.⁵⁷ Het blijkt dat de detailhandel in juli 9,7 procent meer heeft omgezet dan in juli 2019. Het verkoopvolume lag 7,1 procent hoger. Zowel de foodsector als de non-foodsector realiseerde een hogere omzet. Daarnaast is online ruim 38 procent meer omgezet.

MARTIN HEMMINK

CEO BIJ HANZESTROHM IN ZWOLLE

‘IK GUN IEDER FAMILIEBEDRIJF IN HET MKB EEN RAAD VAN ADVIES’

Daar waar de meeste familiebedrijven koudwatervrees krijgen bij de gedachte aan de inbreng van buitenstaanders, geldt dat niet voor Hanzestrohm uit Zwolle. Integendeel, CEO Martin Hemmink geniet juist van de inspiratie, adviezen, hulp, uitdagingen en innovatieve kennis die zijn twee mededirecteuren en de Raad van Advies inbrengen. Bovendien voorkomt hij zo “bedrijfsblindheid”. Wat niet wegneemt dat Martin positief verrast is als zijn zoon aangeeft tóch een functie in het familiebedrijf te ambiëren. ‘Ik vind het geweldig dat Gijs in de toekomst mijn rol wil overnemen.’

‘Of ik één eigenschap kan noemen die zowel mijn vader, ikzelf als mijn zoon bezitten? Dan kies ik direct voor eigenzinnigheid, want dat is echt een onmiskenbare Hemmink-karaktertrek.’ Aan het woord is Martin Hemmink, de man die al ruim 32 jaar als directeur-grootaandeelhouder aan het roer staat bij Hanzestrohm, tot voor kort bekend als de Hemmink Groep. ‘Hanzestrohm bestaat uit de bedrijven Hemmink, KWx en Kairos en levert kort samengevat elektrotechnische oplossingen voor de bouw, industrie en infrastructuur. We hebben vestigingen in Zwolle, Alpen aan den Rijn, Oud-Beijerland, Vorden en Kontich in België en we hebben 140 medewerkers in dienst.’ Dit alles was echter nooit mogelijk geweest zonder de eigenzinnigheid van Martins vader.’

De geschiedenis van Hanzestrohm

‘Mijn vader was een echte vrijbouter. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij rond 1946 de stoute schoenen aantrekt en van zijn geboortedorp Nijverdal naar Zwolle verhuist om daar te gaan werken als inkoper bij Apparatenfabriek Overijssel. Zo’n vijf jaar later, het is inmiddels 1951, besluit mijn vader om op 25-jarige leeftijd voor zichzelf te beginnen. Hij wordt als agent aangesteld om op commissiebasis elektrotechnische producten te verkopen op diverse locaties in Zwolle. Hij begint aan het Gasthuisplein, verhuist zijn bedrijf in 1970 naar de Ampèrestraat en deze zomer hebben we ons nieuwe kantoor geopend aan de Popovstraat. In de tussentijd hebben we de transformatie doorgemaakt van agenturenhandel naar importeur en distributeur en in 1988 ben ik CEO geworden, maar in een notendop is dit de geschiedenis van Hanzestrohm.’

De voordelen van een familiebedrijf

Daarmee is het onderwerp “eigenzinnigheid” echter nog niet afgerond. Want ook Martin doet de dingen op zijn eigen manier. Zo kiest hij er als twintiger zelf voor om in het bedrijf van zijn vader te gaan werken. ‘Een eventuele bedrijfsovername was geen onderwerp dat mijn vader aan de keukentafel met ons besprak. Hij liet me vrij om mijn eigen weg te volgen en ik heb zelf op een bepaald moment de keuze gemaakt om als een soort managementtrainee het bedrijf te leren kennen om op een later moment mijn vader te kunnen opvolgen. Wat mij vooral aanstaat aan een familiebedrijf is de langetermijnfocus, de continuïteit, de stabiliteit en de sterke

**‘WAT MIJ VOORAL AANSTAAT
AAN EEN FAMILIEBEDRIJF IS
DE LANGETERMIJNFOCUS, DE
CONTINUÏTEIT, DE STABILITEIT EN DE
STERKE RELATIE MET MEDEWERKERS,
KLANTEN EN LEVERANCIERS’**

relatie met medewerkers, klanten en leveranciers. Samen hebben we de wil om ervoor te gaan. Dat is in mijn ogen kenmerkend voor een familiebedrijf.’

Continuïteit waarborgen

Van bovenstaande kenmerken vormt het waarborgen van de continuïteit van het familiebedrijf rond 2010 de grootste uitdaging voor Martin. Want aangezien geen van zijn drie kinderen in die tijd de ambitie heeft om het familiebedrijf over te nemen en er simpelweg niemand anders uit de familie Hemmink Martin kan of wil opvolgen, moet hij op zoek naar externe gegadigden. ‘Op zich betekende dat geen heel lange zoektocht. Ik had namelijk twee deskundige en ervaren collega’s die op dat moment al respectievelijk 20 en 7 jaar in het bedrijf werkten en bereid waren om een groeifunctie als algemeen directeur en financieel directeur te betrekken. Samen met mij vormen zij ook nu nog het

directieteam van Hanzestrohm en zo heb ik in ieder geval de continuïteit van het bedrijf gewaarborgd. Aangezien deze directeuren als het ware binnen het bedrijf waren “gekweekt”, had ik vertrouwen in deze keuze.’

De toegevoegde waarde van externe invloeden

Buiten het aanstellen van de twee “externe” directieleden heeft Martin sowieso geen bezwaren tegen externe invloeden in het familiebedrijf. ‘Als familiebedrijf loop je het gevaar om “bedrijfsblind” te worden, aangezien je je continu op je eigen zaken focust en daardoor eventuele kansen en uitdagingen over het hoofd ziet. Daarom hebben we zo’n acht jaar geleden heel bewust een driekoppige Raad van Advies aangesteld. De drie leden van deze raad hebben ieder op zich expertise en kennis van zaken op de competentiegebieden strategie, marketing en innovatie. Hierdoor vormen ze niet alleen een

klankbord voor onze bedrijfsvoering, ze kunnen ons bedrijf bovendien inspireren, uitdagen, helpen verbeteren en technisch innoveren én ze bieden een breed netwerk. Kortom, zo'n Raad van Advies maakt ons bedrijf sterker en robuuster. Wat dat betreft is er voor veel (familie)bedrijven in het MKB nog erg veel te winnen. Ik gun ieder familiebedrijf in het MKB dan ook een eigen Raad van Advies.'

Onverwachtse opvolger

Dan rest ons nog de eigenzinnigheid van Martins zoon Gijs. Want tot zo'n drie jaar terug blijkt nergens uit dat hij ook maar enige ambitie heeft om in het familiebedrijf aan de slag te gaan. 'In tegenstelling tot mijn vader, heb ik het onderwerp "bedrijfsovername" wel regelmatig met mijn vrouw en drie kinderen aan de keukentafel besproken. Maar ik heb mijn kinderen helemaal vrijgelaten in hun keuze. Ik wil dat ze datgene doen waar ze goed in zijn en waar ze gelukkig van worden. Dat neemt niet weg dat ik positief verrast was toen Gijs me in 2017 in zijn appartement in Milaan vertelde dat hij zijn huidige functie als Online Store Management Specialist wilde opgeven omdat hij toch graag een rol in Hanzestrohm zou willen spelen. Tot op dat moment was familieopvolging voor mij niet de heilige graal of een fixatie, maar toen het onderwerp ging spelen, deed het me emotioneel toch wel wat.'

Stip aan de horizon

Samen met zijn twee mededirecteuren stelt Martin in 2018 een tweejarig traineetraject voor Gijs samen, zodat hij alle aspecten binnen het bedrijf leert kennen. 'Nu dit traject bijna is afgerond, is het belangrijk dat Gijs vliegreuen gaat maken en ervaring opdoet. Daarom hebben we afgesproken dat hij de komende vijf jaar gebruikt om te ontdekken waar hij binnen het bedrijf goed in is en welke onderwerpen hem interesseren. Hij beheert nu bijvoorbeeld al de portefeuille Duurzaamheid en hij is bezig met industrieel kabelmanagement, een commerciële activiteit binnen Hanzestrohm.

Uiteindelijk is het de bedoeling dat Gijs mijn rol als CEO gaat overnemen. Hoewel ik wil voorkomen dat ik te hoge verwachtingen bij hem neerleg, vind ik dit stiekem wel een prachtige stip aan de horizon om samen naartoe te werken.'

'FAMILIEOPVOLGING WAS VOOR MIJ NIET DE HEILIGE GRAAL OF EEN FIXATIE, MAAR TOEN HET ONDERWERP GING SPELEN, DEED HET ME EMOTIONEEL TOCH WEL WAT'

2.5 Bereikbaarheid

Regio Zwolle bereikbaar

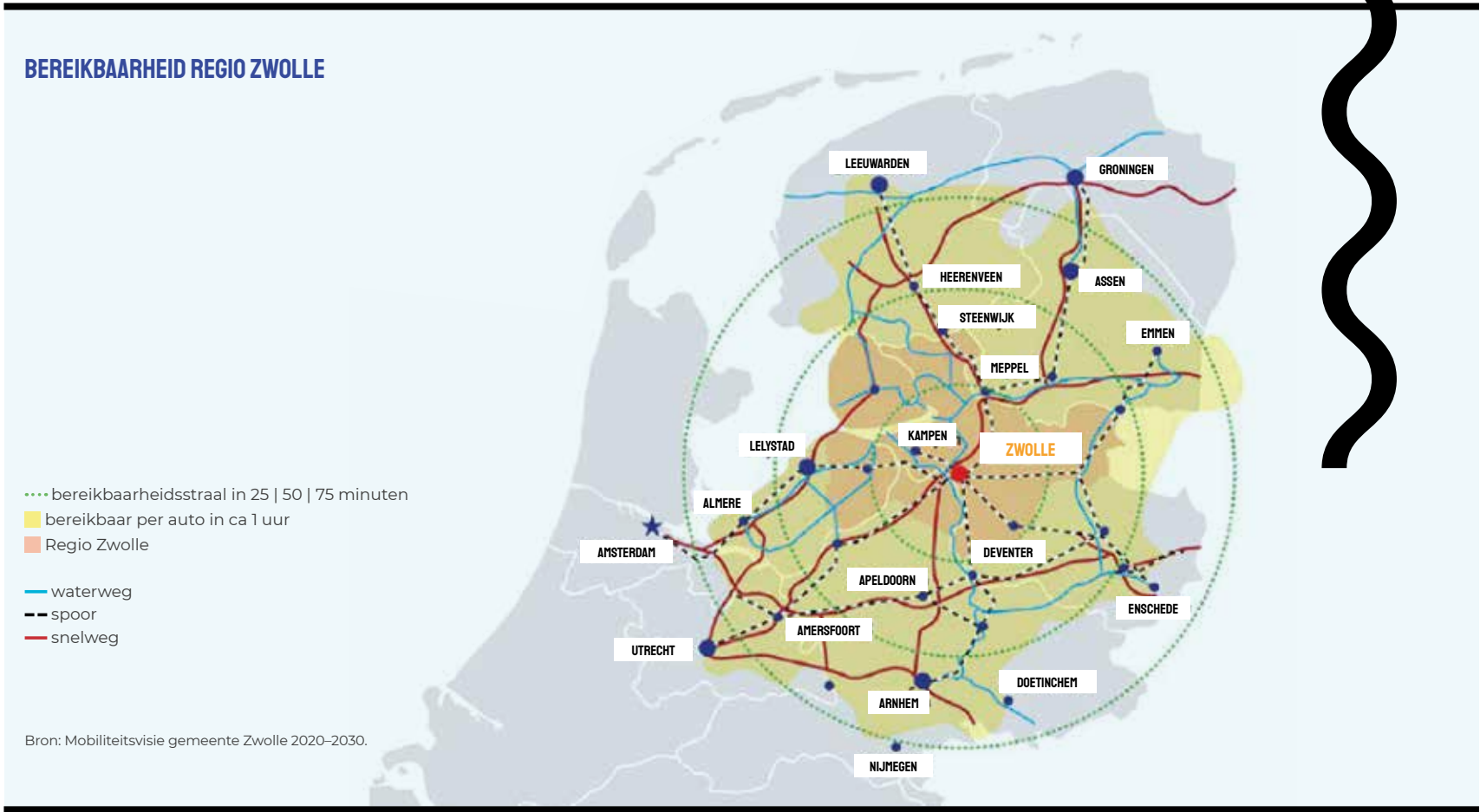
Figuur 2.5a bevat een overzichtskaart van de bereikbaarheid van de regio. Regio Zwolle, met daarin kernstad Zwolle, is een belangrijk scharnierpunt voor verkeer, zowel via het water, de weg, het fietspad als het spoor. Na Utrecht is de stad Zwolle het grootste spoorknooppunt van Nederland en heeft wereldwijd het hoogste percentage fietsgebruik; bijna 50 procent van alle verplaatsingen in de stad wordt per fiets afgelegd.⁵⁸ Door de centrale ligging en het infrastructurele netwerk in en rond Zwolle zijn Amsterdam, Utrecht, maar ook bijvoorbeeld Arnhem, Groningen en Leeuwarden in ongeveer een uur te bereiken. Het gemak waarmee de regio te bereiken is, en de daarmee samenhangende mobiliteit, zijn belangrijke voorwaarden voor een economisch sterke positie en regionale aantrekkingskracht.

Bereikbaarheid kent vele dimensies. In deze editie van de Regio Zwolle Monitor brengen we een aantal van deze dimensies nader in beeld.

Toenemende filezwaarte in 2019

Figuur 2.5b bevat een kaart die voor Regio Zwolle de filezwaarte in 2019 weergeeft. Filezwaarte is uitgedrukt in het aantal voertuigverliesuren: lengte van de file vermenigvuldigt met de tijdsduur van de file. In figuur 2.5b is de ontwikkeling van de filezwaarte afgebeeld op de rijkswegen in de regio, het geeft per wegvak aan of de filezwaarte tussen 2018 en 2019 is toe- of afgenomen. In Regio Zwolle ontstond in 2019 de grootste filezwaarte tussen Wezep en Zwolle, richting het noorden, en tussen Zwolle en Meppel, zowel richting het noorden als het zuiden. Kijken we naar de ontwikkeling van het aantal voertuigverliesuren in en rondom Regio Zwolle, dan zien we over het algemeen een toename. Niettemin is, in vergelijking met andere delen van het land, in het bijzonder de Randstad,

FIGUUR 2.5a

de filezwaarte in Regio Zwolle laag te noemen. In de door Rijkswaterstaat opgestelde filetop-50 van 2019 staat geen traject uit Regio Zwolle en directe omgeving.⁵⁹

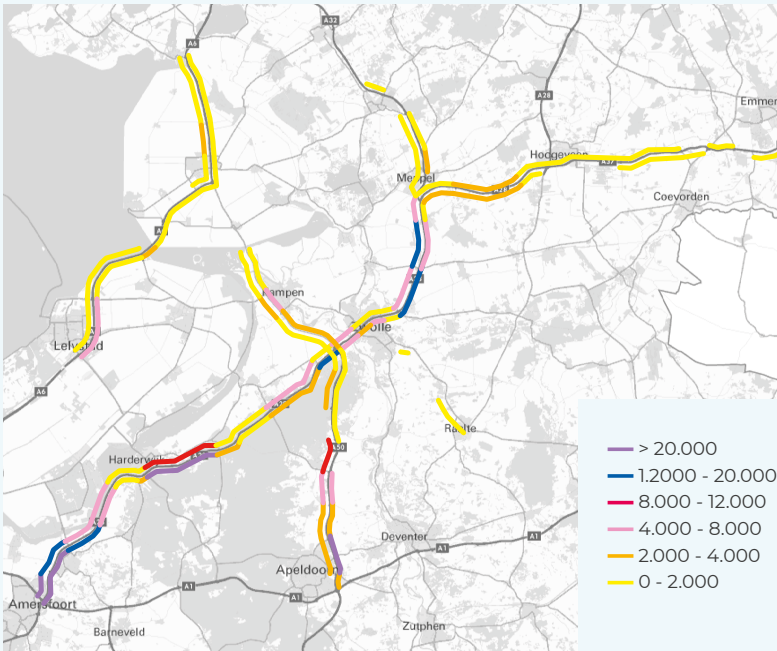
Als we vooruitblikken op 2020, dan is de verwachting dat de filezwaartecijfers voor dat jaar aanzienlijk lager zullen uitkomen dan in 2019 – vanwege de gevolgen van de uitbraak van het coronavirus. Zo is bijvoorbeeld direct na afkondiging van de lockdown, halverwege maart 2020, tot en met half mei 2020, niet of nauwelijks reistijdvertraging gemeten op het Nederlandse hoofwegennet. De landelijke monitoringscijfers van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) laten zien dat naarmate de maatregelen versoepelden de reistijdvertraging opliep, zij het mondjesmaat en nog ruim onder het niveau van voor de lockdown.⁶⁰ Prognoses van het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid (KiM) wijzen uit dat vanwege het coronavirus de groei van het wegverkeer tot

2025 aanzienlijk geremd wordt. Als de beperkingen nog lang aanhouden of aangescherpt worden, dan komt het totale wegverkeer in heel Nederland pas in 2025 weer voorbij het niveau van 2019.⁶¹ Hoe het wegverkeersvolume zich uiteindelijk ontwikkeld zal in belangrijke mate afhangen van de mate waarin zoveel als mogelijk thuiswerken de norm blijft. Zo blijkt uit cijfers van de Nationale Databank Wegverkeersgegevens dat het in juni 2020 bijna net zo druk op de was weg als voor de uitbraak van het coronavirus.⁶² Maar er is één groot verschil: de ochtendspits blijft uit. Dat de spits uitblijft lijkt te komen door het vele thuiswerken – en als er wel naar kantoor gegaan wordt, dan is dat vaak pas na de spits. Daardoor is de verkeersdruk nu gelijkmatiger over de dag verdeeld dan het geval was voor de coronacrisis. Wat anderzijds ook meespeelt bij de ontwikkeling van het wegverkeersvolume is de vraag of de tendens naar meer autogebruik in plaats van openbaar vervoer in de toekomst aanhoudt. Uit onderzoek van de RAI Vereniging tekent zich een beeld af dat een aanzienlijk

FIGUUR 2.5b

FILEZWAARTE REGIO ZWOLLE

In aantal voertuigverliesuren (filelengte x tijdsduur file); 2019

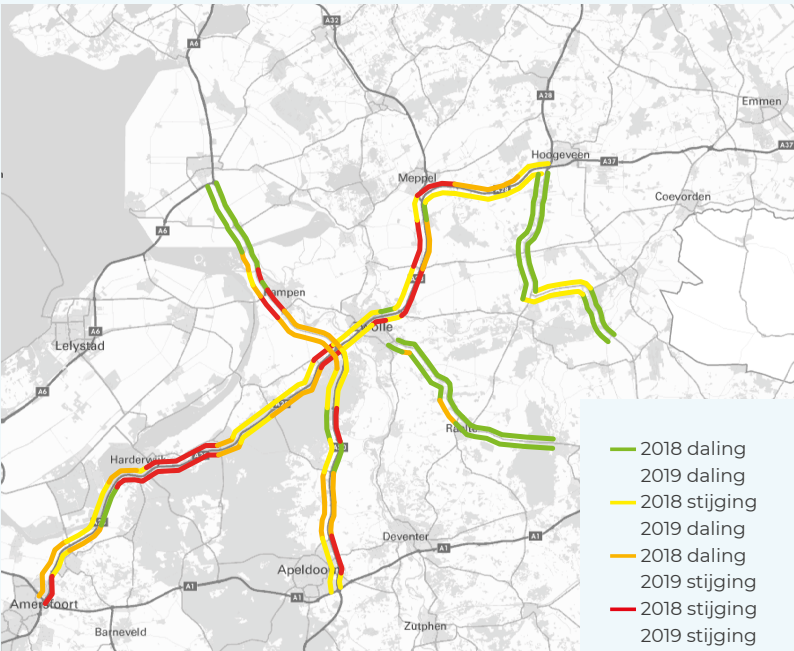

Bron: Rijkswaterstaat (bewerking: Regio Zwolle, Programma Bereikbaarheid).

FIGUUR 2.5c

ONTWIKKELING FILEZWAARTE REGIO ZWOLLE

Afname/toename aantal voertuigverliesuren (filelengte x tijdsduur file); 2018–2019

Bron: Rijkswaterstaat (bewerking: Regio Zwolle, Programma Bereikbaarheid).

deel van de openbaar vervoergebruikers in de toekomst blijvend overstapt naar niet-collectieve vervoersvormen, zoals de auto en fiets.⁶³ Van de OV-gebruikers geeft 20 procent aan bij verdere versoepeling van de lockdownmaatregelen geen gebruik meer te gaan maken van het OV en 28 procent van de OV-reizigers is nog onzeker. De OV-overstapper kiest dan vooral voor de auto (63 procent) en 18 procent kiest voor de fiets. De auto en de fiets favoriet zijn als alternatief voor het OV is in lijn met cijfers van het KiM. Onderzoek naar de houding van reizigers ten opzichte van verschillende vervoersvormen laat zien dat sinds de corona-uitbraak mensen het openbaar vervoer veel minder positief gaan beoordelen. Tegelijk is het oordeel van reizen met de auto, per fiets en lopen gelijk gebleven of gestegen.⁶⁴

Wisselende OV-bereikbaarheid binnen de regio

Het openbaar vervoer vormt een duurzaam alternatief voor de auto. Het zorgt er ook voor dat de regio bereikbaar en toegankelijk is voor doelgroepen die niet in

staat zijn een auto te besturen of erover (kunnen) beschikken.

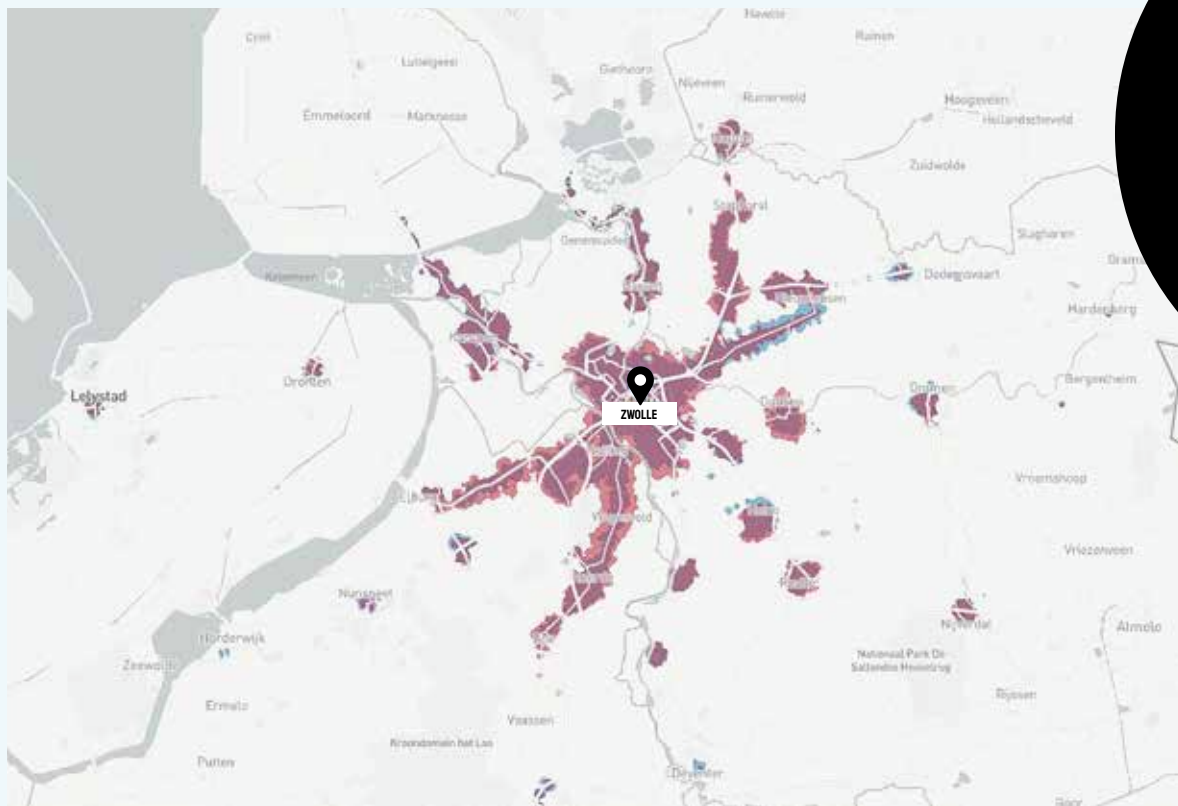
Vanuit Zwolle zijn er trein- en busverbindingen in alle windrichtingen: naar Meppel (richting Leeuwarden en Groningen), Kampen, Lelystad (richting Den Haag en Amsterdam), Harderwijk (richting Utrecht) en Nijverdal (richting Enschede). Figuur 2.5d geeft een indruk van wat dit netwerk aan OV-verbindingen betekent voor de bereikbaarheid van en in de regio. Te zien zijn de locaties in Regio Zwolle (en iets daarbuiten) die binnen 60 minuten te bereiken zijn met het openbaar vervoer, inclusief voor- en natransport, vanaf de Grote Markt in Zwolle. Naast de plaatsen die per spoor bereikbaar zijn, springen een aantal busverbindingen eruit, zoals de lijnen richting Nunspeet (via Elburg), Apeldoorn (via Heerde/Epe), Staphorst en Coevorden. Tegelijk valt op dat grote delen binnen de regio niet binnen een afzienbare reistijd van 60 minuten met het OV te bereiken zijn vanuit Zwolle, en vice versa.

FIGUUR 2.5d

REGIONALE OV-BEREIKBAARHEID BINNEN 60 MINUTEN

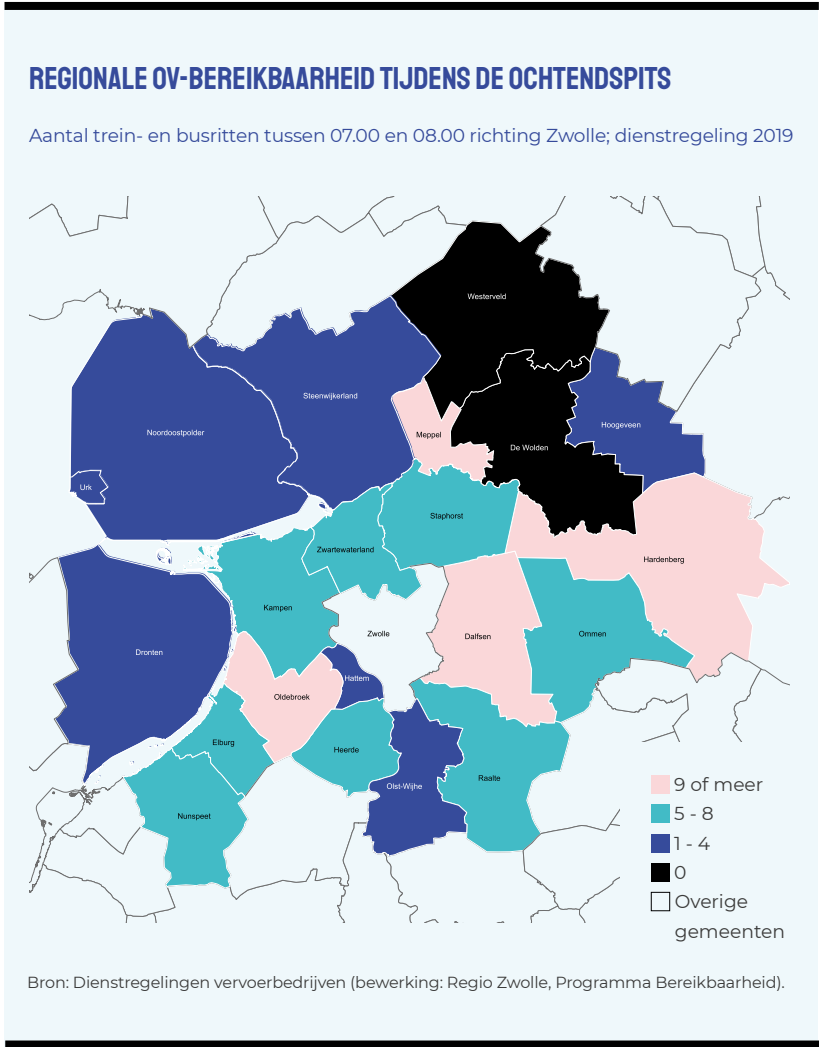
Locaties die binnen 60 minuten te bereiken zijn vanaf de Grote Markt in Zwolle, incl. voor- en natransport; 2019

Bron: CROW/Mobiliteitsvisie gemeente Zwolle 2020-2030.

Een aspect dat in belangrijke mate bijdraagt aan de OV-bereikbaarheid van een gebied is de frequentie van de OV-verbinding. Figuur 2.5e bevat een kaart die de frequenties van OV-verbindingen (trein en bus) in de ochtendspits tussen de stad Zwolle en de kern van de andere gemeenten in de regio weergeeft. Het laat onder meer zien dat er tijdens de ochtendspits een (directe) OV-verbinding tussen de gemeenten De Wolden en Westerveld en kernstad Zwolle ontbreekt. Ook is het OV-aanbod vanuit het relatief nabijgelegen Hattem beperkt. Verder valt op dat er vanuit een aantal gemeenten met een treinstation (Dronten, Hoogeveen, Olst-Wijhe en Steenwijkerland) relatief weinig spitsverbindingen met Zwolle zijn.

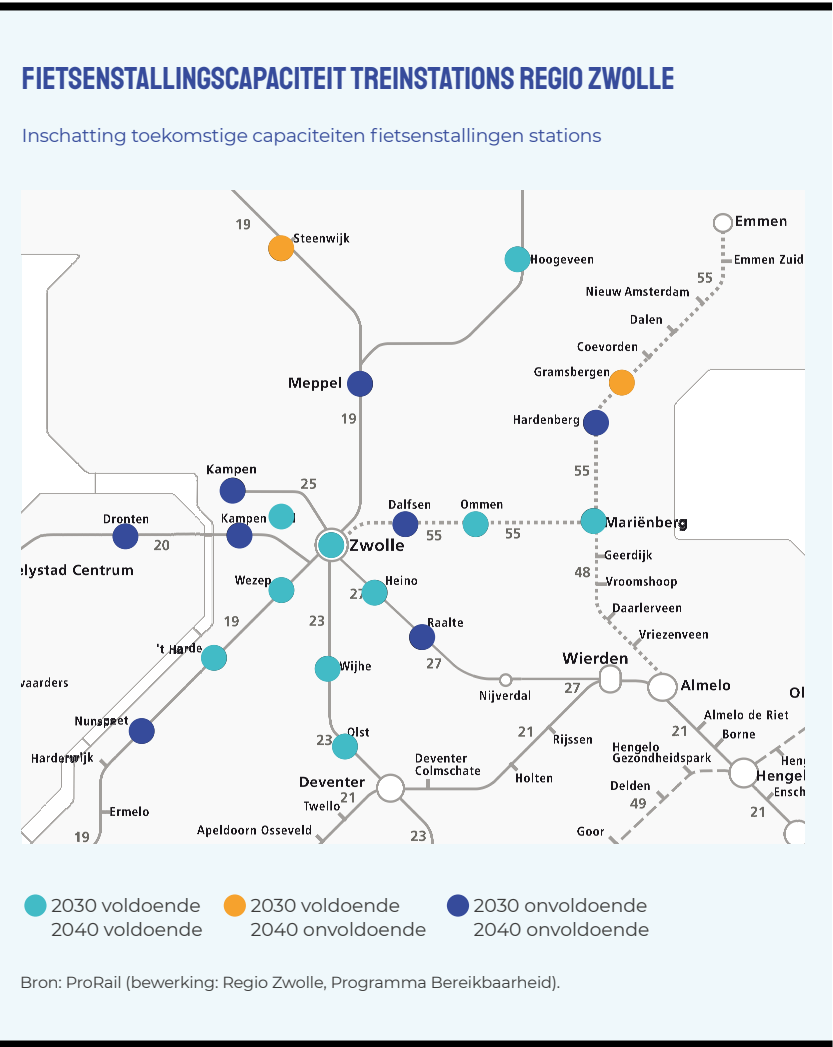
FIGUUR 2.5e

Regionale bereikbaarheid bereikbaar

De bruikbaarheid van het regionale OV-netwerk is gebaat bij goede voor- en natransportfaciliteiten bij de vervoersknooppunten, veelal de treinstations. Een vervoersvorm die de laatste jaren een flinke opmars maakt is de zogeheten trein-fietscombinatie. Een groot deel van de treinreizigers gebruikt de fiets om het station te bereiken.⁶⁵ Om deze vorm van voor-/natriansport te faciliteren is kwalitatief goede en voldoende stallingscapaciteit nodig. Figuur 2.5f maakt echter duidelijk dat er de komende decennia nog werk aan de winkel is om te zorgen dat de reizigers die per fiets van en naar

FIGUUR 2.5f

FIGUUR 2.5g

FIGUUR 2.5h

WERKBESTEMMING VAN WERKZAME PERSONEN UIT REGIO ZWOLLE

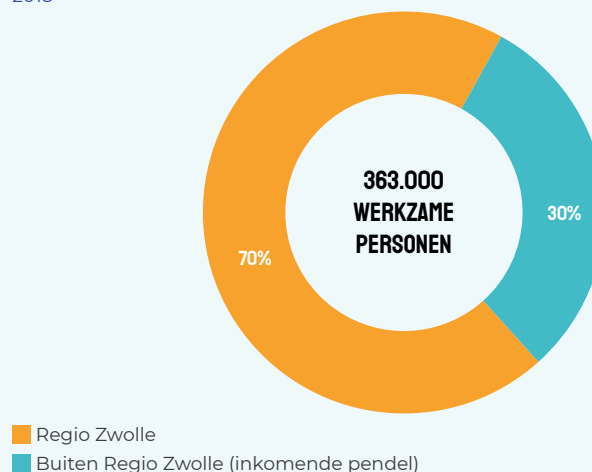
Verdeling van werkzame inwoners uit Regio Zwolle naar werkbestemming in %; december 2018

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

HERKOMST VAN IN REGIO ZWOLLE WERKZAME PERSONEN

Verdeling van in Regio Zwolle werkzame personen naar woonregio in %; december 2018

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

een station in Regio Zwolle gaan een stallingsplek te garanderen. Van de negentien treinstations in Regio Zwollen blijken acht stations onvoldoende capaciteit te hebben om op middellange (tot 2030) en lange termijn (tot 2040) voldoende fietsen te kunnen stallen. Daar staat tegenover dat van negen stations de stallingscapaciteit voor de middellange en lange termijn wel op orde lijkt te zijn.

Pendel voornamelijk binnen de regio

Pendel tussen woon- en werklocaties is één van de mechanismen om de vraag naar en het aanbod van arbeid op elkaar aan te laten sluiten. Lokale mismatches tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt kunnen door pendel (deels) worden tenietgedaan. Een effect van pendel is toenemende druk op het vervoersnetwerk, wat onder andere kan leiden tot filevorming.

Uit de figuren 2.5g en 2.5h is op te maken dat eind 2018 de balans tussen arbeidsvraag en -aanbod voor Regio Zwolle negatief was. Gemeten over de gehele maand december van 2018, kwamen dagelijks gemiddeld 110.000

personen naar Regio Zwolle om te werken. Daar stonden bijna 120.000 'uitgaande' werkzame inwoners tegenover (inwoners die buiten Regio Zwolle werken). Per saldo leverde dit een negatieve woon-werkbalans van 10.000 personen op.

Van de werkzame beroepsbevolking woonachtig in Regio Zwolle blijkt 68 procent ook binnen Regio Zwolle te werken. Hiervan werkten ruim 150.000 inwoners in de eigen woongemeente, terwijl 102.500 werkende inwoners elders in Regio Zwolle werkten. Bleef over een groep van 120.000 personen die buiten Regio Zwolle werkte (zie figuur 2.5g). Andersom is te zien dat in Regio Zwolle 30 procent van de banen vervuld werd door werknemers van buiten de regio (zie figuur 2.5h). Per saldo blijkt de meeste pendel binnen Regio Zwolle plaats te vinden. Het duidt erop dat de meeste inwoners uit de verschillende gemeenten zich verplaatsen naar werk in andere delen van Regio Zwolle; verplaatsingen waarvoor gebruik wordt gemaakt van het regionale vervoersnetwerk. Gedetailleerde informatie over de mate waarin de vraag naar en het aanbod van arbeid in de gemeenten met elkaar overeenkwamen (woon-werkbalans) is opgenomen in bijlage 1.

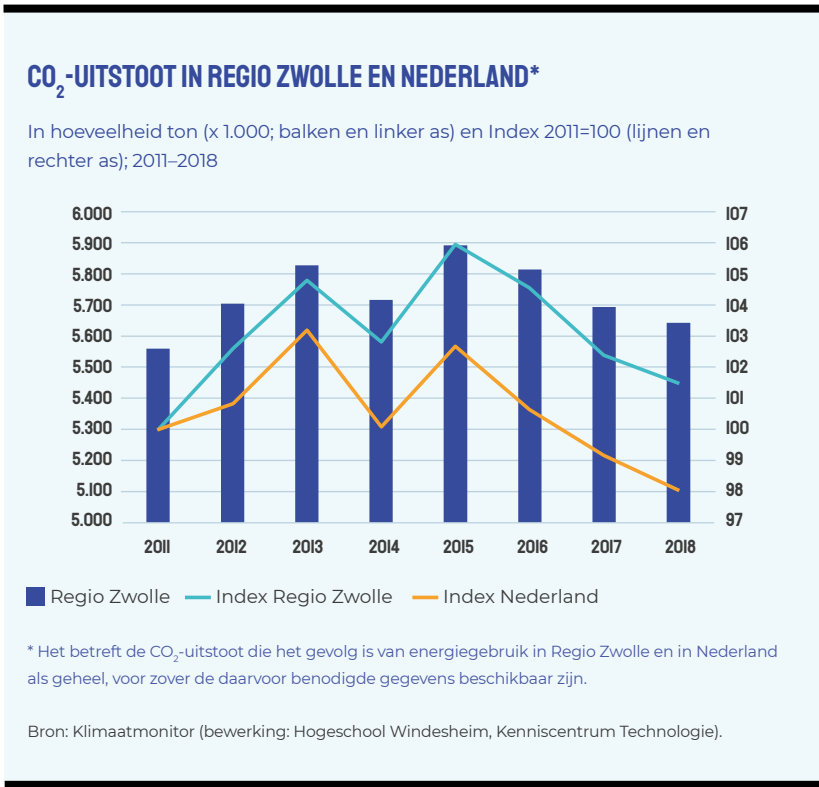
2.6 Verduurzaming

Daling regionale CO₂-uitstoot blijft achter bij landelijke trend

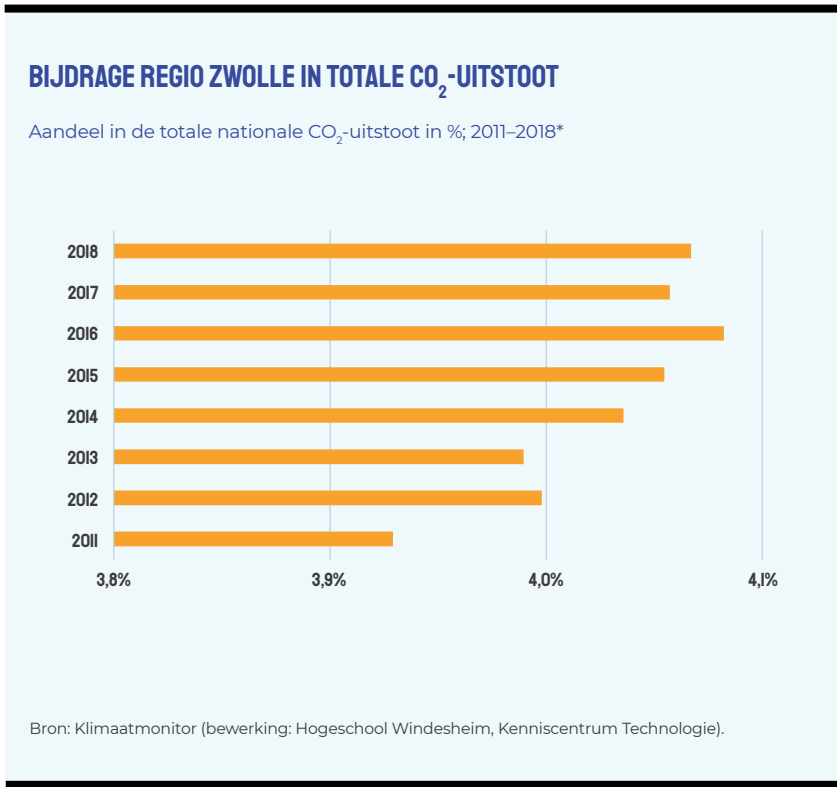
Binnen de agenda van Regio Zwolle is energie één van de vijf regionale opgaven.⁶⁶ De regio koerst op meer opwekking en gebruik van duurzame energie. De energie-opgave is extra relevant in het licht van het Nationale Klimaatakkoord. Hierin hebben overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke partijen afspraken gemaakt over hoe de uitstoot van het broeikasgas CO₂ in Nederland met 49 procent in 2030 (ten opzichte van 1990) teruggedrongen wordt. Voor regio's zal dit onder meer betekenen dat zij een groot deel van de gemaakte afspraken in de praktijk zullen moeten brengen via te ontwikkelen Regionale Energie Strategieën (RES). De verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de zogeheten RES-gebieden. Voor Regio Zwolle geldt dat het (deels) overlapt wordt door vijf RES-gebieden.⁶⁷

Om na te gaan hoe Regio Zwolle ervoor staat ten aanzien van de afbouw van de uitstoot van CO₂ en de opbouw van de opwek en het gebruik van duurzame energie, baseren we ons op de meest recent beschikbare cijfers uit de Klimaatmonitor (zie tekstbox 'Klimaatmonitor'). In 2018 blijkt de uitstoot van CO₂ in Regio Zwolle in totaal ruim 5,6 miljoen ton te bedragen (zie figuur 2.6a). Ten opzichte van de voorgaande jaren is een daling waarneembaar, maar in 2018 ligt het niveau van de CO₂-uitstoot nog aanzienlijk boven dat van 2011. Anders is de ontwikkeling van de CO₂-uitstoot op landelijk niveau. In de periode 2011–2018 is het niveau van de CO₂-uitstoot in Nederland per saldo nauwelijks gegroeid. Het valt op dat Regio Zwolle verhoudingsgewijs achterblijft bij de reductie van CO₂-uitstoot. Figuur 2.6b maakt onder meer duidelijk dat over de periode 2011–2018 de bijdrage van Regio Zwolle aan de jaarlijkse totale CO₂-uitstoot – ook al is het marginaal – gegroeid is; van ruim 3,9 procent naar bijna 4,1 procent.

FIGUUR 2.6a

FIGUUR 2.6b

KLIMAATMONITOR

De Klimaatmonitor is een databank die beheerd wordt door Rijkswaterstaat. De Klimaatmonitor bevat gegevens voor de monitoring van klimaat- en energiebeleid. Voor alle Nederlandse gemeenten, regio's en provincies kan met deze gegevens inzicht gegeven worden in de CO₂-uitstoot, het energiegebruik en de opwekking van hernieuwbare energie, voor zover de daarvoor benodigde gegevens beschikbaar zijn. De beschikbare gegevens zijn grotendeels afkomstig uit bestaande registraties van het Rijk of zijn bewerkingen daarvan. De Klimaatmonitor bevat jaarlijks 92 tot 94 procent van het Nederlandse finale eindgebruik (en de CO₂-uitstoot die daarvan het gevolg is) volgens de Nationale Energie Verkenning (NEV) en 88 tot 90 procent van de Nederlandse hernieuwbare energie zoals gepubliceerd door het CBS in veel gevallen uitgesplitst naar gemeenten. Meer details via: <https://klimaatmonitor.databank.nl>.

CO₂-uitstoot

De in de Klimaatmonitor opgenomen CO₂-uitstoot is een weergave van het gevolg van het energiegebruik in het betreffende gebied (gemeente, regio, provincie), voor zover de daarvoor benodigde gegevens beschikbaar zijn. Niet al de gemeten CO₂-uitstoot voor een gebied wordt echter daadwerkelijk binnen dit gebied uitgestoten. De CO₂ die het gevolg is van elektriciteitsgebruik in een gebied zal in veel gevallen elders uitgestoten worden, daar waar de elektriciteit buiten het betreffende gebied wordt opgewekt door verbranding van fossiele brandstoffen.

Energiegebruik

Ten aanzien van het energiegebruik worden het fossiele en hernieuwbare energiegebruik weergegeven, voor zover de daarvoor benodigde gegevens beschikbaar zijn. Het energiegebruik is ingedeeld in vier hoofdsectoren: Gebouwde omgeving, Verkeer en vervoer, Industrie, energie, afval en water en Landbouw, bosbouw en visserij.

Hernieuwbare energie

De hoeveelheid opgewekte hernieuwbare energie in Nederland wordt bepaald op basis van inschatting. De reden hiervoor is dat veel vormen van hernieuwbare energie niet bemeterd worden, bijvoorbeeld omdat opwekking (en gebruik) geheel of gedeeltelijk 'achter de meter' plaatsvinden (denk aan zonnepanelen). En voor zover er wel bemeterd wordt, zijn deze gegevens in beperkte mate centraal beschikbaar. De inschatting van de hernieuwbare energie in een gebied komt hoofdzakelijk tot stand door de bekende nationale en provinciale totalen te alloceren (naar gemeenten) op basis van een verdeelsleutel. Deze manier van bepalen van de hoeveelheid hernieuwbare energie leidt ertoe dat jaarlijks 88 tot 90 procent van de Nederlandse hernieuwbare energie productie kan worden ingeschat. In veel gemeenten zal het percentage echter hoger zijn, omdat de missende 10 tot 12 procent zich concentreert in enkele gemeenten of op de Noordzee, waar een significant deel van de Nederlandse windproductie plaatsvindt.

Stijging regionale CO₂-uitstoot gebouwde omgeving, uitstoot door landbouw gedaald

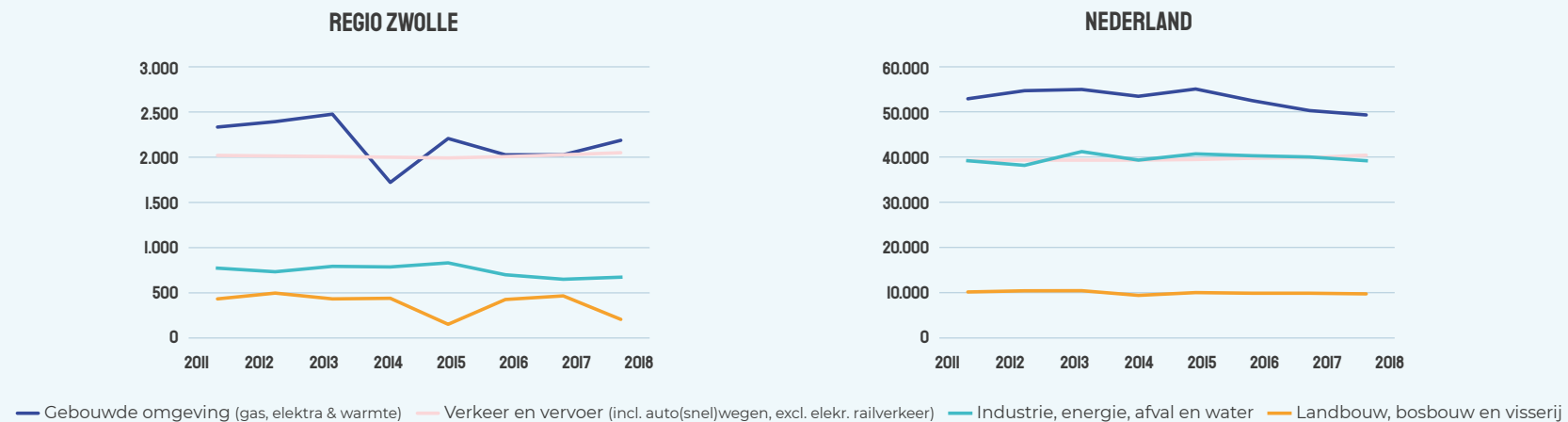
In figuur 2.6c zien we dat in Regio Zwolle de Gebouwde omgeving (woningen, commerciële en publieke dienstverlening) en Verkeer en vervoer de afgelopen jaren stuivertje wisselden als voornaamste CO₂-uitstotende sector. De hoeveelheid CO₂-uitstoot van de sector Gebouwde omgeving liet een aantal jaar achter elkaar een daling zien, zowel op regionaal als landelijk niveau. In 2018 is deze ontwikkeling gestopt. In tegenstelling tot de landelijke situatie, is in Regio Zwolle de CO₂-uitstoot van deze sector toegenomen ten opzichte van een jaar eerder. Daarmee overtreft het in 2018 de sector Verkeer en vervoer, waarvan de

hoeveelheid CO₂-uitstoot al jaren stabiel is. Met het relatief hoge aandeel van Verkeer en vervoer én het relatief lage aandeel van Industrie, energie, water en afval (industrie, delfstoffenwinning, waterwinning en afvalverwerking, energieproductie en bouwnijverheid) wijkt Regio Zwolle in sterke mate af van het landelijke beeld. Het weerspiegelt de afwezigheid van grootschalige zware industrie in de regio en de rol die Regio Zwolle speelt als vervoersknooppunt. Ook valt op dat, in vergelijking met landelijk, de CO₂-uitstoot van de landbouwsector in Regio Zwolle niet veel lager is dan de uitstoot door de sector Industrie, energie, water en afval. Niettemin zien we in 2018, ten opzichte van het voorgaande jaar, een scherpe daling van de hoeveelheid CO₂-uitstoot van de sector Landbouw, bosbouw en visserij.

FIGUUR 2.6c

SAMENSTELLING CO₂-UITSTOOT NAAR SECTOR IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND⁶⁸

In hoeveelheid ton (x 1.000) per sector uitgestoten CO₂ in Regio Zwolle (linker diagram) en Nederland (rechter diagram); 2011–2018

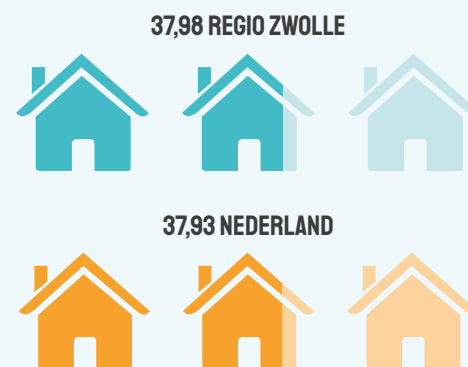

Bron: Klimaatmonitor (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 2.6d

ENERGIEGEBRUIK GEBOUWDE OMGEVING IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In hoeveelheid gigajoule per inwoner; 2018

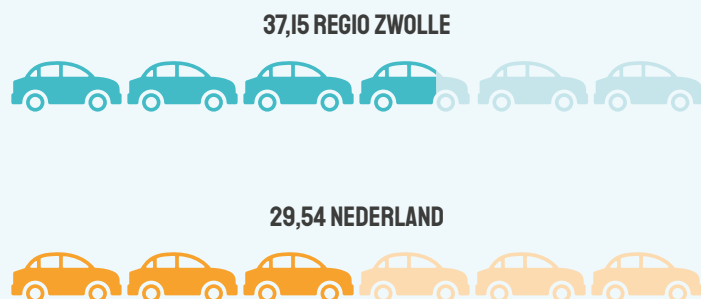
Bron: Klimaatmonitor (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Het broeikasgas CO₂ komt vrij bij de opwek van fossiele energie. De waargenomen samenstelling van de CO₂-uitstoot zien we dan ook in belangrijke mate weerspiegeld in het gemiddelde energieverbruik per inwoner (zie figuren 2.6d t/m 2.6f).⁶⁹ Voor de sector Gebouwde omgeving is het energieverbruik per inwoner in Regio Zwolle en Nederland vrijwel gelijk. De voornaamste verschillen zitten in de sectoren Verkeer en vervoer en Industrie, energie, afval en water. Per inwoner overtreft het energieverbruik in Regio Zwolle in de sector Verkeer en vervoer dat van Nederland aanzienlijk. Met afgerond 37 gigajoule is het energieverbruik per inwoner qua Verkeer en vervoer bijna gelijk aan dat van het gebruik in de sector Gebouwde omgeving.

FIGUUR 2.6e

ENERGIEGEBRUIK VERKEER EN VERVOER IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In hoeveelheid gigajoule per inwoner; 2017

Bron: Klimaatmonitor (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

Per inwoner is het industriële energiegebruik in Regio Zwolle bijna tweeënhalft keer zo laag als landelijk. Een voorname reden voor dit verschil is dat er in Regio Zwolle geen grootschalige energie-intensieve industriële clusters gevestigd zijn. Rotterdam/Moerdijk, Zeeland (Terneuzen en omstreken), Noordzeekanaalgebied, Noord-Nederland (Eemshaven) en Chemelot (regio Geleen) vormen de vijf industriële regio's van ons land. De energie-intensieve industrie die daar geclusterd is drukt een grote stempel op het landelijke energiegebruik.⁷⁰ De twaalf grote energie-intensieve bedrijven, die samen verantwoordelijk zijn voor driekwart van het industriële energiegebruik in Nederland, hebben sleutelposities in deze vijf industriële clusters.

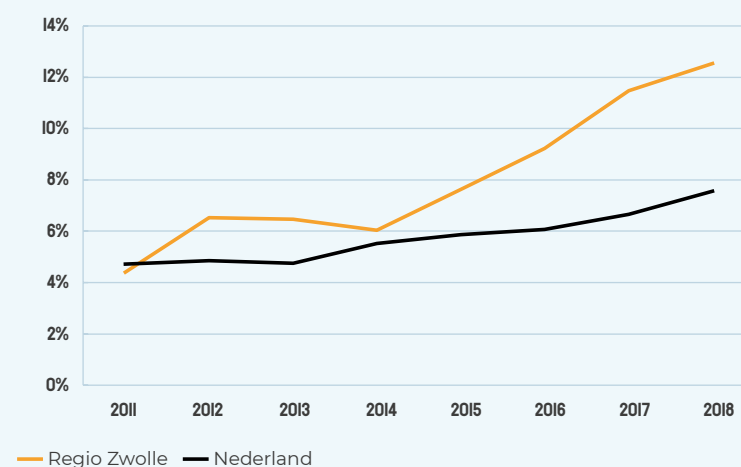
Wind belangrijkste bron regionaal opgewekte hernieuwbare energie

Regio Zwolle streeft naar meer opwekking en gebruik van duurzame energie. In figuur 2.6g zien we dat de ontwikkeling van het aandeel opgewekte

FIGUUR 2.6g

PERCENTAGE HERNIEUWBARE ENERGIE IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Aandeel opgewekte hernieuwbare energie in het totale energiegebruik in %; 2011-2018

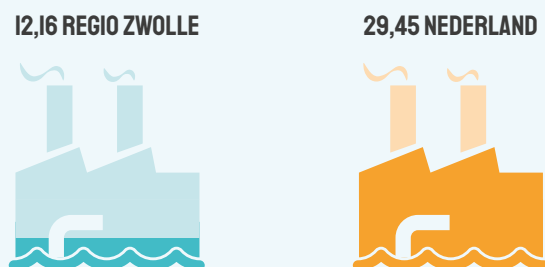

Bron: Klimaatmonitor (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

FIGUUR 2.6f

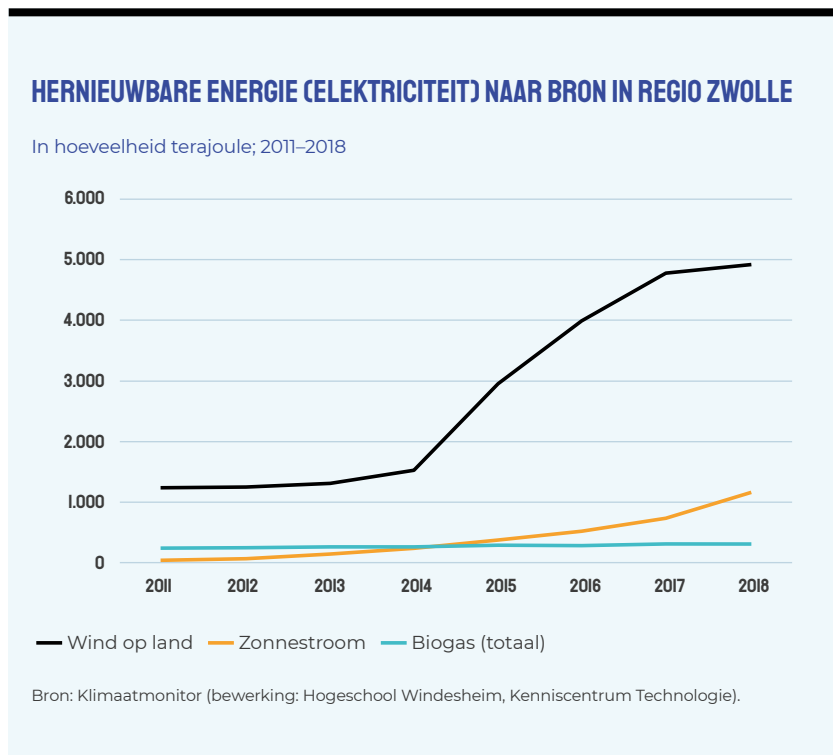
ENERGIEGEBRUIK INDUSTRIE EN ENERGIE IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In hoeveelheid gigajoule per inwoner; 2018

Bron: Klimaatmonitor (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

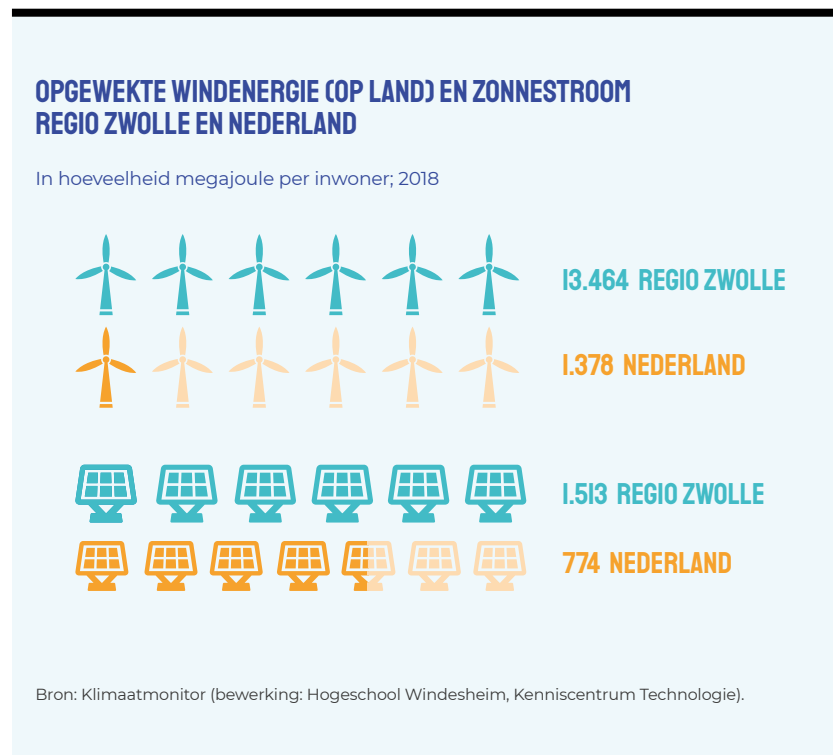
FIGUUR 2.6h

hernieuwbare energie in het totale energiegebruik, in Regio Zwolle en in Nederland, een stijgend verloop kent. Opvallend is dat het aandeel opgewekte energie uit hernieuwbare bronnen in Regio Zwolle sinds 2014, in vergelijking met de landelijke ontwikkeling, een vlucht heeft genomen. Het heeft ertoe geleid dat in 2018 in Regio Zwolle het percentage hernieuwbaar opgewekte energie is gestegen tot 12,5 procent. Landelijk was dit 7,6 procent.

De wijze waarop een groot deel van de hernieuwbare energie in Regio Zwolle wordt opgewekt, is te zien in figuur 2.6h. Het gaat hierbij om de opwek van hernieuwbare elektriciteit; opwek van hernieuwbare warmte en hernieuwbare energie voor vervoer (bijmenging biobrandstoffen) zijn buiten beschouwing gelaten. Voor Regio Zwolle geldt dat wind op land de belangrijkste hernieuwbare bron van in de regio opgewekte energie is, op ruime afstand gevolgd door zonnestroom. Kijken we naar de ontwikkeling van de productie van deze vormen van hernieuwbare energie, dan zien we dat beiden sinds 2014 aan een opmars bezig zijn. Over de periode 2014–2018 blijkt de opgewekte

FIGUUR 2.6i

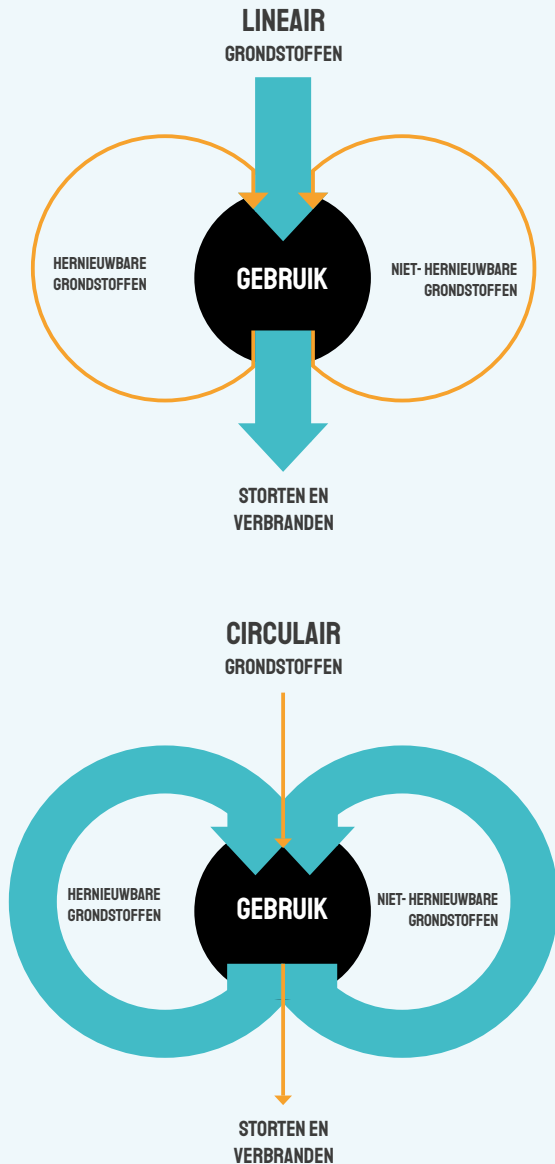

hoeveelheid windenergie meer dan verdrievoudigd te zijn, hoewel in het laatste jaar de groei afvlakt. De groei van de hoeveelheid gegenereerde zonnestroom lijkt daarentegen te versnellen. In de periode 2014–2018 is het aantal geproduceerde terajoules zonnestroom vervijfvoudigd; een groei die voor een belangrijk deel in het laatste jaar is gerealiseerd. Niettemin ligt zonnestroom qua niveau ver achter op windenergie. De opwek van hernieuwbare elektriciteit vanuit biogas blijkt in de regio, in tegenstelling tot de andere vormen, nauwelijks te veranderen over de jaren.⁷¹ Maar kijken we naar het aandeel in de energiemix dan zien we dat het sinds 2011 fors is afgenomen. In 2011 bedroeg het aandeel biogas ongeveer 15 procent, in 2018 was dit gedaald naar 5 procent.

Wanneer we kijken naar de gemiddelde hoeveelheid hernieuwbare energie (windenergie en zonnestroom) per inwoner, dan zien we een forse voorsprong van Regio Zwolle ten opzichte van het landelijk gemiddelde (figuur 2.6i). Dit geldt met name voor de hoeveelheid opgewekte windenergie. Tegenover bijna 13.500 megajoule geproduceerde windenergie per inwoner in Regio Zwolle,

FIGUUR 2.6j

VAN EEN LINEAIRE NAAR EEN CIRCULAIRE ECONOMIE

Bron: Planbureau voor de Leefomgeving.

staat slechts 1.378 megajoule per inwoner landelijk. De voorsprong van Regio Zwolle op het landelijk gemiddelde qua windenergieproductie is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de gemeenten Noordoostpolder en Dronten. In de 2019-editie van de Regio Zwolle Monitor zagen we dat deze gemeenten samen bijna 60 procent van de totale windenergieproductie in de regio voor hun rekening nemen.⁷²

Transitie-opgave: van een lineaire naar een circulaire economie

Nederland wil in 2050 een volledig circulaire economie zijn.⁷³ Dit vraagt een overgang van een hoofdzakelijk lineaire naar een circulaire economie. Een lineaire economie is vooral een take-make-waste-economie, waarin gebruik wordt gemaakt van grondstoffen waarvan producten worden gemaakt die na gebruik weer worden weggegooid. In een circulaire economie staat juist het hergebruik van producten en grondstoffen centraal en worden afval en schadelijke emissies naar bodem, water en lucht zo veel mogelijk voorkomen ('het sluiten van kringlopen'). Met andere woorden, een economie waarin zo min mogelijk afval wordt gecreëerd, spullen langer worden gebruikt, (delen van) producten worden hergebruikt en afval de grondstof is voor nieuwe producten (zie figuur 2.6j).

Economic Board Regio Zwolle heeft in haar economische agenda 2018–2022 circulariteit benoemd als één van de transitie-opgaven voor de regio.⁷⁴ In 2019 is hiervoor een perspectief op circulariteit voor Regio Zwolle opgesteld, met daarin drie actielijnen: transitieverhaal, transitieleiderschap en transitie-iconen. Door te streven naar circulaire productieketens, ontwikkeling van slimme productontwerpen en meer nieuwe product-dienstcombinaties, zoals huren, repareren en delen, wordt gemikt op terugdringing van het grondstofgebruik in de regio. Met deze ambitie sluit de regio onder meer aan bij het provinciale programma 'Overijssel Circulair in 2050'.⁷⁵ Provincie Overijssel onderschrijft de noodzaak om te komen tot een circulaire economie en committeert zich aan de landelijke doelstelling van een 100 procent circulaire economie in 2050.

De gesloten Regio Deal Regio Zwolle onderstreept het belang van dit transitiethema voor de Regio Zwolle.⁷⁶ In het kader van actielijn 1 van de opgestelde Regio Deal – economische structuurversterking door duurzaam groeien en circulair ondernemen van het MKB – worden diverse trajecten, programma's en projecten uitgevoerd om de concurrentiepositie van het MKB te verbeteren, gebaseerd op circulair ondernemen. De hierbij geformuleerde

aanpak bestaat uit de volgende elementen:

- Stimuleren van circulair produceren en consumeren.
- Stimuleren van keteninnovatie in de polymerensector en de tapijtindustrie.
- Verduurzaming van de agrofood sector.
- Verduurzaming van de transport & logistiek sector (doorontwikkeling circulaire havens).

Metten van circulariteit staat in de kinderschoenen

Ondanks de groei aan investeringen in de overgang naar een circulaire economie, staat het meten van de mate van circulariteit nog in de kinderschoenen. Indicatoren die de voortgang van de transitie naar een circulaire economie meten zijn nog nauwelijks vastgesteld en data die het mogelijk maken een volledig dan wel uitgebreid beeld te geven zijn schaars. Er zijn nog onvoldoende data beschikbaar om bijvoorbeeld regionale grondstofstromen over tijd te volgen. Ook data over de mate waarin productieketens impact hebben op het milieu (zoals CO₂-uitstoot) of beslag leggen op schaarse middelen als land zijn vooralsnog niet voorhanden. Hoewel we nog aan het begin staan, wordt momenteel onder regie van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) geïnvesteerd in de ontwikkeling van een monitoringssystematiek om de voortgang naar een circulaire economie te kunnen meten.⁷⁷

In afstemming met het landelijke werkprogramma over monitoring van circulaire economie heeft Provincie Overijssel een eerste stap gezet in het in beeld brengen van de circulaire economie op provinciaal niveau. Hierop geïnspireerd geven we aan de hand van een selectie van indicatoren, waarvoor de benodigde data voorhanden zijn, een indruk van de staat een tweetal facetten van de circulaire economie in Regio Zwolle.⁷⁸ We hebben gekeken naar de ontwikkeling en de samenstelling van de hoeveelheid huishoudelijk afval en hoe Regio Zwolle presteert op het gebied van circulaire werkgelegenheid.

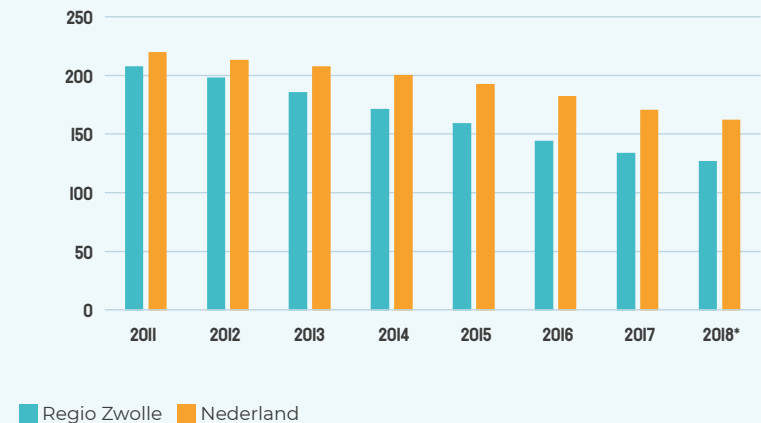
Inwoners Regio Zwolle zijn steeds beter afval gaan scheiden

Om materialen te kunnen hergebruiken is het belangrijk dat afval gescheiden wordt ingezameld en dat er uiteindelijk zo weinig mogelijk restafval is. Inwoners van Regio Zwolle zijn steeds beter afval gaan scheiden. De hoeveelheid fijn huishoudelijk restafval per inwoner is afgenomen van 207 kilo in 2011 naar 127 kilo in 2018 (zie figuur 2.6k). Ter

FIGUUR 2.6k

HUISHOUDELIJK RESTAFVAL IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In hoeveelheid kilogram per inwoner; 2011–2018**

* De cijfers van 2016, 2017 en 2018 hebben een voorlopig karakter.

** 2018 is het meest recente jaar qua databeschikbaarheid

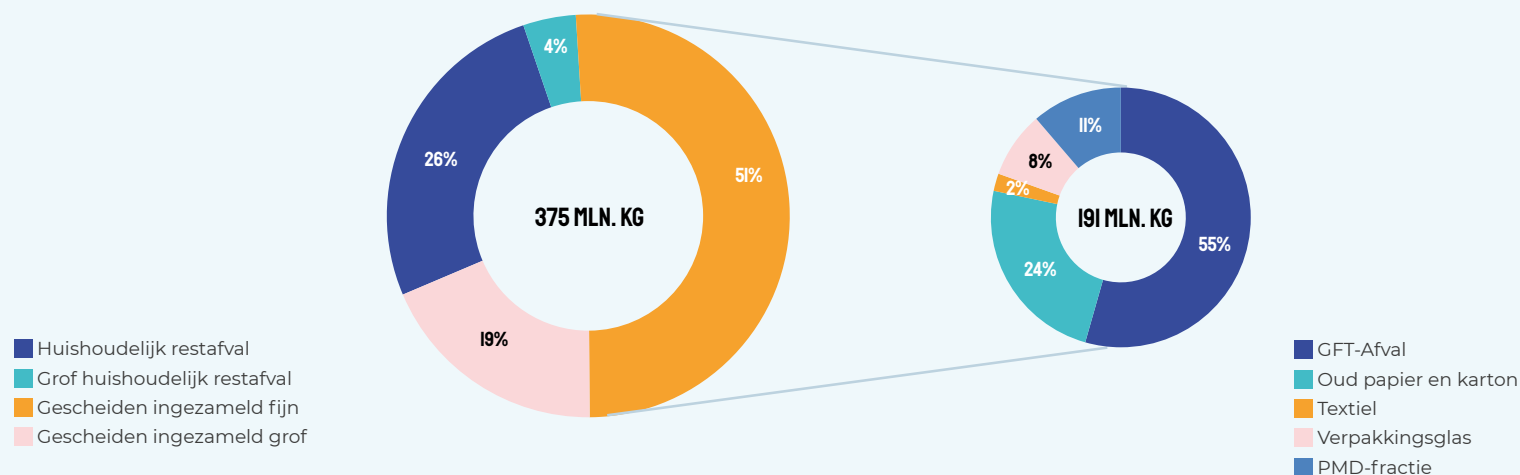
Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

vergelijking: in 2018 bedroeg in Nederland de hoeveelheid restafval per inwoner 162 kilogram. Figuur 2.6l geeft een indruk van de samenstelling van het ingezamelde huishoudelijke afval in Regio Zwolle. In 2018 is in Regio Zwolle 375 miljoen kilo huishoudelijk afval ingezameld. Van al dit huishoudelijk afval bestaat 26 procent uit (fijn) huishoudelijk restafval en 4 procent uit grof huishoudelijk restafval. Bijna een derde van het huishoudelijk afval kan in potentie nog gescheiden worden om meer bruikbare materialen te kunnen recyclen of te hergebruiken. Tegelijk wordt al ruim twee-derde van het huishoudelijk afval in Regio Zwolle gescheiden ingezameld. Het grootste deel bestaat uit fijn huishoudelijk afval (51 procent van het totaal). Hiervan zijn GFT-afval en oud papier en karton de afvalsoorten die het meest gescheiden worden ingezameld.

FIGUUR 2.6I

SAMENSTELLING HUISHOUDELIJK AFVAL REGIO ZWOLLE

Aandelen soorten huishoudelijk afval in %; 2018**

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

4,5 procent werkgelegenheid circulair

Een deel van de economie is reeds circulair. Activiteiten die als circulair worden gezien lopen uiteen van het vervangen van fossiele grondstoffen door biomassa-reststromen (bijvoorbeeld in bioplastics) of het voorkomen van voedselverspilling, tot hergebruik van koelkasten, de reparatie van fietsen, de verkoop van tweedehandsauto's en het recycleren van afval. Het PBL heeft een verkennende inventarisatie uitgevoerd van de omvang van de circulaire economie. Op basis van de nationale transitieagenda's is het aantal banen ingeschat. Ten behoeve van de ambitie om in 2050 volledig circulair te zijn heeft de Rijksoverheid vijf transitieagenda's opgesteld. Hierbij is gekozen voor vijf sectoren en ketens die belangrijk zijn voor de nationale economie maar ook het milieu belasten. In een transitieagenda staat hoe de betreffende sector circulair kan worden in 2050 en welke acties daarvoor nodig zijn. Er is een transitieagenda opgesteld voor de sectoren en ketens: Bouw, Consumptiegoederen, Maakindustrie, Biomassa en voedsel en Kunststoffen.⁷⁹

Vergelijking tussen landelijke en regionale cijfers laat zien dat het aandeel circulaire werkgelegenheid in Regio Zwolle een half procentpunt hoger is dan het Nederlands gemiddelde. Bij deze vergelijking moet opgemerkt worden dat vanwege beperkte databeschikbaarheid op regionaal niveau de circulaire banen betreffende de transitieagenda's Biomassa en voedsel en Kunststoffen buiten beschouwing zijn gelaten. Op landelijk niveau zijn er naar schatting 10.000 circulaire banen te vinden die toegewezen kunnen worden aan de transitieagenda's Biomassa en voedsel en Kunststoffen, en vormen daarmee een relatief klein aandeel (2,3 procent) van de totale circulaire werkgelegenheid. Voor de vergelijking blijven er, op landelijk niveau, naar schatting 410.000 banen over die voortkomen uit de circulaire activiteiten Bouw, Consumptiegoederen en Maakindustrie. Deze banen beslaan daarmee 4 procent van de totale werkgelegenheid.⁸⁰ Replicatie van de inventarisatie voor Regio Zwolle levert een vergelijkbaar beeld op. In Regio Zwolle zijn naar schatting 17.700 banen die als circulair beschouwd kunnen worden, binnen de transitieagenda's Bouw, Consumptiegoederen en Maakindustrie, wat overeenkomt met 4,5 procent van de totale werkgelegenheid in de regio (zie figuur 2.6m). Het verschil tussen de

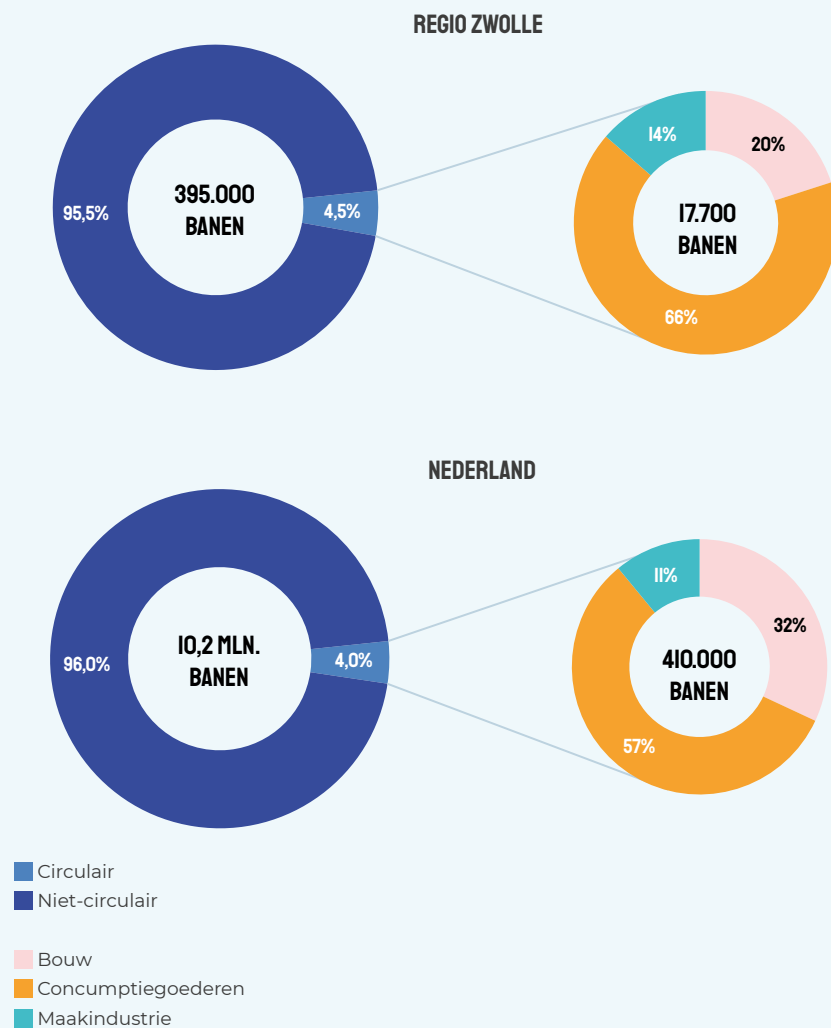

landelijke en regionale circulaire werkgelegenheid zit met name in de samenstelling. Landelijk is het grootste gedeelte van de circulaire activiteiten gecategoriseerd onder de transitieagenda Consumptiegoederen (57 procent), gevolgd door Bouw (32 procent) en Maakindustrie (11 procent). Regio Zwolle wijkt in zekere mate af van de landelijke verhoudingen. Een bovengemiddeld groot deel van de regionale circulaire banen, in vergelijking met Nederland, is gecategoriseerd onder Consumptiegoederen (63 procent). In iets mindere mate geldt dit ook voor Maakindustrie (14 procent). Voor de transitieagenda Bouw is het tegenovergestelde van toepassing: minder dan een gemiddeld aantal circulaire banen zijn gecategoriseerd onder Bouw (20 procent).

FIGUUR 2.6m

SAMENSTELLING CIRCULAIRE WERKGELEGENHEID IN REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Aandeel circulaire banen in totaal en circulaire banen naar transitieagenda; 2018

Bron: BIRO, DWE, PWE, Vestigingenregister Flevoland en PBL (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

2.7 Aandachtspunten voor beleid

Investeren in brede welvaart

Brede welvaart is een centraal begrip in de Regio Deal Regio Zwolle. Rijk en Regio Zwolle investeren de komende drie jaar gezamenlijk fors in meerdere programma's en projecten, waarmee gestreefd wordt naar merkbare versterking van de brede welvaart voor inwoners en ondernemers. Het Rijk stelt €22,5 miljoen beschikbaar en Regio Zwolle investeert minimaal eenzelfde bedrag. Een impuls die erop is gericht dat Regio Zwolle ook in de toekomst een economische krachtige regio en een aantrekkelijk leefgebied blijft. In voorgaande edities van de Regio Zwolle Monitor hebben we gezien dat de brede welvaart in Regio Zwolle hoger is dan in Nederland als geheel. Daarentegen nam de brede welvaart wel af in Regio Zwolle, tegen de landelijke trend in. En met het uitbreken van de coronacrisis lijken de gevolgen hiervan voor Regio Zwolle nadeliger door te werken in de brede welvaart dan op landelijk niveau. Deze uitkomsten bieden mogelijk aanleiding voor nieuw of aanpassing van beleid om deze ontwikkeling zoveel als mogelijk te beperken dan wel om te draaien. De Regio Deal onderstreept dan ook het belang om te investeren in brede welvaart. Inzicht in de scores op de verschillende dimensies van brede welvaart kunnen daarbij helpen, bij het doordenken van regionaal beleid gericht op borging dan wel verbetering van de dimensies van brede welvaart.

Meebewegen in verandering

De coronacrisis onderstreept het belang van mee kunnen bewegen in verandering binnen je werk. Van één op de andere dag werd de arbeidsmarkt flink op zijn kop gezet. Een deel van het werk veranderde plotsklaps, terwijl een ander deel kwam stil te liggen, met onder meer baanverliezen tot gevolg. Het thuiswerken raakte in zwang, veelal bij het hoger opgeleide deel van de beroepsbevolking. De opbouw van menselijk kapitaal op het punt van digitale vaardigheden kreeg een stevige impuls. Dit is in veel mindere mate van toepassing op middelbaar en lager opgeleiden, van wie de aard van het werk thuiswerken vaker bemoeilijkt dan wel onmogelijk maakt. Het maakt deze groep extra kwetsbaar. Hoewel de arbeidsvraag is teruggelopen, zien we toch ook nog steeds een groot aantal onvervulde vacatures – in Regio Zwolle met name in de techniek. De impact van de coronacrisis vestigt hiermee – bovenop de gevolgen van de voortgaande technologisering en flexibilisering van arbeid – extra aandacht op het belang van het continue blijven ontwikkelen van mensen; niet alleen in de schoolbanken, maar ook op de werkvloer. Ontwikkeling van competenties en inzet van scholing helpen om kansen te benutten en knelpunten te verkleinen. Het vraagt inzet op leven lang ontwikkelen, een opgave die vooral bij de regio's ligt. Regio Zwolle is één van de

regio's in het land die hierin vooroploopt. Met de Human Capital Agenda Regio Zwolle benadrukt de regio er belang in te stellen dat haar inwoners duurzaam inzetbaar zijn voor een veranderende arbeidsmarkt.

Noodzaak tot visievorming ruimtelijke ontwikkeling

Ondanks de coronacrisis, en de daarmee gepaard gaande focus op verzachting van en herstel na de schok, is het minstens zo belangrijk oog te houden voor de toekomstbestendigheid van de regio op de meer lange termijn. Investeren in de ruimtelijke ontwikkeling van de regio past in een dergelijke benadering. We hebben gezien dat Regio Zwolle geconfronteerd wordt een aantal stevige ruimtelijke vraagstukken. Net als veel andere regio's, ziet Regio Zwolle zich gesteld voor een flinke woningbouwopgave. Schattingen geven aan dat er tot 2030 een uitbreidingsbehoefte is van minstens 24.000 woningen. De uitdaging ligt in het realiseren van het juiste type woningen op de juiste plekken, in samenhang met andere claims op het ruimtegebruik in de regio. Zo zien we in een tijd waarin de bedrijvigheid door technologische ontwikkelingen in rap tempo verandert, dat er veranderende eisen gesteld worden aan het ruimtegebruik op werklocaties. Ten aanzien van bedrijventerreinen zien we aan de ene kant een heroriëntatie op een optimaler ruimtegebruik op bestaande bedrijventerreinen, terwijl aan de andere kant de vraag naar ruimte-extensieve grootschalige distributiecentra toeneemt. Ook zien we dat kantoren steeds meer van functie veranderen, van werkplek naar ontmoetingsplek – een ontwikkeling die lijkt te worden versneld door de coronacrisis. Dit betekent dat kantoorgebruikers vaker met minder meters kantoorruimte toekunnen. Een aanzienlijk deel van de huidige kantoren in de regio sluit echter onvoldoende aan bij de (toekomstige) eisen van de kantoorgebruiker. Deels kan hieraan worden beantwoord door het moderniseren van de jongste kantoorgebouwen in de regio, en deels door transformatie of sloop van verouderde kantoren naar woningen. Tegelijk kan zo een bijdrage worden geleverd aan de invulling van het uitdagende woonprogramma. Een soortgelijke tendens zien we bij winkels, waar sprake lijkt van een structurele vermindering van winkeloppervlak. Het functioneren van woon-, werk- en verblijfslocaties is in belangrijke mate afhankelijk van een uitgebalanceerd mobiliteitssysteem. Het helpt om de regio bereikbaar te houden, zowel op intraregionaal als interregionaal niveau. Naast inzet op betere doorstroming op het hoofdwegennet is het vooral ook van belang dat het accent komt te liggen op duurzame mobiliteitsoplossingen, zoals slim mobiliteitsmanagement en stimulering van fiets- en OV-gebruik. Verder spelen de langetermijnambities rondom de energietransitie en het sluiten van kringlopen met de aspiratie om in 2050 energie-neutraal en volledig circulair te zijn die ook ruimtelijk hun beslag moeten krijgen. De uiteenlopende manieren waarop de verschillende ruimtelijke vraagstukken op elkaar ingrijpen vraagt om de vorming van een stevige gezamenlijke visie op de ruimtelijke inrichting van Regio Zwolle; om als regio in de toekomst evenwichtig door te ontwikkelen.

- 34 RIGO (2020). Komen en gaan, inzicht in verhuisbewegingen. RIGO Research en advies. Beschikbaar via: <https://www.komen-en-gaan.nl/de-uitdijning-van-de-randstad-in-oostelijke-richting/>.
- 35 CPB (2020). Macro Economische Verkenning 2021. Den Haag: Centraal Planbureau.
- 36 Sinds 2015 wordt de potentiële beroepsbevolking ruimer gemeten dan voorheen het geval was; 15 tot en met 74 jaar (in plaats van 64 jaar). Daarnaast is bij werkzame personen de definitie van een werkweek veranderd; deze was '12 uur of meer per week werken' maar kent volgens de huidige definities geen urengrens meer. Hiermee sluit het CBS zich aan bij de definities die de International Labor Organization en Eurostat aanhouden.
- 37 CPB (2020). Macro Economische Verkenning 2021. Den Haag: Centraal Planbureau.
- 38 CBS (2020). 'Ruim 200 duizend werkenden minder sinds maart 2020', Nieuwsbericht, 18 juni 2020.
- 39 De beroepsklassen zijn ingedeeld conform de Beroepenindeling ROA CBS 2014 (BRC 2014). Deze indeling is afgeleid van de International Standard Classification of Occupations 2008 (ISCO 2008) en wordt sinds 2014 gebruikt in statistieken over de arbeidsmarkt. De ISCO is de internationale beroepenclassificatie van de International Labour Organisation (ILO). Meer details zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/11/meer-mensen-wisselen-van-beroep/beroepsklasse>.
- 40 CBS (2015). De Nederlandse Economie. Productiviteit in Nederland 2002-2014: economische groei, productiviteit en de crisis. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 41 O.a. De Vor, F. e.a. (2019). Regio Zwolle Monitor 2019. Zwolle: Stichting Metropool Regio Zwolle.
- 42 Onderzoek uitgevoerd door Tilburg University, de Universiteit van Bonn en IZA (Institute of Labor Economics, Bonn) laat zien dat door de coronacrisis hoogopgeleide werknemers meer tijd thuis werken, terwijl lager opgeleiden over het algemeen minder uren werken of zelfs hun baan verliezen. Zie: <https://www.tilburguniversity.edu/nl/actueel/nieuws/meer-nieuws/lage-inkomens-lijden-het-meest-onder-de-coronacrisis>.
- 43 De daling in Olst-Wijhe is het gevolg van een samenstellingseffect. Er zijn minder (vaak duurdere) tweekappers en vrijstaande woningen verkocht en meer (vaak goedkopere) appartementen en rijwoningen. Hierdoor is de gemiddelde transactieprijs gedaald.
- 44 Voor meer details over de Eigen Huis Marktindicator zie: <https://www.eigenhuis.nl/woningmarkt/eigen-huis-marktindicator#/>.
- 45 Rabobank (2020). 'Tijdelijk dip in huizenprijzen en woningverkoop verwacht vanaf 2021', Kwartaalbericht woningmarkt, 8 september 2020. Beschikbaar via: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/september/tijdelijke-dip-in-huizenprijzen-en-woningverkoop-verwacht-vanaf-2021/>.
- 46 Meer details Hittekaart woningmarkt: <https://www.bpd.nl/actueel/nieuws/hittekaart-2020-aantal-woningverkoop-blijft-laag-en-de-prijzen-stijgen-door-woningmarkt-nagenoeg-op-slot>.
- 47 De gemeente-indeling van de woningmarktregio Zwolle zoals opgeteld door ABF Research wijkt af van de gemeente-indeling van Regio Zwolle zoals toegepast in de Regio Zwolle Monitor.
- 48 Het Socrates woningmarktmodel is een woningmarktsimulatiemodel, ontwikkeld door ABF Research. Met behulp van Socrates kan voor verschillende perioden (in dit geval tot 2030) de vraag naar woningen in een gebied of regio ingeschat worden. Het model simuleert verhuisprocessen, verhuisketens en doorstroming op de woningmarkt, waarmee het rekening houdt met de impact van de dynamiek op de betreffende woningmarkt. Tevens worden vraag en aanbod op de woningmarkt naar een aantal kwalitatieve aspecten gespecificeerd, zoals eigendom (huur- versus koopsector) en prijsniveau.
- 49 Gemeente Zwolle (2020). Mijn Zwolle van morgen, ontwerp-Omgevingsvisie. Beschikbaar via: <https://www.zwolle.nl/omgevingsvisie>.
- 50 Sevenrijn, J. (2019). Vestigingen op bedrijventerreinen, LISA Nieuws, 24, mei 2019.
- 51 De bruto oppervlakte is de totale oppervlakte van een terrein (inclusief infrastructuur en groen). De netto oppervlakte is de oppervlakte die aan bedrijven is of kan worden uitgegeven.
- 52 Meer achtergrond over bedrijventerreinontwikkeling -en beleid in Nederland in: Van der Krabben, E., C.J. Pen & F. de Feijter (2015). De markt voor bedrijventerreinen. Uitkomsten van onderzoek en beleid. Den Haag: Platform 31.
- 53, 54, 55 Gebaseerd op onderzoek van CBRE Research.
- 56 Retailagenda (2020). Retail postcorona – impactanalyse. 21 juli 2020.
- 57 CBS (2020). 'Omzet detailhandel groeit bijna 10 procent in juli', Nieuwsbericht, 31 augustus 2020.
- 58 Harms, L. & M. Kansen (2018). Fietsfeiten. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid – Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.
- 59 Rijkswaterstaat (2020). Rapportage Rijkswegennet, 3^e periode 2019. Den Haag: Rijkswaterstaat– Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.
- 60 Monitoring mobiliteit COVID 19, achtergrondrapportage 24 juni 2020, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, team Monitoring & Evaluatie.
- 61 Knoope, M. & J. Francke (2020). Trendprognose wegverkeer 2020-2025 met daarbij de mogelijke gevolgen van de coronacrisis. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid – Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.
- 62 NOS.nl (2020). 'Verkeersdrukte bijna terug op normaal niveau, maar files blijven uit', Nieuwsbericht, 18 juni 2020. Beschikbaar via: <https://nos.nl/artikel/2337711-verkeersdrukte-bijna-terug-op-normaal-niveau-maar-files-blijven-uit.html>.
- 63 RAI Vereniging (2020). Mobiliteit tijdens en na de Coronacrisis, beschikbaar via: <https://www.raivereniging.nl/binaries/content/assets/downloads/onderzoek-mobiliteit-tijdens-en-na-de-coronacrisis.xlsx>.
- 64 Bakker, P., Hamersma, M., Huibregtse, O. & P. Jorritsma (2020). Openbaar vervoer en de coronacrisis. Het gebruik van het ov voor en tijdens de coronacrisis en de verwachting voor de middellange termijn. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid – Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.
- 65 Jonkeren, O., Kager, R., Harms, L. & M. te Brömmelstroet (2019). The bicycle-train travellers in the Netherlands: personal profiles and travel choices. Transportation (26 oct. 2019). <https://doi.org/10.1007/s11116-019-10061-3>.
- 66 Zie ook: Regio Zwolle (2018). Regio Zwolle stapt over eigen grenzen de beweging naar meer slagvaardigheid. Zwolle: Regio Zwolle Bureau.
- 67 Het grondgebied van Regio Zwolle valt samen met de volgende RES-gebieden: Drenthe, Flevoland, Noord Veluwe en Stedendriehoek/CleanTechRegio en West Overijssel.
- 68 CO₂-uitstoot is uitgesplitst in enkele sectoren. De CO₂-uitstoot die gerelateerd is aan elektriciteits- en gasverbruik is berekend door deze te vermenigvuldigen met jaarlijks bepaalde emissiefactoren. De emissiefactor voor elektriciteit wordt landelijk vastgesteld, deze is echter van grote invloed op de lokale CO₂-uitstoot. Voor Verkeer en vervoer is de CO₂-uitstoot modelmatig bepaald door de Nederlandse Emissieregistratie (RIVM) op basis van een verkeersmodel dat wordt gevoed door verkeersmetingen. Voor meer details zie: <https://klimaatmonitor.databank.nl>.
- 69 Recente gegevens over energiegebruik per inwoner gerelateerd aan de sector Landbouw, bosbouw en visserij zijn op regionaal niveau niet beschikbaar.
- 70 SER (2019). Nationale klimaataanpak voor regionale industriële koplopers, Advies 19/06, pp. 7-8.
- 71 Het totaal biogas is samengesteld uit biogas covergisting, biogas RWZI (rioolwaterzuiveringsinstallatie), decentrale verbranding biomassa WKK (warmte-kracht koppeling en stortgas).
- 72 De Vor, F. e.a. (2019). Regio Zwolle Monitor 2019. Zwolle: Stichting Metropool Regio Zwolle.
- 73 Zie: 'Rijksbreed programma Nederland Circulaire Economie', beschikbaar via: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/circulaire-economie/documenten/rapporten/2016/09/14/bijlage-1-nederland-circulair-in-2050>.
- 74 Economic Board Regio Zwolle (2018). Economische agenda Regio Zwolle 2018–2022. Zwolle: Economic Board Regio Zwolle. Beschikbaar op: <http://ebrz.nl/economischeagenda/>.
- 75 Meer informatie over het programma 'Overijssel Circulair in 2050' is te vinden op: <https://www.overijssel.nl/onderwerpen/economie/circulaire-economie/>.
- 76 Meer achtergrond te vinden op: <https://regiozwolle.info/regiodeal/>.
- 77 Meer informatie over het werkprogramma 'Monitoring en Sturing CE' is te vinden op: <https://www.pbl.nl/publicaties/werkprogramma-monitoring-en-sturing-circulaire-economie-2019-2023>.
- 78 Hoe circulair is Overijssel is te raadplegen via: <https://www.overijssel.nl/onderwerpen/economie/circulaire-economie/>.
- 79 Meer achtergrond over de transitieagenda is onder meer te vinden op: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/circulaire-economie/nederland-circulair-in-2050>.
- 80 Meer details over de inventarisatie en gebruikte methoden zijn te vinden in: Kishna, M., Rood, T. & A.G. Prins (2019). Achtergrondrapport bij circulaire economie in kaart. Achtergrondstudie. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

‘ALS ER NIET WORDT GELACHEN, WORDT ER OOK NIET VERKOCHT’

Als kind vochten ze onderling ontelbare ruzies uit. En hun karakters verschillen als dag en nacht. Aan de andere kant kennen de broers Joost en Henri Hoogeveen elkaar van haver tot gort én ze vullen elkaar prachtig aan. Dat is dan ook de kracht van Hoogeveen Mode, het familiebedrijf dat in 1877 door over-over-overgrootvader Albert Arend Hoogeveen in Dedemsvaart werd opgericht en tegenwoordig tevens is gevestigd in Ommen, Hardenberg en... Hoogeveen. De vijfde generatie aan het woord over de match met mode, je vader als werkgever, versnelde ontwikkelingen, het ontbreken van een “plan B” en het ultieme belang van klantbeleving. ‘Onze toegevoegde waarde ervaar je niet op een scherpje.’

‘Het is nu zestien jaar geleden dat onze vader een stapje terugdeed en nog steeds komen er klanten binnen die vragen “is Hoogeveen der ook?”.

Als ik zeg dat ik Hoogeveen ben, reageren ze met “ik bedoel oen va!”.’

Wat Joost Hoogeveen (48 jaar) maar bedoelt te zeggen, is dat het succes van een kledingwinkel staat of valt met de relatie die je met je klanten opbouwt.

‘De winkel is eigenlijk maar een omhulsel. Het gaat om de manier waarop het personeel haar klanten ontvangt.’

Stand-up comedy

‘En daar was onze vader een expert in’, aldus Henri Hoogeveen, de drie jaar jongere broer van Joost. ‘Pa kan en kon gezichten aan namen en situaties koppelen en hij wist van iedereen de maat uit het hoofd. Zijn geheugen was echt onvoorstelbaar. Daarnaast was hij op textielgebied een vakman. Maar het belangrijkste van alles is dat hij begreep dat klanten niet alleen langskomen voor mooie en goede kleding, maar ook voor een kop koffie en een stukje beleving. Hij hield er dan ook niet van als het stil was in de winkel. Daarom vertelde hij altijd grappen, verhalen en anekdotes. “Als er niet wordt gelachen, wordt er ook niet verkocht” zei hij altijd. En daar heeft hij gelijk in. Joost en ik zetten wat dat betreft de traditie voort. Apart van elkaar zijn we misschien niet zulke gangmakers, maar als we samen in de winkel staan, is het soms net stand-up comedy. Het is die unieke beleving waardoor klanten telkens terugkomen.’

Manufactureenzaak

Even terug naar de oorsprong. Als we de mondelinge overlevering mogen geloven, was het over-over-overgrootvader Albert Arend Hoogeveen die in 1877 manufacturenzaak Hoogeveen opricht. Henri: 'Eerst werkte hij als turfsteker, maar door ziekte kon hij niet langer het veld op en daarom ging hij bij zijn schoonouders aan het werk. Zij hadden een boerderij waar ze textiel, maar bijvoorbeeld ook alcohol verkochten. Toen de boerderij afbrandde, besloot Albert Arend een manufacturenzaak met kleding en alles wat daarbij hoort te beginnen, vlakbij de plek waar we nu zitten.' Joost: 'Zijn eerste openingsbalans van januari 1878 hebben we nog, maar hoe de opvolging van de volgende generaties precies is verlopen, weten we helaas niet. Waar het voor ons op neerkomt, is dat we werden geboren in een gezin waarin onze vader dag en nacht druk was met de kledingwinkel. In die situatie zijn we opgegroeid.'

JOOST EN HENRI HOOGVEEEN

EIGENAREN VAN HOOGVEEEN

MODE IN DEDEMSVAART

Je vader als werkgever

Henri: 'Het is niet zo dat onze vader ons het bedrijf heeft ingetrokken. Hij liet ons vrij in onze keuze, maar gaf ons wel diverse klusjes naarmate we ouder werden. Het begon met de winkel stofzuigen op zaterdagmorgen, daarna broeken recht leggen en voor ik het wist stond ik achter de kassa. Op die manier merk je vanzelf of je interesse hebt in mode en de modewinkel.' De oudste en jongste zoon van vader Hans blijken deze interesse niet te hebben, maar Joost en Henri wel. Daarom gaan ze vlak na elkaar naar de Textielschool in Enschede. Joost: 'Daarna volgde voor mij de militaire dienst en een baan bij een kledingwinkel in IJsselstein, totdat mijn vader me belde en zei "kom maar naar Dedemsvaart". Op dat moment, zo rond 1998, had hij net een winkel in Ommen overgenomen en kon hij wel wat extra handen gebruiken. Zodoende ben ik in de winkel gaan werken. Niet dat het altijd even makkelijk is als je vader ook je werkgever is.

'ONZE VADER BEGREEP DAT KLANTEN NIET ALLEEN LANGSKOMEN VOOR MOOIE EN GOEDE KLEDING, MAAR OOK VOOR EEN KOP KOFFIE EN EEN STUKJE BELEVING'

Mijn vader is oud-marinier, waardoor zijn aanpak zachtjes uitgedrukt nogal disciplinair was. Tegenspraak was geen optie en daar moest ik als mede-eigenaar wel even aan wennen.'

Aanvullende karakters

Henri volgt een andere route richting het familiebedrijf. Nadat hij de Textielschool heeft afgerond, spoort zijn vader hem aan om de vervolgopleiding Management voor het midden- en kleinbedrijf in Utrecht te volgen. 'Eigenlijk wilde ik al veel eerder in de winkel aan de slag, maar mijn vader had andere plannen. Zo kwam het dat ik eerst een tijd voor Start Uitzendbureau en Wehkamp heb gewerkt. Bij Start kreeg ik de kans om een leergang "service in Excellence" te volgen bij Disney World in Florida. Wat ik daar heb geleerd over service passen we nog steeds in onze winkels toe.' Niet veel later krijgt Henri alsnog zijn kans. Nadat Hoogeveen Mode in 2003 een filiaal in Hardenberg overneemt, besluit zijn vader in 2004 om een stap terug te doen uit de zaak. Joost: 'Ik kon wel iemand gebruiken die het klappen van de zweep kent. Het klopt dat Henri en ik totaal verschillende karakters hebben. Henri is meer gedreven, punctueel en soms wat druk, terwijl ik meer gestructureerd en juist wat rustiger ben. Maar we weten precies wat we aan elkaar hebben en we vullen elkaar mooi aan. Wat trouwens niet betekent dat we het altijd eens zijn over de te varen koers.' Henri: 'Volgens mij is dat juist goed, want als je het altijd met elkaar eens bent, gaat het meestal mis.'

Digitalisering en corona

De afgelopen jaren werd de gekozen route relatief rustig afgelegd. In 2007 wordt ook een kledingwinkel in Hoogeveen overgenomen en vooralsnog draaien de vier filialen naar behoren en blijft de klantenkring zich vernieuwen. Joost: 'Onze klanten weten wat ze kunnen verwachten, namelijk een mooi assortiment, gedegen kennis en oprechte aandacht. Wij kennen de klanten en de klanten kennen ons, waardoor we lokaal sterk geworteld zijn. Dat moet ook, want we willen de beste dorpswinkel van het hele land zijn. Sterker nog, van de hele wereld!' Helaas zorgen digitalisering en corona ervoor dat het lang niet eenvoudig is om deze missie te laten slagen. Henri: 'Door corona is het veel moeilijker om klanten in onze fysieke winkels te helpen. En door de steeds grotere impact van het internet is het een steeds grotere uitdaging om klanten tevreden te houden. Corona en digitalisering dwingen ons ertoe om versneld te schakelen naar een situatie waarin het fysieke klantcontact veel minder is.'

Vergrijzing en vernieuwing

Daarom gaat ook Hoogeveen Mode mee met de digitale ontwikkelingen. De website is up-to-date en biedt de mogelijkheid om artikelen te reserveren om ze op een later tijdstip in een van de filialen te passen. Henri: 'Binnenkort voegen we een bestelmodule toe, waarmee je als klant een kledingstuk kunt betalen en op kunt laten sturen. Dat werkt allemaal prima, maar toch geef ik

de voorkeur aan dat fysieke klantcontact.' Ook in de winkels staat de tijd niet stil. Zo is het vlaggenschip in Dedemsvaart in 2017 flink uitgebreid en heeft de winkel meteen ook een nieuwe look gekregen. Joost: 'Een nadeel is dat de klantenkring aan het vergrijzen is. Dat is natuurlijk onvermijdelijk, maar we leggen ons er niet bij neer. Naast de maatpakken hebben we bijvoorbeeld een grote denimafdeling waarmee we ons op een breed publiek richten. En we hebben altijd jonge mensen in onze winkels staan, zodat hun vrienden en klasgenoten zien en horen dat Hoogeveen Mode echt wel bij de tijd is.' Henri: 'De nieuwe generatie klanten vraagt wel om een andere benadering. Vroeger kwam een klant binnen met de vraag "ik heb volgende week een feestje, kun je me kleden?" Tegenwoordig laat de jeugd een foto op de telefoon zien en zegt "dit wil ik hebben, in die kleur, die maat en voor deze prijs." Door met die klant in gesprek te gaan, achterhaal ik zijn echte wens en help ik hem aan de kleding die hij of zij echt wil hebben. Dat is veel harder werken.'

De zesde generatie

Vooralsnog is het maar de vraag of Joost en Henri door hun kinderen zullen worden opgevolgd als ze over een x-aantal jaren de onderneming willen overdragen. Henri: 'Mijn vader heeft hier nooit met ons over gesproken en Joost en ik spreken nooit over bedrijfsopvolging met onze kinderen. Wat mij betreft moet het volledig bij henzelf vandaan komen. Ligt de interesse er, dan is dat mooi. Ligt die interesse er niet, dan is het ook prima. We hebben ook geen "plan B" wat dat betreft.' Joost is het met Henri eens: 'Ik laat mijn kinderen totaal vrij. Ik ben ook helemaal niet bezig met wel of geen zesde generatie Hoogeveen Mode. En toch... Ik zou het wel heel mooi vinden als mijn zoon over een paar jaar naar me toekomt en zegt "pa, waar ben je nou mee bezig, dat moet je helemaal anders doen." Want dan weet ik dat die interesse voor het familiebedrijf er wel degelijk inzit.'

**'CORONA EN DIGITALISERING
DWINGEN ONS ERTOE
VERSNELD TE SCHAKELN
NAAR EEN SITUATIE WAARIN
HET FYSIEKE KLANTCONTACT
VEEL MINDER IS'**

PIJLER 3

22%

van de inwoners is
jonger dan 20 jaar

VERBINDING DOOR DE GENERATIES HEEN

798.300

inwoners zal Regio
Zwolle naar verwachting
tellen in 2040

136.000

millennials zijn
woonachtig in
Regio Zwolle

159.000

inwoners
behoren tot
generatie X

24%

van de inwoners is
65 jaar of ouder

3.1 Vooraf

Nederland vergrijst in rap tempo. Verhitte debatten over onze pensioenen maar ook de heterogene impact van de coronapandemie maken dit extra tastbaar en leggen de soms uiteenlopende belangen van verschillende generaties bloot. Tegelijk gaat de verandering van demografie gepaard met een wisseling van generaties. De grote groep 'babyboomers', ook wel de protestgeneratie genoemd (geboren tussen 1940 en 1955), is voor het grootste deel met pensioen en vormt een nieuwe generatie senioren. De eerste lichting uit de verbindende generatie X (geboren tussen 1955 en 1970) staat op het punt met pensioen te gaan en de pragmatische generatie (1970–1985) brengt steeds meer nieuwe leiders voort. Dit gebeurt allemaal terwijl de millennials (generatie Y, geboren tussen 1985 en 2000) zich steeds nadrukkelijker manifesteren en hun stempel drukken op de economie en maatschappij. En ondertussen dienen de eersten uit generatie Z (geboren tussen 2000 en 2014) zich aan op de arbeidsmarkt en in het maatschappelijke leven. Tevens speelt dat de levensloop van oudere én jongere generaties aan het veranderen is. Het aantal jaren dat oudere generaties in goede gezondheid leven neemt toe – ze blijven langer vitaal dan voorgaande generaties senioren. Jongere generaties bereiken mijlpalen als het kopen van een huis en het starten van een gezin later dan voorheen. En door de langere levensverwachting en de afnemende tendens van het aantal geboorten zijn er steeds minder jongeren in vergelijking met het aantal ouderen.

Een generatie staat voor meer dan een leeftijdscohort. Elke generatie laat zich kenmerken door bepaalde invloeden en gedeelde ervaringen die onder andere effect hebben op visies, waarden, wensen en voorkeuren. Daarbij heeft elke generatie, afhankelijk van periode en daarbij behorende tijdsgeest, te maken met specifieke omstandigheden die vaak levensloopbepalend zijn. De verschillen die ontstaan tussen generaties zijn een belangrijke punt van

(beleids)discussie – op uiteenlopende terreinen. Zo hebben de coronapandemie en de virus indammende maatregelen een nieuwe dimensie toegevoegd aan het debat over generaties. De vraag die hierbij gesteld wordt is in hoeverre jongeren hun vrijheid moeten beperken en hun toekomst in de waagschaal leggen om ouderen buiten bereik van het virus te houden. Daarmee legt het het verschil in belangen tussen generaties feilloos bloot.

In deze afsluitende pijler staan we met name stil bij de generatiewisseling binnen bedrijven en organisaties. We kijken naar de rol van opvolgende generaties in het proces van continue aanpassing van organisaties om up-to-date en vernieuwend te blijven. Het gaat om oog hebben voor de diversiteit en het potentieel van generaties, dat uiteindelijk essentieel is voor de toekomstbestendig van organisaties – en uiteindelijk van de regio. Aan de hand van verschillende onderzoeken en verhalen uit de praktijk, al dan niet ondersteund door statistieken, schetsen we voor Regio Zwolle een beeld van de dynamiek van en tussen generaties. We beschrijven allereerst de demografische dynamiek in Regio Zwolle die de basis is van het regionale generatielandschap. Vervolgens staan we uitgebreid stil bij hoe generatiediversiteit in organisaties benut kan worden. Naast inzichten in kenmerken van verschillende generaties, reiken we operationele suggesties en instrumenten aan om de zogeheten updatepotentie van jongere generaties (in wisselwerking met oudere generaties) in organisaties beter te benutten. Onder andere speciaal voor deze editie van de Regio Zwolle Monitor uitgevoerd generatie-onderzoek onder millennials in Regio Zwolle vormt hiervoor belangrijke input. Daarna gaan we aan de hand van een reeks praktijkverhalen over familiebedrijven uit de regio, in op de rol van intergenerationele dynamiek bij de ontwikkeling en continuïteit van deze bedrijven. Met hun bovengemiddelde aanwezigheid zijn familiebedrijven een typerend kenmerk van Regio Zwolle. De dynamiek tussen generaties speelt bij uitstek in dit type bedrijven, meer dan bij niet-familiebedrijven. We sluiten af met enkele aandachtspunten voor beleid.

3.2 Demografische dynamiek

Bevolking vergrijst in hoog tempo

Om een indruk te krijgen van hoe het generatielandschap van de regio zich ontwikkelt hebben we de demografische dynamiek van Regio Zwolle (deels) in kaart gebracht. In figuur 3.2a is te zien dat dit niet alleen de huidige leeftijdssamenstelling van de bevolking betreft, maar ook hoe de bevolking zich

naar verwachting ontwikkelt in de toekomst (tot 2050). Het blijkt dat het aantal inwoners van Regio Zwolle vooralsnog blijft groeien, zij het dat de groei steeds verder afvlakt. Gegeven de huidige prognosehorizon zal in 2040 de maximale bevolkingsomvang bereikt worden: 798.300 inwoners – waarna het aantal inwoners stabiliseert dan wel voorzichtig afneemt. Verder komt duidelijk naar voren dat de bevolking van Regio Zwolle ontgroent en vergrijst. De komende decennia zal de vergrijzing verder doorzetten. Vanuit generatieperspectief

betekent dit dat een steeds kleiner deel van de bevolking behoort tot een jongere generatie en een steeds groter deel behoort tot een oudere generatie. Bovendien voltrekt de vergrijzing van de bevolking zich in een hoger tempo dan de ontgroening. Het tekent een ontwikkeling die in lijn is met het landelijke patroon.⁸¹

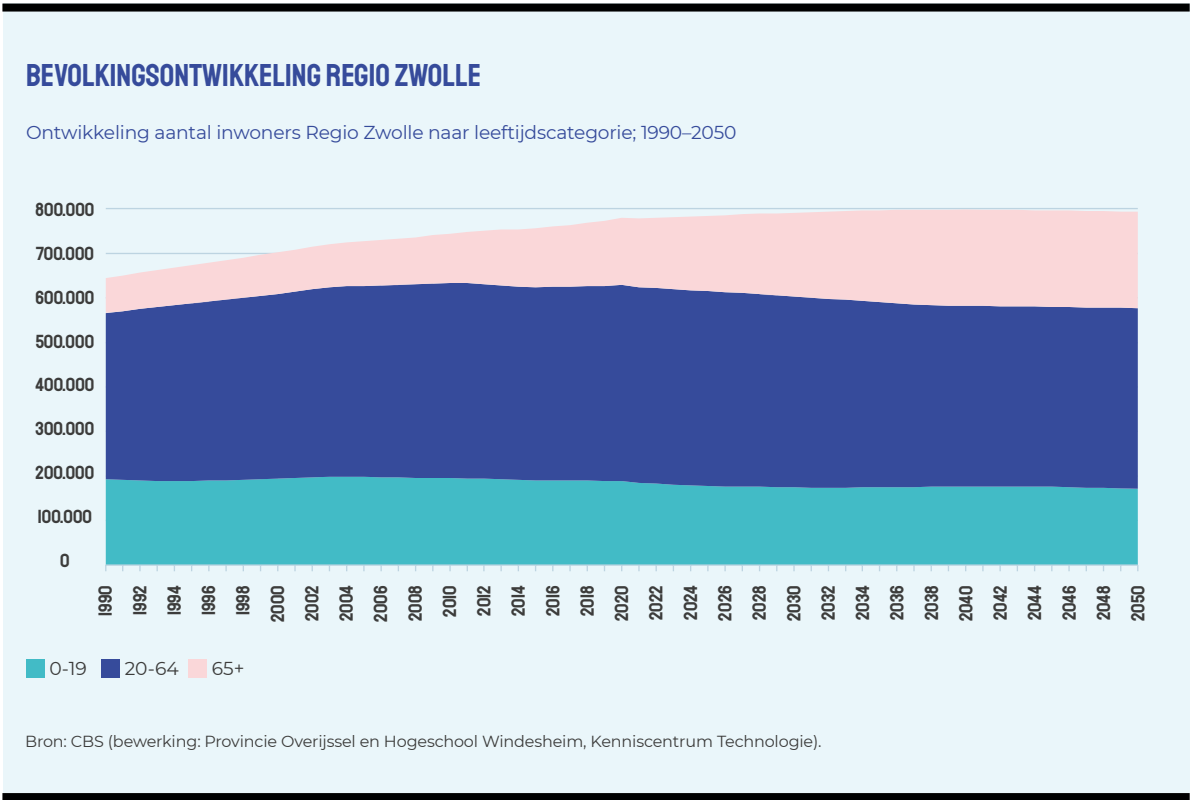
De ontgroenings- en vergrijzingstendens van de bevolking is niet iets van de laatste jaren. Het is al enkele decennia aan de gang en zet de komende decennia onverminderd door. Zo behoorde in 1990 nog bijna 30 procent tot de jongste generaties (0–19 jaar). In 2020 bedroeg het aandeel 0–19-jarigen nog maar 22 procent en zal in 2050 naar verwachting 19 procent zijn. Tegenovergesteld hieraan ontwikkelde zich de groep 65-plussers. In 1990 was 12 procent van de inwoners 65 jaar of ouder. Dertig jaar later was dit aandeel inmiddels verdubbeld (24 procent) en zal in 2050 zijn opgelopen tot 27 procent. Blijft over de groep tussen 20 en 65 jaar; de groep die voor een groot deel de potentiële beroepsbevolking vertegenwoordigt. Deze groep neemt gestaag in

omvang af. In 1990 was het aandeel nog bijna 60 procent. Naar verwachting zal in 2050 ongeveer de helft van de bevolking tussen de 20 en 65 jaar zijn.

Op zich is de toenemende vergrijzing een heuglijke ontwikkeling, want dit is in de eerste plaats te danken aan de toegenomen levensverwachting. Tegelijk betekent het een afname van het ‘productieve’ deel van de bevolking; het arbeidsaanbod daalt. In eerdere edities van de Regio Zwolle Monitor hebben we tevens gezien dat de arbeidsproductiviteitsontwikkeling in Regio Zwolle relatief sterk afvlakt. De combinatie van dalend arbeidsaanbod en vertragende groei van arbeidsproductiviteit, zal toekomstige economische groei onder druk zetten. Deels zijn de gevolgen hiervan al voelbaar en manifesteren ze zich in oplopende tekorten van arbeid in de zorg en het onderwijs. Er zal meer gevraagd worden van het nog wel productieve, jongere, deel van de bevolking om de economische ontwikkeling op peil te houden, ondanks dat deze groep langzaam relatief kleiner wordt. In hoeverre jongere generaties hier op toegerust zijn was het uitgangspunt van onderzoek van de Sociaal-Economische Raad (SER) onder

Nederlandse jongeren op weg naar een zelfstandig bestaan.⁸² De uitkomsten illustreren het veranderende toekomstperspectief van jongere generaties dat in belangrijke mate bepaald wordt door fundamentele onzekerheden. De jongste generaties geven aan veel mogelijkheden te hebben, met goed onderwijs en kansen op een baan. Veel jongeren grijpen deze kansen aan. Maar er zijn ook zorgen. Het sociaal leenstelsel zorgt voor onzekerheid, niet iedereen vindt werk dat genoeg oplevert (zoals flexwerk met onzekere arbeidsvoorwaarden), betaalbare starterswoningen zijn er weinig en relatief veel jongeren hebben last van stress of psychische klachten. Het zorgt er bijvoorbeeld voor dat jongere generaties mijlpalen als het kopen van een huis en het starten van een gezin later bereiken dan voorheen.

FIGUUR 3.2a

Een toename van het aantal mensen op leeftijd in de regio gaat gepaard met veranderende visies, wensen en voorkeuren van een steeds groter deel van de bevolking. Voor de regio betekent dit dat eisen aan voorzieningen op het gebied van onder andere zorg, woningbouw en het sociale domein veranderen – het heeft impact op de inrichting van de regio.

Toenemende ruimtelijke verschillen in grijze druk

We zagen dat het aantal inwoners in Regio Zwolle groeit en gemiddeld genomen ook steeds ouder wordt. In 2020 bedraagt de gemiddelde grijze druk 34 procent. Dit betekent dat op elke honderd potentiële arbeidskrachten in Regio Zwolle (inwoners in de leeftijd van 20 tot en met 64 jaar) 34 65-plussers zijn. Dertig jaar eerder waren dit er nog eenentwintig. Rond 2040 zal de vergrijzing naar verwachting haar hoogtepunt bereiken. De grijze druk zal dan 53 procent zijn. Na 2040 stabiliseert de grijze druk. Dit beeld van de vergrijzing in Regio Zwolle is nagenoeg identiek aan het landelijke beeld.

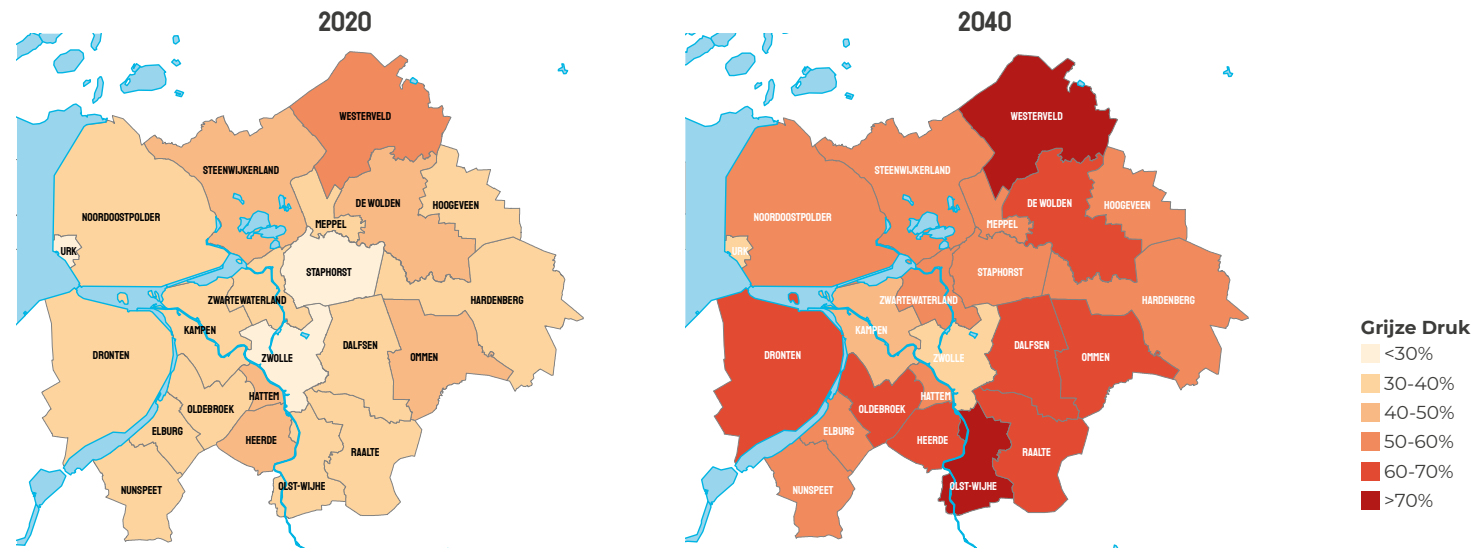
Anders wordt het wanneer we naar de spreiding van de grijze druk binnen de regio kijken. Achter de toenemende grijze druk blijken aanzienlijke ruimtelijke verschillen schuil te gaan – verschillen die tussen 2020 en 2040 alleen maar lijken toe te nemen (zie figuur 3.2b). De verschillen laten zien dat vergrijzing in toenemende mate speelt bij de perifere gemeenten en minder bij de centraal gelegen, verstedelijkte gemeenten, zoals Zwolle en Kampen. Ook de gemeente Urk met zijn typische leeftijdsstructuur vergrijst in een lager tempo dan gemiddeld. De geschetste ontwikkelingen geven aan dat oudere generaties getalsmatig steeds meer de overhand krijgen. Waarbij aangetekend moet worden dat er binnen de regio een zekere variatie is; oudere generaties groeien niet overal even sterk.

FIGUUR 3.2b

GRIJZE DRUK IN REGIO ZWOLLE

Verhouding tussen aantal personen van 65 jaar of ouder en het aantal personen van 20 tot 65 jaar in %; 2020 en 2040

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel en Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

3.3 Nieuwe generaties in vergrijzende organisaties ⁸³

Hoe nieuwe generaties organisaties updaten

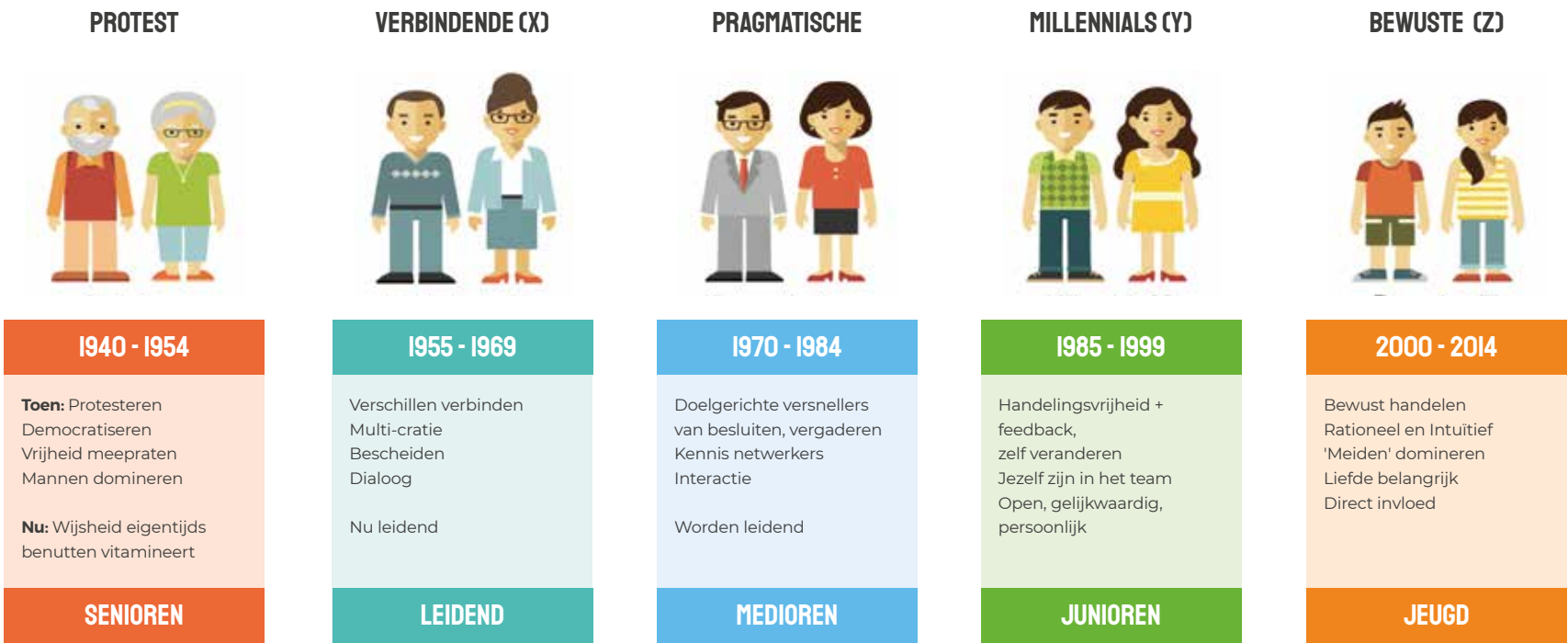
In de meeste organisaties werken verschillende generaties intensief samen. Wellicht zonder te beseffen dat ze allemaal bijdragen aan het bij de tijd houden van de cultuur van hun organisatie. Manieren van leiden, besluiten, samenwerken, veranderen, leren, communiceren, omgaan met diversiteit en dergelijke hebben een houdbaarheidsdatum. Dan zijn die aan een update toe. Hoe gedateerder de sociale processen zijn, hoe meer werkenergie het wegneemt bij alle generaties en hoe meer de toekomst bestendigheid van hun organisatie afneemt. In het updaten spelen opvolgende generaties een hoofdrol.

WAT WE ONDER EEN GENERATIE VERSTAAN

Een generatie bestaat uit vijftien aansluitende geboortejaren die de updates delen voor wat er in hun (organisatie) cultuur is verouderd. Er lijkt een natuurlijke timing achter te zitten. De (update)potentie van een generatie komt tevoorschijn wanneer een generatie doet wat de meeste werkenergie opwekt. Sociale processen die nog vitaal zijn, nemen nieuwe generaties vrijwel onbewust over van de vorige.

FIGUUR 3.3a

GENERATIES EN BIJBEHORENDE UPDATEPOTENTIE

Bron: Bontekoning. ⁸⁴

Ouders leggen tijdens het opvoeden van hun kinderen de basis van een nieuwe generatie mensen, met nieuwe updates; door hen voor een deel anders op te voeden dan ze zelf zijn opgevoed. De ouders van millennials (1985-2000) hebben bijvoorbeeld een open en gelijkwaardige relatie met hun kinderen, terwijl zij zelf gemiddeld een wat gesloten en hiërarchische relatie hadden met hun ouders. Dat was die tijd, zeggen we dan. Maar de tijdgeest wordt door de aanwezige generaties zelf gemaakt.

Het updaten stagneert wanneer een nieuwe generatie meegaat in gedateerd gedrag. De afgelopen decennia hebben nieuwe generaties zich vrij massaal aan het polderachtig vergaderen en besluiten van de protestgeneratie (1940–1955) aangepast. Daar hebben veel mensen en hun organisaties last van. Ongewild aanpassen speelt vooral in vergrijzende organisaties. De vergrijzing zelf is niet de oorzaak, maar het uit gewoonte blijven herhalen van gedateerde sociale processen door de oudere en grootste generaties. Gecombineerd met het onvermogen van de jongste generatie om daaruit weg te blijven, terwijl juist de vergrijzende organisaties hun updatekracht nodig hebben om bij de tijd te blijven.

Deze updateprocessen zijn geleidelijke veranderingen, waarbij zich spanningen kunnen voordoen tussen behoudende krachten en vernieuwende krachten. Beide zijn even belangrijk. Als het te snel gaat veroorzaakt dat chaos en als het te langzaam gaat veroudering. We onderzochten de updatevoortgang in Regio Zwolle.

Generaties en hun updatepotentie

De indeling van de werkende generaties in Nederland en hun belangrijkste updates staan in figuur 3.3a.

Generaties volgen elkaar op in een levensfase. Zo vormen zich om de vijftien jaar nieuwe generaties senioren, leiders, medioren en junioren. Het verschil met de vorige generatie in die levensfase vormt de bron van hun updates. Aan de geboortedatum is te zien tot welke generatie iemand behoort. Aan de leeftijd in welke levensfase iemand zit, samen met generatiegenoten.

In figuur 3.3b laten we zien hoe de bevolking van Regio Zwolle verdeeld is over de verschillende generaties. Deze verdeling is in grote lijnen een afspiegeling van de landelijke verdeling. Wat daarbij opvalt is de relatief kleine groep millennials en de relatief grote bewuste generatie Z woonachtig in de regio. De mate waarin de updates van een generatie daadwerkelijk zijn gerealiseerd varieert per organisatie en regio. Dat hangt vooral af van de interactie tussen generaties. Een open interactie tussen generaties versnelt het tempo van het updaten. Het updaten hangt vaak samen met een sociale trendbreuk. Het updaten van diepgewortelde gedateerde gedragingen kan meerdere levensfasen of inspanningen van meerdere opvolgende generaties vergen.

FIGUUR 3.3b

BEVOLKINGSSAMENSTELLING NAAR GENERATIE IN REGIO ZWOLLE

In absolute aantallen en aandelen (aandeel landelijk tussen haakjes); 2020 (peildatum 1 januari)

GENERATIE	81 JAAR EN OUDER (VOORROORLOGSE/STILLE -)	PROTEST-	VERBINDENDE - (X)	PRAGMATISCHE -	MILLENNIALS (Y)	BEWUSTE - (Z)	5 JAAR EN JONGER
AANTALLEN	32.134	108.808	159.321	144.708	136.096	14.7021	51.277
AANDELEN (LANDELIJK)	4% (4%)	14% (14%)	20% (21%)	19% (19%)	17% (19%)	19% (17%)	7% (6%)

Bron: CBS (Bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

GENERATIES EN HUN UPDATES

NADER BESCHOUWD

Protestgeneratie (1940–1954)

In de zestiger en zeventiger en tachtiger jaren democratiseerde deze generatie – vrijwel allemaal mannen – organisaties, samen met sterker wordende vakbonden. Dat was de kern van hun update. Als reactie op de autoritaire bazen van toen. Dat begon met protesteren en gaandeweg werd het democratiseren. Onder meer vorm gegeven in vergaderen met medewerkers ‘die hun zegje mochten doen’, in discussiëren, in ondernemingsraden en in het vinden van meerderheden voor hun verander ideeën. Veranderen was meestal (her)structureren. Vrouwen begonnen zich buiten organisaties te roeren. In organisaties kwam dat emancipatieproces heel langzaam op gang.

Anno 2020 zijn de meesten met pensioen. Tegelijkertijd woekeren veel inmiddels gedateerde gedragingen van deze generatie voort, zoals discussiëren om gelijk te krijgen, protesteren als je het ergens niet mee eens bent, top-down gestuurd democratisch besluiten. Terwijl die al flink over de houdbaarheidsdatum heen zijn. Tegelijkertijd zijn er steeds meer senioren die langer willen blijven werken.⁸⁵ Vooral hbo/wo opgeleiden, die passie hebben (gehouden) voor hun vak.

Verbindende generatie (X) (1955–1970)

Deze generatie bevindt zich grotendeels nog in de leidende fase (levensfase tussen 45 en 60 jaar). Daarmee heeft ze de meeste invloed op de organisatiecultuur. Haar grootste kracht is het zien, verbinden en benutten van verschillen. Met een voorkeur voor dialoog. Daarmee draagt ze bij aan een

diepgaande trendbreuk. Die kracht komt op het werk niet altijd tevoorschijn. Thuis wel, in de eigentijdse interactie met hun millennial-kinderen, waarbij verhoudingen gelijkwaardig zijn, rekening wordt gehouden met verschillen tussen de kinderen en hun authentieke ontwikkeling wordt gestimuleerd. De eigentijdse interactie thuis maakt dat hun kinderen op plaats drie van de gelukkigste in de westerse wereld staan.⁸⁶

Op het werk heeft een deel van deze generatie zich de afgelopen decennia min of meer onbewust en ongewild aangepast aan de dominant aanwezige (mannen van de) protestgeneratie. Dat is zichtbaar in wat hiërarchisch, gesloten, formeel, afstandelijk, onpersoonlijk – inmiddels gedateerd – gedrag. Daar hebben ze zelf ook last van, in de vorm van verminderde vitaliteit. Gedateerd gedrag op het werk dat sterk afwijkt van de eigentijdse interactie thuis kan een generatiekloof teweeg brengen met de generatiegenoten van hun kinderen.

Het is de aanstaande generatie in de seniorfase. Een toenemend aantal vindt het bezwaarlijk dat een ander of een regeling bepaalt wanneer hun werklevens eindigt.

Pragmatische generatie (1970–1985)

Het komende decennium neemt deze generatie stap voor stap het leiderschap over van de verbindende generatie. Gemiddeld is deze generatie vooral resultaatgericht. Hun updates zijn gericht op het versnellen en concretiseren van vergaderen, interactief besluiten en kennis delen over de grenzen van hun organisatie heen. Met het opbouwen van kennisnetwerken leverde deze generatie een flinke bijdrage aan versnellen van kennisuitwisseling. Maar in veel organisaties paste de pragmatische generatie zich aan gedateerde processen aan. Dat is het tegenovergestelde van leiden. De vraag rijst hoe dat doorwerkt gedurende hun leiderschapsfase.

Binnen deze generatie is voor het eerst gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen zichtbaar. We weten inmiddels dat binnen deze generatie vrouwen gemiddeld hoger zijn opgeleid dan mannen.⁸⁷ Dat bevordert hoogstwaarschijnlijk de doorbraak van vrouwelijk leiderschap. Daarmee zou deze generatie een trendbreuk kunnen inluiden van een dominante positie en invloed van mannen op bedrijfsculturen naar een dominante(re) invloed van vrouwen op bedrijfsculturen.

Millennial generatie (Y) (1985–2000)

Gemiddeld genomen zijn millennials kinderen van de verbindende generatie (1955–1970). In de meeste organisaties blijft het de kleinste generatie, wat het effect is van vergrijzing.⁸⁸ Dat betekent ook dat ze bij het daadwerkelijk updaten afhankelijk zijn van steun van senior-collega's uit de grotere en oudere generaties.

De belangrijkste updates van millennials, die ook gezond zijn voor de oudere generaties en hun organisaties:

- Deze generatie jongeren heeft thuis geleerd zelf verantwoordelijkheid te nemen voor het vormgeven aan hun leven. Dat zetten ze voort in het werkleven, inclusief de vrijheid om inhoud, plaats en tijd van werken zoveel mogelijk zelf te regelen. Goed afgestemd met hun directe collega's. Dat botst nogal eens met de autopilot neiging van de oudere generaties en leidinggevers om de verantwoordelijkheid hiervoor vooral bij het management te leggen. Deze update is ook gericht op het vernieuwen van veranderingsprocessen, namelijk van top down naar van binnenuit veranderen.
- Het vormgeven aan organisaties als een tweede thuis, waar iedereen zichzelf kan zijn. Dit gaat gepaard met een positieve teamsfeer. En met open, persoonlijke en gelijkwaardige verhoudingen, waar je elkaar voortdurend feedback geeft. "Dat verbetert de eigen en de teamontwikkeling en de werkprestaties. Als je elkaar goed kent, gaat

het samenwerken ook beter", zeggen ze vaak.

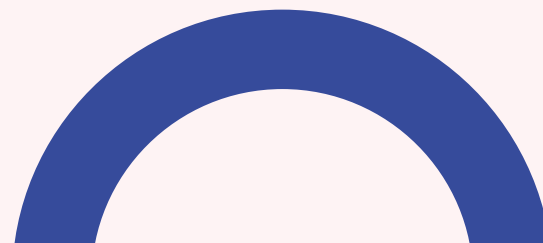
- Het updaten vanuit de jongste generatie net zo belangrijk maken als de inzet van de rijke ervaring van senior collega's. Ze leren graag van ervaren collega's met passie voor hun vak. Dat werkt echter pas goed wanneer die ook open staan voor hun frisse ideeën en er een vorm van wederzijds leren ontstaat.

Bewuste generatie (Z) (2000–2015)

De Generatie Z bezet nu het onderwijs en de eerste lichtingen betreden de komende jaren de arbeidsmarkt. Naar verwachting zullen hun belangrijkste updates gaan over veel bewuster organiseren, produceren en diensten verlenen. Ze zullen vaker de vraag stellen van 'waarom doen we dit zo en is dat goed voor ons en voor de (werk)wereld?'. Dat willen ze precies weten. Een antwoord in de trant van 'dat heeft het management beslist' is in hun ogen geen antwoord. Daarnaast zullen ze de opkomst van leiderschap door vrouwen een flinke duw geven en dat leiderschap anders invullen. Leiderschap heeft voor hen geen status. Wat nu wordt toegevoegd is belangrijk voor hen.

Een belangrijke vraag wordt of hun updates in hun tweede levensfase (15–30 jaar) overeind blijven als ze gaan werken in vergrijzende organisaties met grote groepen 50+'ers.

De meeste organisaties hebben kennis van de aankomende generatie junioren in huis, namelijk bij de collega's die ouders zijn van generatie Z. Zij hebben thuis ervaringskennis opgebouwd. Daarmee kunnen ze vrijwel alle vragen beantwoorden over bijvoorbeeld aantrekken, werven en opleiden van deze aanstaande generatie junioren.

Generatie-onderzoek: millennials in Regio Zwolle

In samenwerking met Expeditie Regio Zwolle onderzochten we met twee groepen millennials wat de meeste werkenergie opwekt en wegneemt.

De belangrijkste conclusie is dat millennials in Regio Zwolle graag zelf, samen met ervaren collega's, vorm willen geven aan eigentijds samenwerken en organiseren. In het belang van iedereen. Organisaties met ervaren collega's die hiervoor open staan vinden ze aantrekkelijke werkgevers.

De bewegingen die millennials samen met ervaren collega's willen maken, zien er als volgt uit:

- Zelf direct impact kunnen maken en waarde toevoegen, heel praktisch of strategisch.
- In verbinding met collega's, de omgeving en klanten concrete dingen doen (liefst snel).
- De vrijheid en het vertrouwen krijgen van ervaren collega's om te pionieren.
- Niet alleen nieuwe dingen bedenken, maar dat ook zelf uitvoeren.

UIT HET WERKLEVEN VAN MILLENNIALS GEGREPEN

De directeur had tijdens een lunchmeeting met een groep millennials opgepikt dat 'werk ook leuk moet zijn'. Na de meeting zei hij daadkrachtig tegen zijn secretaresse "Marianne, regel jij dat er een leuke borrel met hapjes komt. Doe maar iedere laatste vrijdag van de maand. Doe niet zuinig, maak er wat gezelligs van. En zet het in mijn agenda". Vier maanden later zag hij het aantal millennials op de borrel al flink teruglopen. Hij deelde zijn teleurstelling thuis met zijn drie millennial kinderen. Die reageerden met "Ja pap, we willen het niet aan het einde van iedere maand leuk hebben, maar gewoon elke dag. In het contact met collega's. Dus je moet wat minder serieus en formeel doen op je werk en gewoon af en toe lol met hen maken".

- Samen met ervaren collega's een positieve 'vibe' creëren, door gelijkwaardig samen te werken, elkaar voortdurend feedback te geven en met een open blik te kijken naar mogelijkheden.
- Jezelf kunnen zijn in het team.
- Uitdagend werk doen waar jouw talent verder in ontwikkeld kan worden.

Samen met ervaren collega's willen millennials actief wegblijven uit verouderde patronen, die bij alle generaties werkenergie wegnemen, zoals:

- Ellenlang vergaderen zonder concreet resultaat.
- Proces en beleid voorrang geven boven impact hebben.
- Belerend of directief leiden en hiërarchisch of puur zakelijk en formeel opstellen.
- Wel klagen, maar zelf geen verantwoordelijkheid nemen om het op te lossen.
- Negatief opstellen (glas half leeg; nee, want ..).
- De waan van de dag en korte termijn laten overheersen.
- Vanuit eilandjes werken.

Het vernieuwen willen millennials samen met de oudere generaties doen. Voor deze bewegingen is actieve steun en commitment van de (grote) groep senioren cruciaal. En van hun leidinggevenden, door het faciliteren van update processen. Te veel focus op millennials als enige vernieuwers roept weerstand op bij de grote groep 50+'ers. Door de nadruk meer op 'samen doen' en het gedeelde belang te leggen, kan die weerstand worden weggenomen.

Veel meer senioren dan jongeren vaak denken, zijn bereid om hen actief te ondersteunen. Dat wordt duidelijk wanneer het door jongeren expliciet wordt gevraagd.

Regio Zwolle wordt aantrekkelijker voor millennials, wanneer meer organisaties open staan voor de bewegingen die millennials daar met hun ervaren collega's willen maken. Voor zover bekend is er nog geen regio die expliciet aandacht schenkt aan het thema 'updaten met millennials', terwijl het overal speelt.

Ook de oudere generaties dragen updates bij zich. Die richten zich op andere gedateerde processen. Hun updates komen tevoorschijn wanneer zij ook gaan doen wat bij hen de meeste werkenergie opwekt.

Naast de factor werkenergie in organisaties zijn er ook andere factoren die meespelen om een aantrekkelijke regio te zijn voor millennials. Uit onderzoek van Expeditie Regio Zwolle onder 250 jongeren blijkt het volgende voor hen het meest belangrijk:

1. Voldoende betaalbare woningen waar jongeren zelfstandig maar bij elkaar kunnen leven. Ze willen omringt door leeftijdsgenoten wonen, waarbij ze open staan voor nieuwe concepten. Bijvoorbeeld voor het delen van bepaalde faciliteiten zoals een schuur, fietsen en wasmachines.
2. Een bruisende Regio Zwolle met een aantrekkelijk uitgaansaanbod, bereikbaar tot 's avonds laat met het OV voor de omringende plaatsen.
3. Aantrekkelijke banen bij innovatieve en/of internationale bedrijven waarbij jongeren de ruimte en begeleiding krijgen zich verder te ontwikkelen. Niet alleen als professional, maar ook als persoon. Het is belangrijk dat het onderwijs goed aansluit bij de beroepspraktijk. Interessante bedrijven uit Regio Zwolle kunnen zich eerder kenbaar maken bij deze gloednieuwe beroepsbevolking. Concurrentie uit de Randstad meldt zich vaak al tijdens de studie bij talent met een concreet aanbod.

EXPEDITIE REGIO ZWOLLE

Expeditie Regio Zwolle is een ideeënwerkplaats voor (burger) initiatieven die bijdragen aan uitdagingen van Regio Zwolle. Tijdens Expedities worden de meest waardevolle ideeën met betrekking tot een toekomstbestendige regio verder ontwikkeld. Dit doen Expeditie teams met workshops, trainingen, (netwerk) bijeenkomsten en één-op-één contact met een coach. Deze coach ondersteunt en verbindt het Expeditie team met de juiste contacten of verwijst naar mogelijke subsidies of fondsen.

In 2020/2021 gaat er een nieuwe Expeditie Regio Zwolle van start. Expeditie Millennials. In deze nieuwe expeditie gaan teams aan de slag met regio breed updaten van verouderde processen in organisaties. Meer informatie via: expeditieregiozwolle.nl

MISVERSTANDEN OVER MILLENNIALS

Over millennials bestaan nogal eens misverstanden. Hieronder een impressie.

► **“Ze zijn egoïstisch”.**

Ja en ook sociaal; beide. Veel millennials vinden hun eigen authentieke ontwikkeling belangrijk, maar ook een warme open relatie met hun teamleden.

► **“Die goed opgeleide jongeren redden zich wel, die hebben mij als senior niet nodig”.**

Het tegendeel is het geval, zonder feedback van ervaren collega's raken ze wat verloren. Juist die feedback helpt hen hun eigen weg te vinden.

► **“Millennials moet je zoveel mogelijk vrij laten en niet mee bemoeien”.**

Nee, blijf dichtbij en beschikbaar voor vragen, geef voortdurend feedback en vraag of ze daar wat aan hebben.

► **“Je moet zorgen dat je aan de wensen van de millennials voldoet, dan houd je ze aan boord”.**

Managers die dat goed bedoeld doen, zitten er naast. Millennials willen niet verwend worden, maar a) serieus worden genomen, en b) zelf vorm geven aan hun werkleven. Hen daarbij ondersteunen werkt veel beter en is ook in het belang van de organisatie.

► **“Als ik als senior weet wat millennials belangrijk vinden, dan weet ik ook wat ik moet doen om goed met ze samen te werken”.**

Dat is een variant op de vorige. Wat beter werkt: a) als senior vooral zelf doen wat de meeste werkenergie opwekt, en b) millennials actief ondersteunen om ook te doen wat bij hen de meeste werkenergie opwekt, ook al gaat dat over de grens heen van wat iedereen gewend is.

► **“Millennials zijn brutaal en trekken zich nergens wat van aan”.**

Dat zal voorkomen, maar het meerderheid van de millennials vindt dat ze zinvol bezig zijn als anderen – oudere collega's of klanten/cliënten – positief waarderen wat ze doen. Ze vinden het erg als ervaren collega's die van alles vinden over 'die eigenwijze millennials', maar dat niet spontaan tegen hen zeggen.

Generatiediversiteit benutten, een aanpak⁸⁹

Het benutten van generatiediversiteit vraagt om een specifieke manier van veranderen. Het is geen top-down of bottom-up veranderen, maar het benutten van wat de meeste werkenergie opwekt bij generaties. Dat komt van binnenuit. De vraag is bijvoorbeeld niet waar mensen naartoe willen, maar waar opvolgende generaties de meeste werkenergie van krijgen. Dat verschilt per generatie.

Hoe dit kan worden aanpak? Laat circa acht medewerkers per generatie tijdens een workshop twee keer een top-5 maken. Eén top-5 van dingen waar ze energie van krijgen en één top-5 van dingen die energie kosten. Neem het op met video en maak een samenvatting per generatie. Toets de uitkomsten bij de deelnemers en deel die met alle generaties. Verwerk de uitkomsten in figuur 3.3c zodat voor iedereen de update-bewegingen zichtbaar zijn. Spreek vervolgens af hoe elkaar actief te steunen om de bewegingen daadwerkelijk te maken. En is er sprake van een groter bedrijf met subculturen? Doe dit dan per subcultuur. Zo wordt in kort tijdbestek duidelijk hoe de kracht van generaties beter benut kan worden.

Het is de kunst om te zoeken naar elkaar versterkende acties. Bijvoorbeeld: a) de aanwezige ouders van de millennials gaan hun eigentijdse manier van

interacteren van thuis op het werk versterken, en b) de generatiegenoten van hun millennial kinderen gaan hetzelfde doen. In heel veel organisaties gebeurt van twee kanten het tegenovergestelde.

Voor senioren is het soms lastig om gedateerd gedrag achterwege te laten. Vooral als het gaat om bijvoorbeeld manieren van vergaderen en besluiten die ze al tientallen jaren hebben herhaald. Hoe dieper geworteld, hoe lastiger het achterwege laten kan zijn. Jongere generaties kunnen daarbij helpen door er niet in mee te gaan en dat expliciet te zeggen. Het is ook mogelijk samen te benoemen wat de top-3 situaties zijn waarin gedateerde sociale processen hardnekkig voortwoekeren en samen afspreken hoe dat voorkomen kan worden. Hoe concreter hoe beter.

De echte beweging naar 21e-eeuwse sociale processen wordt uiteindelijk gemaakt wanneer iedereen met generatiegenoten 'doet' wat de meeste werkenergie opwekt. Kort gezegd houden verschillen tussen generaties in dat iedere generatie zich richt op een ander deel van gedateerde processen.

Wanneer de richting van de update bewegingen duidelijk is, is het niet de bedoeling dat managers dat voor de generaties regelen. Ze stimuleren al coachend de verschillende generaties in de richting van wat de meeste

GENERATIES EN HET GEBRUIK VAN SOCIALE MEDIA

Uitkomsten van recent onderzoek met betrekking tot sociale media laten zien dat dit een fenomeen van alle generaties is. Het dagelijkse gebruik van sociale media neemt bij alle generaties toe.⁹¹ Bij sociale media gaat het niet direct om een generatie-effect, maar vooral om het effect van de leeftijd.

Onderzoek laat zien dat leeftijd een direct en positief effect op strategische internetvaardigheden.⁹² Ouderen hebben meer ervaring in het herkennen van de relevantie van informatie, kunnen beter kiezen uit relevante zoekresultaten. En hebben meer overzicht en zijn beter in plannen en in het ordenen van informatie. Jongeren proberen alles uit. Wat niet goed blijkt te werken laten ze vrij snel links liggen. Wat goed werkt daar gaan ze mee door. Ouderen nemen de sociale media over die volgen de jongsten goed werken. Die omkering zouden we ook kunnen maken in organisaties. Zet de jongsten voorop in het uitzoeken en uitproberen van ict-hulpmiddelen. Laat ervaren collega's met de jongeren meekijken en meedenken. In plaats van andersom.

werkenergie opwekt – om zo zelf die richting in te slaan. De rol van het management in de aanpak is vooral verbindend, regisserend en faciliterend. Dat sluit goed aan bij het leiderschap van de Verbindende generatie X. Maar ook bij de toenemende behoefte van professionals om zelf meer invloed uit te oefenen op hun werk en hun werkomgeving.

De aanstaande generatiewisseling

Een generatiewisseling houdt in dat alle generaties elkaar opvolgen in een levensfase. Die wisseling duurt 15 jaar. Halverwege die wisseling beginnen de effecten merkbaar te worden. Dat is merkbaar doordat bijvoorbeeld de oudste generatie om ander seniorenbeleid vraagt dan de vorige, dat er een accentverschuiving in het leiderschap plaatsvindt en dat de jongste generatie vraagt om een ander trainee programma (zie figuur 3.3d).

Wanneer een generatie doet wat de meeste werkenergie opwekt, brengt dat een soort chemische reactie teweeg bij de andere generaties. Het opent generaties voor de updates van de andere. Figuur 3.3e bevat een overzicht van enkele te verwachten effecten van de generatiewisseling voor de komende jaren.

FIGUUR 3.3c

FIGUUR 3.3d

FASES VAN GENERATIEWISSELING

GENERATIE	IN 2015	IN 2030
VERBINDENDE GENERATIE (1955–1970)	nog in de leidende fase, onderweg naar	aangekomen in seniorfase (60–75)
PRAGMATISCHE GENERATIE (1970–1985)	nog in de mediorfase, onderweg naar	aangekomen in leidende fase (45–60)
MILLENNALS (1985–2000)	nog in juniorfase, onderweg naar	aangekomen in mediorfase (30–45)
BEWUSTE GENERATIE Z (2000–2015)	nog in kinderfase	aangekomen in juniorfase (15–30)
EEN GENERATIE DIE NOG GEEN NAAM HEEFT	worden geboren	aangekomen in kinderfase (0–15)

Bron: Bontekoning.⁹³

FIGUUR 3.3e

VERWACHTE EFFECTEN VAN GENERATIEWISSELING

WERKENDE GENERATIES	VERWACHTE EFFECTEN VAN GENERATIEWISSELING TUSSEN 2015 EN 2030
DE VERBINDENDE GENERATIE (1955–1970) ALS NIEUWE GENERATIE SENIOREN	Een flexibele overgang voor senioren naar de periode van ‘niet meer werken’. Omgaan met c.q. benutten van alle vormen van diversiteit verbetert stap voor stap.
DE PRAGMATISCHE GENERATIE (1970–1985), ALS NIEUWE GENERATIE IN DE LEIDENDE FASE	Doelgerichter, sneller, concreter besluiten op basis van gedeelde kennis.
DE AUTHENTIEKE MILLENNALS (1985–2000), ALS NIEUWE GENERATIE MADIOREN	Veranderen doen professionals zelf, van binnenuit. Managers faciliteren de processen. Organisaties worden een tweede thuis, om flexibel te werken en te ontmoeten.
DE BEWUSTE GENERATIE Z (2000–2015), ALS NIEUWE GENERATIE JUNIOREN	Veel van wat we nu vanzelfsprekend doen zal opnieuw doordacht worden. Vrouwen nemen leiderschap van mannen over en vullen dat anders in. Updatepotentie van de jongste generatie wordt net zo serieus genomen als de rijke ervaring van de oudste.

Bron: Bontekoning.⁹⁴

Er zullen ook bijeffecten zijn. Bijvoorbeeld macho jongens krijgen het moeilijk; soms zal zich dat uiten in grensoverschrijdend en extreem gedrag. Ook zal grote invloed van vrouwen het leiden op zich veranderen, meer people-management en aandacht voor processen.

De leeftijd-diversiteit zal toenemen. Zeventigers nog aan het werk wordt normaal en jongeren kijken niet naar leeftijd, maar naar toegevoegde waarde. Mede door de coronacrisis zal als oriëntatiepunt voor wat we doen en laten het thema brede gezondheid meer van belang worden. Fysiek, emotioneel en mentaal gezond voor mensen. Tegelijkertijd sociaal, economisch en ecologisch gezond voor organisaties. De Bewuste generatie Z zal daar invloed op uitoefenen. Met als leidende vraag: is wat we nu doen goed voor onszelf en voor onze wereld?

Duurzaam werken, produceren en diensten verlenen

Het benutten van generatiediversiteit stimuleert uiteindelijk een proces met drie effecten, die tegelijkertijd spelen:

- a) het bevordert de vitaliteit en een gezonde ontwikkeling van mensen,
- b) het draagt bij aan de toekomstbestendigheid van de eigen organisatie, en
- c) het vergroot de kans dat er nieuwe wegen worden gevonden om eigentijdse diensten en producten te maken.

En zo wordt een organisatie niet alleen een aantrekkelijke werkgever voor millennials, maar ook voor de andere generaties. In een vergrijzende (werk) wereld is het van belang de jeugdigheid van alle generaties te benutten om daadwerkelijk een nieuwe generatie wegen in te slaan en daarmee crisissen gezond te overwinnen.

3.4 Generaties in het familiebedrijf

Delicaat samenspel tussen generaties

In Regio Zwolle zijn familiebedrijven bovengemiddeld vertegenwoordigd ten opzichte van Nederland als geheel (73 procent tegenover 68 procent).⁹⁵ De dynamiek tussen generaties speelt bij uitstek in dit type bedrijven, meer dan bij niet-familiebedrijven. Families hebben de wens om de onderneming over te dragen aan de volgende generatie. Een bedrijfsoverdracht is een uitdagend en ingrijpend proces. Naast bedrijfseconomische uitdagingen (onder andere op fiscaal, financieel en juridisch vlak), spelen ook allerlei emotionele aspecten. Denk bijvoorbeeld aan de keuze voor een opvolger, maar ook aan het loslaten door de overdrager. De opvolger moet de kans krijgen om het bedrijf naar zijn of haar eigen hand te zetten. Hierdoor krijgt de organisatie steeds meer het karakter van de nieuwe generatie met andere prioriteiten, waarden en ook werkstijlen.

Tijdens de bedrijfsoverdracht is er sprake van samenwerking tussen generaties met als doel het doorgeven van leiding en eigendom. In deze periode kan waardevolle kennis worden overdragen, maar wordt ook bloot gelegd waar verschillend over gedacht wordt. Een verschil in zienswijze kan, vooral als hier niet of onvoldoende over gecommuniceerd wordt, tot conflicten leiden. Conflicten in familiebedrijven zijn riskanter dan in niet-familiebedrijven. De personen zijn niet alleen economisch met elkaar verbonden, maar ook sociaal en emotioneel. Zakelijke onenigheden kunnen de familiebanden schaden. Andersom kan een ruzie in de privésfeer overslaan naar de organisatie en de continuïteit bedreigen. Instrumenten voor goed bestuur kunnen conflicten voorkomen bij een generatiewisseling. Een Raad van Advies bijvoorbeeld brengt externe kennis en deskundigheid in en kan het opvolgingsproces op een onafhankelijke manier begeleiden. Daarnaast kan goed bestuur ook de consequenties van onverwachte gebeurtenissen verminderen. Een Stichting Administratie Kantoor (STAK) kan bij onverwacht overlijden van de eigenaar het zeggenschap en het eigendom van de aandelen gescheiden houden. Als de kinderen te jong zijn, of niet de ambitie of kwaliteiten hebben om het bedrijf aan te sturen, dan neemt het bestuur van de STAK het zeggenschap (tijdelijk) waar.

Demografische veranderingen zoals een afname van het aantal kinderen per gezin, een toenemend aantal echtscheidingen, een hogere levensverwachting en een stijgend opleidingsniveau hebben allemaal effect op het familiebedrijf.⁹⁶ De toegenomen levensverwachting kan ertoe leiden dat generaties langer

samenwerken. Dit kan goed uitpakken, maar het kan ook de opvolgende generatie belemmeren wanneer ze klaar zijn om het stokje over te nemen. Daarnaast heeft individualisering en een toename van alternatieve loopbaan-kansen ertoe geleid dat kinderen zich niet langer verplicht voelen om in de voetsporen van hun ouders te treden.⁹⁷ Ook ouders laten kinderen vrij in de beroepskeuze.

Bedrijfsoverdracht, een diep gekoesterde wens

Toch hebben veel eigenaren een diep gekoesterde wens om het bedrijf over te dragen binnen de familie. Doordat opvolging niet vanzelfsprekend is wordt het steeds belangrijker om kinderen op een positieve manier te binden aan het familiebedrijf en aan het leven als ondernemer.⁹⁸ Wanneer potentiële opvolgers een positief en realistisch beeld over het familiebedrijf meekrijgen zullen ze vanuit eigen overtuiging en met de juiste motivatie kiezen voor opvolging. Informele mechanismen kunnen op verschillende manieren worden ingezet om de betrokkenheid van de volgende generatie te vergroten. Bijvoorbeeld door regelmatig familiefeesten te organiseren, door mogelijkheden te bieden om het bedrijf vrijblijvend te ontdekken en door de rijke geschiedenis van het familiebedrijf zichtbaar uit te dragen.

Doordat opvolging binnen de familie allesbehalve vanzelfsprekend is, denken veel ondernemers actief na over een plan B. Door bijvoorbeeld het bedrijf over te dragen aan een manager met een lange staat van dienst in het familiebedrijf, kan de unieke kennis, kunde en cultuur van de organisatie behouden blijven. Daarnaast is bij een management buy-out het risico op verplaatsing of opheffing van het bedrijf kleiner dan bij verkoop aan een strategische koper of aan een durfinvesteerder. Het tekent het belang van de continuïteit van familiebedrijven voor de lokale werkgelegenheid en de regionaal economie.

Wat intergenerationele dynamiek kan betekenen in de praktijk hebben we beschreven door middel van een viertal portretten van familiebedrijven uit de regio. Deze praktijkverhalen illustreren waar opvolgende generaties binnen deze bedrijven mee te maken krijgen – en hoe zij daar mee omgaan of zijn gegaan – in hun vaak lange bestaanshistorie. De portretten komen terug op verschillende plekken in deze monitor.

3.5 Aandachtspunten voor beleid

Generatiediversiteit zo goed mogelijk benutten

Het veranderende generatielandschap is in belangrijke mate een gegeven en heeft gevolgen voor bedrijven en organisaties in Regio Zwolle, in de zin dat oudere generaties in toenemende mate getalsmatig de overhand krijgen. Voor de toekomstbestendigheid van bedrijven en organisaties is het van belang dat processen up-to-date blijven. Het is de kunst de kwaliteiten van verschillende generaties, die in de meeste organisaties intensief met elkaar samenwerken, zo te benutten dat cultuur en processen bij de tijd gehouden worden. Het is geen gelopen race dat dergelijke updateprocessen zich automatisch voltrekken. Het zijn geleidelijke veranderingen, waarbij zich spanningen kunnen voordoen tussen behoudende krachten en vernieuwende krachten. Beide zijn even belangrijk. Als het te snel gaat veroorzaakt dat chaos en als het te langzaam gaat veroudering. De mate waarin de benodigde veranderingen daadwerkelijk zijn gerealiseerd varieert per organisatie en regio. We hebben gezien dat de jongere generaties (millennials) in Regio Zwolle graag zelf, samen met ervaren collega's, vorm willen geven aan eigentijds (21e-eeuws) samenwerken en organiseren – in het belang van iedereen. Organisaties met ervaren collega's die hiervoor open staan zijn aantrekkelijke werkgevers voor deze generatie. De (beleids)vraag die zich hierbij aandient is: hoe kunnen we zorgdragen dat generatiediversiteit zo goed mogelijk wordt benut, waarmee wordt bijgedragen aan de toekomstbestendigheid van bedrijven en het verdienvermogen van de regio?

Een extra dimensie wordt toegevoegd in het geval van bedrijfsoverdracht tussen opvolgende generaties, zoals dat gebeurt bij familiebedrijven. Dit is in het bijzonder relevant voor Regio Zwolle gezien het hoge aantal familiebedrijven dat gevestigd is in de regio. Tijdens de bedrijfsoverdracht is er sprake van samenwerking tussen generaties met als doel het doorgeven van leiding en eigendom. In deze periode kan waardevolle kennis worden overdragen, maar wordt ook bloot gelegd waar verschillend over gedacht wordt. Een verschil in zienswijze kunnen zo maar aanleiding zijn voor conflicten. En conflicten in familiebedrijven zijn veelal riskanter dan in niet-familiebedrijven, aangezien de personen zijn niet alleen economisch met elkaar verbonden, maar ook sociaal en emotioneel. Conflicten kunnen uiteindelijk de continuïteit bedreigen. Vanuit het beleid is daarom bijvoorbeeld reeds aandacht voor het thema opvolging bij familiebedrijven. Door middel van het programma Family Next ondersteunt de Provincie Overijssel, in samenwerking met diverse regionale kennisinstellingen en ondernemersverenigingen, familiebedrijven in de regio op het vlak van digitalisering, duurzaamheid én opvolging.

Regio voor jong en oud

De toenemende vergrijzing stelt niet alleen het werkveld voor uitdagingen; om als bedrijf of organisatie up-to-date en een aantrekkelijke werkgever te blijven. Voor de Regio Zwolle geldt hetzelfde: hoe blijf je aantrekkelijk en bind je (nieuwe) inwoners – wat maakt je toekomstbestendig? Kijken we naar de inrichting van Regio Zwolle dan zien we, uitgaande van de demografische veranderingen, dat de oudere generaties steeds ouder en omvangrijker worden ten opzichte van de jongere generaties. De toename van het aantal levensjaren zal gepaard gaan met een toenemende zorgbehoefte en veranderende eisen aan de woningvoorraad. Maar ook het aanbod van voorzieningen zal zich plooien naar de veranderende demografie. De regio speelt een essentiële rol als het gaat om het organiseren van zorg, vormgeving van het woningaanbod en het op peil houden van de leefbaarheid die sterk samenhangt met de aanwezigheid en aard van voorzieningen. Voor de toekomst van een vergrijzende regio is het de crux niet de jongere generaties te veronachtzamen. De afgelopen jaren is het perspectief voor jongeren langzaam aan het veranderen. Ook al is het merendeel van de jongere generaties in voldoende mate toegerust om zich te kunnen ontplooiën en een zelfstandig bestaan op te bouwen, speelt tegelijkertijd de toename van een aantal fundamentele onzekerheden – die sinds het uitbreken van de coronacrisis alleen maar groter lijken te worden. De mijlpalen van nieuwe, jonge generaties worden op een steeds later moment in het leven bereikt. Vaak is dit geen vrijwillige keuze maar wordt veroorzaakt door een stapeling van ontwikkelingen en beleidsmaatregelen. Het gaat dan onder meer om een verslechterde financiële positie (onder andere door het ingevoerde sociale leenstelsel) en mede daardoor een verslechterde woningmarktpositie, de nadelige effecten van toegenomen flexibele arbeidsrelaties, achterblijvend ondernemerschap en een toegenomen mismatch tussen onderwijs en arbeidsmarkt.⁹⁹

De geschetste ontwikkelingen vragen om een haast continu bewustzijn van generatiediversiteit bij beleidsvorming. Er zal voldoende oog moeten zijn voor de belangen van toekomstige generaties, rekening houdend met de preferenties van de huidige dominante generaties en onder erkenning van de verschillende posities van generaties. Aanvullende uitdaging is dat er binnen Regio Zwolle sprake is van aanzienlijke ruimtelijke verschillen in demografie; in de ene gemeente gaat het proces van vergrijzing in rapper tempo dan de andere gemeente. Eens te meer onderstreept dit het belang van regionale samenwerking, waarmee in onderlinge afstemming tussen gemeenten krachtig en generatiebewust bijgedragen kan worden aan een toekomstbestendige regio.

- 81 PBL/CBS (2019). Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2019–2050. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 82 SER (2019). Hoge verwachtingen: Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019, SER-advies 19/11, augustus 2019. Beschikbaar via: <https://www.ser.nl/nl/Publicaties/kansen-belemmeringen-jongeren>.
- 83 Dit hoofdstuk is van de hand van sociaal psycholoog en generatie-expert Aart Bontekoning, i.s.m. Willianne van Boven en Milou van Elburg van Expeditie Regio Zwolle.
- 84 Bontekoning, A.C. (2020). Nieuwe generaties in vergrijzende organisaties; over evolutie van ons gedrag. Amsterdam: Mediawerf.
- 85 CBS (2019). 'Ruim een kwart miljoen werkende 65-plussers', Nieuwsbericht, 21 september 2019. Beschikbaar via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/38/ruim-een-kwart-miljoen-werkende-65-plussers>.
- 86 UNICEF Office of Research (2013). Child well-being in rich countries: A comparative overview. Innocenti Report Card, 11. UNICEF: Florence.
- 87 CBS (2016) 'Jonge vrouwen vaker hoogopgeleid dan jonge mannen', Nieuwsbericht, 8 maart 2016. Beschikbaar via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/10/jonge-vrouwen-vaker-hoogopgeleid-dan-jonge-mannen>.
- 88 De Beer, J. (2020). De demografische toekomst van Nederland: wat weten we, en wat is nog onzeker? Demos, 36, maart 2020. Beschikbaar via: <https://publ.nidi.nl/demos/2020/demos-36-03-debeer.pdf>.
- 89 De inhoud van dit onderdeel is gebaseerd op Bontekoning, A. C. (2020). Nieuwe generaties in vergrijzende organisaties; over de evolutie van ons gedrag. Amsterdam: Mediawerf.
- 90 Bontekoning, A.C. (2020). Nieuwe generaties in vergrijzende organisaties; over evolutie van ons gedrag. Amsterdam: Mediawerf.
- 91 Newcom Research & Company B.V. (2020). Nationale social media onderzoek 2020. Amsterdam: Newcom.
- 92 Van Dijk, J. & A. van Deursen (2014). Digital skills, unlocking the information society. London: Palgrave Macmillan US.
- 93 Bontekoning, A.C. (2020). Nieuwe generaties in vergrijzende organisaties; over evolutie van ons gedrag. Amsterdam: Mediawerf.
- 94 Idem.
- 95 CBS, Familiebedrijven in de Regio Zwolle (2017), <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2017/50/familiebedrijven-in-de-regio-zwolle>.
- 96 Matser, I.A. & J. van Helvert (2019). De Overijsselse Mittelstand: Over parels van familiebedrijven. Zwolle: Windesheim, 31-35.
- 97 Zellweger, T.A., P. Sieger & P. Englisch (2012). Coming Home or Breaking Free? Career Choice Intentions of the Next Generation in Family Businesses. St. Gallen: University of St.Gallen, 35.
- 98 Bloemen-Beckx, M. (2019). Enriching the early phases of the succession process: An explanation of the role of social mechanisms in business families, (Proefschrift, Universiteit Hasselt, 2019), <http://hdl.handle.net/1942/30176>.
- 99 Zie voor meer achtergrond en informatie: SER (2019). Hoge verwachtingen: Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019, SER-advies 19/11, augustus 2019. Beschikbaar via: <https://www.ser.nl/nl/Publicaties/kansen-belemmeringen-jongeren>.

GEMEENTELIJKE KERNGEGEVENS ¹⁰⁰

DALFSEN	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	27.570	27.674	27.677	27.916	28.070	28.242	28.499
JAARLIJKE GROEI IN %	0,5%	0,4%	0,0%	0,9%	0,6%	0,6%	0,9%
BEROEPSBEVOLKING	14.687	14.767	14.648	15.065	15.302	15.273	15.566
JAARLIJKE GROEI IN %	0,5%	0,5%	-0,8%	2,8%	1,6%	-0,2%	1,9%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	13.939	13.893	14.220	14.162	14.764	14.815	15.208
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	764	753	688	678	536	458	358
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	72,7%	72,0%	73,4%	72,3%	74,0%	73,6%	74,2%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	5,2%	5,1%	4,7%	4,5%	3,5%	3,0%	2,3%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	2.405	2.520	2.582	2.645	2.718	2.787	2.831
JAARLIJKE GROEI IN %	-0,2%	4,8%	2,5%	2,4%	2,8%	2,5%	1,6%
WERKZAME PERSONEN	10.420	10.897	11.288	11.595	12.244	12.456	13.220
JAARLIJKE GROEI IN %	-2,5%	4,6%	3,6%	2,7%	5,6%	1,7%	6,1%

DRONTEN	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	40.679	40.413	40.363	40.592	40.746	40.735	40.815
JAARLIJKE GROEI IN %	0,5%	-0,7%	-0,1%	0,6%	0,4%	0,0%	0,2%
BEROEPSBEVOLKING	21.942	21.425	21.358	21.917	22.282	22.446	22.527
JAARLIJKE GROEI IN %	1,8%	-2,4%	-0,3%	2,6%	1,7%	0,7%	0,4%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	20.057	19.856	20.419	20.602	21.297	21.660	21.851
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	1.514	1.414	1.303	1.315	1.003	786	676
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	71,0%	70,5%	71,7%	71,7%	72,4%	72,9%	72,9%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	6,9%	6,6%	6,1%	6,0%	4,5%	3,5%	3,0%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	3.628	3.729	3.740	3.826	3.876	3.957	4.105
JAARLIJKE GROEI IN %	4,5%	2,8%	0,3%	2,3%	1,3%	2,1%	3,7%
WERKZAME PERSONEN	16.404	16.534	16.330	17.153	17.677	17.876	19.159
JAARLIJKE GROEI IN %	7,7%	0,8%	-1,2%	5,0%	3,1%	1,1%	7,2%

ELBURG	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	22.510	22.645	22.843	22.929	23.026	23.107	23.086
JAARLIJKE GROEI IN %	0,4%	0,6%	0,9%	0,4%	0,4%	0,4%	-0,1%
BEROEPSBEVOLKING	11.825	11.920	12.035	11.952	12.062	12.165	12.385
JAARLIJKE GROEI IN %	0,7%	0,8%	1,0%	-0,7%	0,9%	0,8%	1,8%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	11.184	11.275	11.300	11.465	11.589	11.788	12.063
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	662	644	590	562	458	377	322
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	72,1%	72,1%	71,2%	71,7%	71,4%	71,6%	73,1%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	5,6%	5,4%	4,9%	4,7%	3,8%	3,1%	2,6%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	1.566	1.603	1.641	1.730	1.721	1.814	1.877
JAARLIJKE GROEI IN %	3,8%	2,4%	2,4%	5,4%	-0,5%	5,4%	3,5%
WERKZAME PERSONEN	9.244	9.024	9.109	9.414	9.512	9.710	10.172
JAARLIJKE GROEI IN %	-1,8%	-2,4%	0,9%	3,3%	1,0%	2,1%	4,8%

HARDENBERG	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	59.585	59.577	59.577	59.687	60.211	60.539	60.574
JAARLIJKE GROEI IN %	0,3%	0,0%	0,0%	0,2%	0,9%	0,5%	0,1%
BEROEPSBEVOLKING	31.886	32.165	31.637	31.566	32.135	32.797	32.807
JAARLIJKE GROEI IN %	0,8%	0,9%	-1,6%	-0,2%	1,8%	2,1%	0,0%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	30.003	29.667	29.574	29.673	30.709	31.747	31.921
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	2.105	1.930	1.898	1.768	1.414	1.050	886
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	73,4%	72,1%	71,7%	71,5%	72,1%	72,9%	72,7%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	6,6%	6,0%	6,0%	5,6%	4,4%	3,2%	2,7%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	4.743	4.785	4.874	4.970	5.058	5.234	5.351
JAARLIJKE GROEI IN %	1,7%	0,9%	1,9%	2,0%	1,8%	3,5%	2,2%
WERKZAME PERSONEN	25.368	25.632	25.478	25.556	25.534	26.261	26.833
JAARLIJKE GROEI IN %	-1,9%	1,0%	-0,6%	0,3%	-0,1%	2,8%	2,2%

HATTEM	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	11.769 -0,3%	11.732 -0,3%	11.821 0,8%	11.890 0,6%	12.040 1,3%	12.154 0,9%	12.173 0,2%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	6.030 1,4%	5.997 -0,5%	6.091 1,6%	6.112 0,3%	6.275 2,7%	6.280 0,1%	6.430 2,4%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	5.696 350	5.691 342	5.757 317	5.871 281	6.048 232	6.079 201	6.263 167
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	70,6% 5,8%	71,1% 5,7%	70,9% 5,2%	71,4% 4,6%	71,7% 3,7%	71,0% 3,2%	72,6% 2,6%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	848 5,2%	861 1,5%	887 3,0%	921 3,8%	952 3,4%	969 1,8%	988 2,0%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	3.983 0,0%	3.917 -1,7%	3.884 -0,8%	3.963 2,0%	4.148 4,7%	3.888 -6,3%	3.998 2,8%

HEERDE	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	18.399 0,8%	18.490 0,5%	18.512 0,1%	18.556 0,2%	18.561 0,0%	18.603 0,2%	18.546 -0,3%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	9.474 0,0%	9.615 1,5%	9.545 -0,7%	9.597 0,5%	9.715 1,2%	9.783 0,7%	9.737 -0,5%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	9.051 521	9.013 548	9.079 515	9.241 441	9.357 350	9.529 254	9.503 234
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	70,2% 5,5%	69,7% 5,7%	70,0% 5,4%	70,6% 4,6%	70,6% 3,6%	71,1% 2,6%	71,2% 2,4%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	1.232 3,0%	1.272 3,2%	1.306 2,7%	1.355 3,8%	1.372 1,3%	1.428 4,1%	1.447 1,3%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	6.648 -2,1%	6.606 -0,6%	6.563 -0,7%	6.632 1,1%	7.104 7,1%	7.059 -0,6%	7.077 0,3%

HOOGVEEEN	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	54.874 0,0%	54.664 -0,4%	54.860 0,4%	55.240 0,7%	55.311 0,1%	55.677 0,7%	55.662 0,0%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	28.104 0,6%	27.756 -1,2%	28.221 1,7%	28.071 -0,5%	28.303 0,8%	28.432 0,5%	28.905 1,7%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	25.772 2.333	25.508 2.248	26.217 2.004	26.387 1.684	27.001 1.302	27.380 1.052	28.095 809
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	69,8% 8,3%	69,1% 8,1%	70,0% 7,1%	69,1% 6,0%	69,5% 4,6%	69,3% 3,7%	70,4% 2,8%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	4.093 0,5%	4.011 -2,0%	4.020 0,2%	4.054 0,8%	4.074 0,5%	4.208 3,3%	4.383 4,2%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	28.779 -0,4%	27.604 -4,1%	27.509 -0,3%	27.670 0,6%	27.636 -0,1%	28.185 2,0%	29.008 2,9%

KAMPEN	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	50.924 0,4%	51.092 0,3%	51.432 0,7%	51.950 1,0%	52.511 1,1%	53.259 1,4%	53.779 1,0%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	26.967 1,1%	27.273 1,1%	27.054 -0,8%	27.661 2,2%	28.266 2,2%	29.091 2,9%	29.396 1,0%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	25.418 1.726	25.016 1.800	25.747 1.596	25.923 1.438	27.080 1.159	28.102 989	28.573 823
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	73,7% 6,4%	72,4% 6,6%	73,2% 5,9%	72,3% 5,2%	73,9% 4,1%	74,8% 3,4%	74,7% 2,8%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	3.969 2,7%	4.047 2,0%	4.137 2,2%	4.269 3,2%	4.393 2,9%	4.547 3,5%	4.677 2,9%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	20.528 0,8%	20.207 -1,6%	20.480 1,4%	20.655 0,9%	21.457 3,9%	22.356 4,2%	22.788 1,9%

MEPPEL	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	32.726 0,5%	32.867 0,4%	32.799 -0,2%	32.794 0,0%	33.025 0,7%	33.410 1,2%	33.564 0,5%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	17.418 2,6%	17.544 0,7%	17.520 -0,1%	17.313 -1,2%	17.876 3,3%	17.737 -0,8%	18.110 2,1%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	16.208 1.237	16.206 1.333	16.087 1.156	16.265 1.056	17.011 840	17.063 674	17.603 507
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	72,1% 7,1%	72,1% 7,6%	71,0% 6,6%	71,1% 6,1%	72,3% 4,7%	71,0% 3,8%	72,1% 2,8%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	2.742 2,2%	2.686 -2,0%	2.662 -0,9%	2.647 -0,6%	2.637 -0,4%	2.771 5,1%	2.885 4,1%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	19.462 -0,4%	19.211 -1,3%	18.687 -2,7%	18.427 -1,4%	18.047 -2,1%	18.284 1,3%	18.950 3,6%

NOORDOOSTPOLDER	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	46.284 -0,1%	46.356 0,2%	46.479 0,3%	46.439 -0,1%	46.544 0,2%	46.625 0,2%	46.862 0,5%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	24.473 1,2%	24.359 -0,5%	24.128 -0,9%	24.319 0,8%	24.742 1,7%	25.047 1,2%	25.492 1,8%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	22.643 1.664	22.184 1.778	22.691 1.568	23.187 1.338	23.672 1.064	24.170 877	24.727 765
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	71,7% 6,8%	70,5% 7,3%	70,9% 6,5%	71,6% 5,5%	71,7% 4,3%	72,2% 3,5%	73,1% 3,0%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	4.718 3,2%	4.756 0,8%	4.760 0,1%	4.897 2,9%	4.960 1,3%	4.963 0,1%	5.078 2,3%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	24.695 -1,3%	24.991 1,2%	25.690 2,8%	26.694 3,9%	27.581 3,3%	28.973 5,0%	29.890 3,2%

NUNSPEET	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	26.628 0,1%	26.680 0,2%	26.744 0,2%	26.835 0,3%	26.892 0,2%	27.114 0,8%	27.481 1,4%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	13.896 1,0%	13.897 0,0%	13.863 -0,2%	13.971 0,8%	14.109 1,0%	14.140 0,2%	14.391 1,8%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	13.104 792	13.105 792	13.184 679	13.328 643	13.629 480	13.758 382	14.046 345
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	72,0% 5,7%	71,6% 5,7%	71,2% 4,9%	71,6% 4,6%	71,9% 3,4%	71,7% 2,7%	72,2% 2,4%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	2.124 2,4%	2.158 1,6%	2.212 2,5%	2.299 3,9%	2.327 1,2%	2.445 5,1%	2.536 3,7%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	12.762 0,3%	12.775 0,1%	12.827 0,4%	13.244 3,3%	13.255 0,1%	13.965 5,4%	14.297 2,4%

OLST-WIJHE	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	17.751 0,5%	17.770 0,1%	17.839 0,4%	17.886 0,3%	17.957 0,4%	18.023 0,4%	18.071 0,3%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	9.503 0,8%	9.482 -0,2%	9.549 0,7%	9.626 0,8%	9.621 -0,1%	9.867 2,6%	9.959 0,9%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	8.910 542	8.914 550	9.028 525	9.170 424	9.283 346	9.571 296	9.690 269
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	71,7% 5,7%	71,6% 5,8%	71,7% 5,5%	71,5% 4,4%	71,2% 3,6%	72,5% 3,0%	72,8% 2,7%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	1.455 1,1%	1.523 4,7%	1.537 0,9%	1.559 1,4%	1.612 3,4%	1.655 2,7%	1.693 2,3%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	5.986 -0,5%	5.992 0,1%	6.164 2,9%	6.177 0,2%	6.287 1,8%	6.427 2,2%	6.348 -1,2%

RAALTE	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	36.486 -0,3%	36.519 0,1%	36.603 0,2%	36.700 0,3%	36.907 0,6%	37.158 0,7%	37.511 0,9%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	19.871 -0,4%	19.893 0,1%	19.624 -1,4%	19.854 1,2%	20.362 2,6%	20.528 0,8%	20.852 1,6%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	18.704 1.153	18.478 1.094	18.696 1.099	18.869 973	19.645 733	19.953 575	20.330 521
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	73,1% 5,8%	71,9% 5,5%	72,6% 5,6%	72,6% 4,9%	73,9% 3,6%	73,9% 2,8%	74,3% 2,5%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	2.986 2,5%	3.049 2,1%	3.118 2,3%	3.191 2,3%	3.271 2,5%	3.371 3,1%	3.464 2,8%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	16.834 0,2%	16.447 -2,3%	16.293 -0,9%	16.322 0,2%	16.002 -2,0%	16.324 2,0%	17.721 8,6%

OLDEBROEK	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	22.774 0,3%	22.835 0,3%	23.001 0,7%	23.104 0,4%	23.256 0,7%	23.504 1,1%	23.598 0,4%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	12.121 -0,1%	12.069 -0,4%	12.095 0,2%	12.304 1,7%	12.401 0,8%	12.475 0,6%	12.499 0,2%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	11.364 691	11.294 712	11.586 629	11.603 628	11.936 459	12.126 349	12.174 325
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	71,6% 5,7%	71,2% 5,9%	71,9% 5,2%	71,4% 5,1%	72,0% 3,7%	71,9% 2,8%	71,7% 2,6%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	1.739 3,3%	1.796 3,3%	1.850 3,0%	1.896 2,5%	1.913 0,9%	1.991 4,1%	2.072 4,1%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	8.202 -0,9%	8.085 -1,4%	8.353 3,3%	8.428 0,9%	8.455 0,3%	8.659 2,4%	8.677 0,2%

OMMEN	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	17.314 -0,4%	17.361 0,3%	17.341 -0,1%	17.696 2,0%	17.531 -0,9%	17.630 0,6%	17.813 1,0%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	9.081 -0,2%	9.059 -0,2%	9.023 -0,4%	9.214 2,1%	9.171 -0,5%	9.318 1,6%	9.446 1,4%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	8.465 563	8.493 534	8.522 469	8.739 461	8.793 376	9.029 289	9.200 246
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	70,4% 6,2%	70,2% 5,9%	69,9% 5,2%	69,8% 5,0%	70,5% 4,1%	71,2% 3,1%	71,4% 2,6%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	1.634 0,1%	1.674 2,4%	1.728 3,2%	1.737 0,5%	1.780 2,5%	1.819 2,2%	1.854 1,9%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	8.485 -1,2%	8.518 0,4%	8.219 -3,5%	8.409 2,3%	8.543 1,6%	8.629 1,0%	8.660 0,4%

STAPHORST	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	16.275 0,3%	16.367 0,6%	16.421 0,3%	16.544 0,7%	16.691 0,9%	16.797 0,6%	17.003 1,2%
BEROEPSBEVOLKING JAARLIJKSE GROEI IN %	8.391 1,6%	8.384 -0,1%	8.393 0,1%	8.562 2,0%	8.722 1,9%	8.930 2,4%	9.132 2,3%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	7.844 478	7.856 461	8.023 436	8.187 394	8.416 305	8.680 250	8.932 201
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	73,1% 5,7%	72,5% 5,5%	73,1% 5,2%	73,3% 4,6%	73,9% 3,5%	74,8% 2,8%	75,6% 2,2%
BEDRIJFSVESTIGINGEN JAARLIJKSE GROEI IN %	1.542 1,2%	1.568 1,7%	1.608 2,6%	1.638 1,9%	1.672 2,1%	1.692 1,2%	1.762 4,1%
WERKZAME PERSONEN JAARLIJKSE GROEI IN %	7.379 0,4%	7.325 -0,7%	7.537 2,9%	7.833 3,9%	7.958 1,6%	8.277 4,0%	8.592 3,8%

STEENWIJKERLAND	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	43.437	43.350	43.219	43.333	43.448	43.768	43.940
JAARLIJKE GROEI IN %	0,1%	-0,2%	-0,3%	0,3%	0,3%	0,7%	0,4%
BEROEPSBEVOLKING	22.609	22.287	21.964	22.289	22.577	23.048	23.359
JAARLIJKE GROEI IN %	1,7%	-1,4%	-1,4%	1,5%	1,3%	2,1%	1,4%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	20.714	20.524	20.780	20.904	21.540	22.218	22.659
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	1.650	1.471	1.362	1.360	1.039	830	701
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	69,5%	68,6%	69,2%	69,2%	69,7%	70,6%	71,3%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	7,3%	6,6%	6,2%	6,1%	4,6%	3,6%	3,0%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	4.071	4.146	4.238	4.307	4.402	4.511	4.611
JAARLIJKE GROEI IN %	1,6%	1,8%	2,2%	1,6%	2,2%	2,5%	2,2%
WERKZAME PERSONEN	16.346	16.380	16.069	15.964	16.345	16.653	16.973
JAARLIJKE GROEI IN %	-1,1%	0,2%	-1,9%	-0,7%	2,4%	1,9%	1,9%

URK	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	19.225	19.470	19.705	19.987	20.220	20.524	20.763
JAARLIJKE GROEI IN %	1,5%	1,3%	1,2%	1,4%	1,2%	1,5%	1,2%
BEROEPSBEVOLKING	9.600	9.812	9.941	10.142	10.495	10.755	10.955
JAARLIJKE GROEI IN %	2,8%	2,2%	1,3%	2,0%	3,5%	2,5%	1,9%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	9.112	9.263	9.477	9.778	10.166	10.475	10.703
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	547	530	497	416	336	280	252
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	75,1%	75,0%	75,2%	75,6%	76,6%	77,2%	77,5%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	5,7%	5,4%	5,0%	4,1%	3,2%	2,6%	2,3%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	1.476	1.478	1.511	1.560	1.598	1.695	1.767
JAARLIJKE GROEI IN %	1,5%	0,1%	2,2%	3,2%	2,4%	6,1%	4,2%
WERKZAME PERSONEN	8.501	8.747	9.033	9.750	10.945	12.141	12.508
JAARLIJKE GROEI IN %	-0,2%	2,9%	3,3%	7,9%	12,3%	10,9%	3,0%

WESTERVELD	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	19.091	18.933	19.085	18.940	19.084	19.152	19.348
JAARLIJKE GROEI IN %	-0,6%	-0,8%	0,8%	-0,8%	0,8%	0,4%	1,0%
BEROEPSBEVOLKING	9.241	9.123	9.244	9.235	9.445	9.499	9.816
JAARLIJKE GROEI IN %	1,1%	-1,3%	1,3%	-0,1%	2,3%	0,6%	3,3%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	8.567	8.565	8.679	8.702	9.033	9.204	9.561
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	619	575	610	489	397	294	255
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	65,4%	65,5%	65,8%	65,5%	66,4%	66,5%	67,9%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	6,7%	6,3%	6,6%	5,3%	4,2%	3,1%	2,6%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	2.004	2.002	2.023	1.966	2.027	2.087	2.165
JAARLIJKE GROEI IN %	1,6%	-0,1%	1,0%	-2,8%	3,1%	3,0%	3,7%
WERKZAME PERSONEN	9.408	9.178	9.336	9.308	9.279	9.338	9.170
JAARLIJKE GROEI IN %	-0,3%	-2,4%	1,7%	-0,3%	-0,3%	0,6%	-1,8%

DE WOLDEN	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	23.761	23.583	23.661	23.722	23.744	23.917	24.110
JAARLIJKE GROEI IN %	0,0%	-0,7%	0,3%	0,3%	0,1%	0,7%	0,8%
BEROEPSBEVOLKING	12.175	12.099	12.133	12.317	12.475	12.641	12.860
JAARLIJKE GROEI IN %	0,4%	-0,6%	0,3%	1,5%	1,3%	1,3%	1,7%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	11.461	11.335	11.574	11.771	12.016	12.262	12.564
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	694	714	655	567	449	379	296
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	69,7%	69,4%	70,0%	70,1%	70,7%	70,8%	71,5%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	5,7%	5,9%	5,4%	4,6%	3,6%	3,0%	2,3%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	2.493	2.476	2.524	2.544	2.589	2.639	2.743
JAARLIJKE GROEI IN %	1,8%	-0,7%	1,9%	0,8%	1,8%	1,9%	3,9%
WERKZAME PERSONEN	7.697	7.621	7.718	7.933	8.021	8.128	8.330
JAARLIJKE GROEI IN %	1,4%	-1,0%	1,3%	2,8%	1,1%	1,3%	2,5%

ZWARTEWATERLAND	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	22.139	22.167	22.166	22.278	22.309	22.468	22.503
JAARLIJKE GROEI IN %	0,4%	0,1%	0,0%	0,5%	0,1%	0,7%	0,2%
BEROEPSBEVOLKING	11.620	11.669	11.617	11.886	11.931	12.203	12.345
JAARLIJKE GROEI IN %	1,3%	0,4%	-0,4%	2,3%	0,4%	2,3%	1,2%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	10.952	10.950	11.169	11.192	11.492	11.849	12.036
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	662	653	592	523	441	354	309
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	73,0%	72,6%	73,6%	72,5%	73,5%	74,5%	75,2%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	5,7%	5,6%	5,1%	4,4%	3,7%	2,9%	2,5%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	1.739	1.766	1.789	1.833	1.906	1.924	1.973
JAARLIJKE GROEI IN %	0,1%	1,6%	1,3%	2,5%	4,0%	0,9%	2,5%
WERKZAME PERSONEN	10.295	10.307	10.690	10.876	11.542	11.895	12.361
JAARLIJKE GROEI IN %	-0,7%	0,1%	3,7%	1,7%	6,1%	3,1%	3,9%

ZWOLLE	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
BEVOLKING	122.562	123.159	123.861	124.896	125.548	126.116	127.497
JAARLIJKE GROEI IN %	0,9%	0,5%	0,6%	0,8%	0,5%	0,5%	1,1%
BEROEPSBEVOLKING	68.179	68.945	68.387	69.175	69.038	70.916	71.896
JAARLIJKE GROEI IN %	0,6%	1,1%	-0,8%	1,2%	-0,2%	2,7%	1,4%
WERKENDE BEROEPSBEVOLKING	64.050	63.415	63.568	64.863	65.638	68.221	69.308
WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING	4.568	4.688	4.787	4.635	3.383	2.695	2.588
BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE	74,8%	73,8%	73,8%	74,1%	73,1%	74,6%	74,6%
WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE	6,7%	6,8%	7,0%	6,7%	4,9%	3,8%	3,6%
BEDRIJFSVESTIGINGEN	9.827	10.143	10.502	10.831	11.283	11.746	12.241
JAARLIJKE GROEI IN %	2,4%	3,2%	3,5%	3,1%	4,2%	4,1%	4,2%
WERKZAME PERSONEN	92.341	92.654	92.947	94.395	98.504	99.023	100.290
JAARLIJKE GROEI IN %	0,2%	0,3%	0,3%	1,6%	4,4%	0,5%	1,3%

100 De gemeentelijke kerngegevens zijn samengesteld op basis van de volgende bronnen: CBS en de provinciale vestigingen- en werkgelegenheidsregisters (BIRO, DWE, PWE en Vestigingenregister Flevoland). De cijfers over beroepsbevolking, werkloosheid en arbeidsparticipatie zijn verzameld via CBS Statline. De cijfers over bedrijfsvestigingen en werkzame personen zijn verkregen via de provinciale vestigingen- en werkgelegenheidsregisters. Voor de cijfers geldt dat wijzigingen jaarlijks met terugwerkende kracht worden doorgevoerd. Mogelijk wijken hierdoor cijfers uit vorige edities af van de definitief gecorrigeerde cijfers die zijn opgenomen in deze editie van de Regio Zwolle Monitor.

BIJLAGEN

BIJLAGE I WOON-WERKBALANS REGIO ZWOLLE

Aantal werkzame personen (x 1.000); 2018 (peildatum 31 december)

	DALFSEN	DRONTEN	ELBURG	HARDENBERG	HATTEM	HEERDE	HOOGVEEEN	KAMPEN	MEPPEL	NOORDOOSTPOLDER	NUNSPEET	OLDEBROEK	OLST-WIJHE	OMMEN	RAALTE	STAPHORST	STEENWIJKERLAND	URK	WESTERVELD	DE WOLDEN	ZWARTEWATERLAND	ZWOLLE
ARBEIDSPLAATSEN	10	13,9	8,8	24,3	3,6	6,7	30,5	21	19,1	22,9	12	7,4	4,8	6,5	14,6	7,4	12,3	9,3	7,3	5,9	11	104
WOONT IN EIGEN GEMEENTE	4,2	6,4	2,7	14	1,2	2,7	12	11	5,7	10,3	4,6	2,6	2	2,4	7,2	3,3	6,8	6,1	2,2	2,2	5,2	36
INKOMENDE PENDEL	5,8	7,5	6,1	10,3	2,4	4	18,5	10	13,4	12,6	7,4	4,8	2,8	4,1	7,4	4,1	5,5	3,2	5,1	3,7	5,8	68
- WAARVAN UIT REGIO ZWOLLE	3,7	2,6	2,4	4,2	1,1	1,7	5,4	6,8	7,4	4,6	3,3	2,3	1,4	2,5	3,4	2,7	3	1,4	1,1	2,3	4,5	34,7
- WAARVAN BUITEN REGIO ZWOLLE	2,1	4,9	3,7	6,1	1,3	2,3	13,1	3,2	6	8	4,1	2,5	1,4	1,6	4	1,4	2,5	1,8	4	1,4	1,3	33,3

WERKZAME BEROEPSBEVOLKING	14,3	19,5	11	29,9	5,7	8,8	25,6	26,5	16,2	21,5	12,9	11,2	8,9	8,2	19,3	8,4	19,8	9,9	7,9	11,1	11,4	65
WERKT IN EIGEN GEMEENTE	4,2	6,4	2,7	14	1,2	2,7	12	11	5,7	10,3	4,6	2,6	2	2,4	7,2	3,3	6,8	6,1	2,2	2,2	5,2	36
UITGAANDE PENDEL	10,1	13,1	8,3	15,9	4,5	6,1	13,6	15,5	10,5	11,2	8,3	8,6	6,9	5,8	12,1	5,1	13	3,8	5,7	8,9	6,2	29
- WAARVAN NAAR REGIO ZWOLLE	7,1	3	3,3	7,6	2,6	2,2	5,6	9	5,5	4,5	1,4	4,7	2,6	3,4	4,9	3,6	7,3	1,7	2,5	5,7	4,4	9,9
- WAARVAN BUITEN REGIO ZWOLLE	3	10,1	5	8,3	1,9	3,9	8	6,5	5	6,7	6,9	3,9	4,3	2,4	7,2	1,5	5,7	2,1	3,2	3,2	1,8	19,1

INKOMEND - UITGAAND	-4,3	-5,6	-2,2	-5,6	-2,1	-2,1	4,9	-5,5	2,9	1,4	-0,9	-3,8	-4,1	-1,7	-4,7	-1	-7,5	-0,6	-0,6	-5,2	-0,4	39
WOONT EN WERKT IN EIGEN GEMEENTE	42%	46%	31%	58%	33%	40%	39%	52%	30%	45%	38%	35%	42%	37%	49%	45%	55%	66%	30%	37%	47%	35%
WOONT ELDERS IN REGIO ZWOLLE	37%	19%	27%	17%	31%	25%	18%	32%	39%	20%	28%	31%	29%	38%	23%	36%	24%	15%	15%	39%	41%	33%
WOONT BUITEN REGIO ZWOLLE	21%	35%	42%	25%	36%	34%	43%	15%	31%	35%	34%	34%	29%	25%	27%	19%	20%	19%	55%	24%	12%	32%

Bron: CBS (bewerking: Hogeschool Windesheim, Kenniscentrum Technologie).

DE REGIO ZWOLLE MONITOR WORDT MOGELIJK GEMAAKT DOOR DE PARTNERS VAN DE STICHTING METROPOOL REGIO ZWOLLE

REGIO ZWOLLE
MONITOR 2020